

№4 1995

Національна академія наук України
Центральна наукова бібліотека ім. В.І.Вернадського
Науково-теоретичний та практичний журнал

БІБЛІОТЕЧНИЙ ВІСНИК

В друкарні.
З гравюри XVI ст.

Словолитник.
З гравюри Н.Аммана

Йоганн Гутенберг.
Стародавня гравюра.

Свиток XVII ст.

Головний редактор - член-кореспондент НАН України О.С.ОНИЩЕНКО

Редакційна колегія

БАБИЧ В.С., БРОВКИН А.Г., ГОРДІЄНКО Л.М., ДУБРОВІНА Л.А., ІЛЬГАНАСВА В.О., КОСТЕНКО Л.Й., КРУШЕЛЬНИЦЬКА Л.І., НЕСТЕРЕНКО В.Г., ПАШКОВА В.С., ПОПРОЦЬКА В.Г. (заст. головного редактора), СКНАР В.К., СОЛОНСЬКА Н.Г. (заст. головного редактора), ЧЕКМАРЬОВ А.О., ШОВКОПЛЯС І.Г., ПАТРИЦІЯ КЕННЕДІ ГРІМСТЕД (Гарвардський університет), Ілона СЛАВИНСЬКА (Австрійський інститут з вивчення Східної та Південно-Східної Європи, секретар комісії у справах бібліотек при Федеральному міністерстві науки Австрії), Уім ЛАЙНДАЙК (Генеральний менеджер EBSCO)

АВТОРИТЕТНИЙ КОНТРОЛЬ БІБЛІОГРАФІЧНИХ ЗАПИСІВ

Актуальність проблеми авторитетного контролю (АК) бібліографічних записів для бібліотекарів України зумовлена необхідністю інтеграції автоматизованих інформаційних систем бібліотек регіону, держави, світу. Далі здійснюється аналітичний огляд цієї проблеми і пропонуються висновки щодо залучення технології АК у практику вітчизняних бібліотек.

Витоки АК, концепція якого традиційно розуміється фактично в усіх положеннях, що принципово стосуються цілей і завдань наукової обробки документів, сягають середини ХІХ ст. Однак тільки з появою в 70-х роках ХХ ст. нових інформаційних технологій АК формується як самостійне поняття та явище і стає інтегруючим елементом національних і транснаціональних інформаційних ресурсів.

Зміст поняття АК уточнює один з перекладів англійського слова «authority» (на відміну від поняття «author» - автор), конкретний зміст якого - «авторитетне джерело» (книжка, документ).

Об'єктом АК є елементи бібліографічного запису (особисті імена, назви установ та організацій або конференцій, уніфіковані та географічні назви, предметні рубрики), що використовуються як його заголовки.

Ці елементи підлягають контролю через те, що функціонування значних за обсягом баз даних (БД) бібліографічних записів і, зокрема, електронних каталогів породжує множину варіантів формулювань одного й того ж заголовка. Це може спричинити наведення різних формулювань у заголовках бібліографічних записів, що негативно впливатиме на результати бібліографічного пошуку. Для уніфікації цих заголовків слід розробити спеціальну інформаційну технологію, котра уможливила б їх уніфікацію.

Необхідність уніфікації елементів бібліографічного запису, які виступали в ролі його заголовка, усвідомлювалася бібліографами-практиками ще наприкінці ХІХ ст. Швидке зростання видавничого потоку первинних документів і вторинної, тобто бібліографічної, інформації потребувало створення допоміжного довідково-бібліографічного апарату з розвиненою системою посилань для уточнення форми заголовка бібліографічного запису [1].

Каталогізатори та бібліографи зіткнулися з потребою відрізнити, ідентифікувати однойменних індивідуальних авторів, приведення до єдиної загальноприйнятої концепції альтернативних форм імен

того самого автора (псевдоніми, транслітерації, варіанти формулювання тощо), які часто виникають, а пізніше й колективного автора, найменувань серійних видань, анонімних класичних творів, географічних назв та предметних рубрик. Необхідність уніфікації заголовків бібліографічних записів спричинила створення спеціальної інформаційної технології її забезпечення. Такою технологією і став АК, а традиційно існуючі довідково-нормативні картотеки індивідуальних та колективних авторів (тобто імена осіб і назв установ та організацій) на початку 70-х років отримали назву «авторитетні» («authority»), тобто «офіційні».

Під авторитетним контролем («authority control») розуміється процес підтримки сталості й сумісності форми назв установ та організацій у заголовках бібліографічних записів на основі їх уніфікації за допомогою електронно-обчислювальної техніки.

Інформаційним засобом підтримки технології АК є довідкова база даних (БД) авторитетних записів (створюється з метою фіксації уніфікованих заголовків, їх альтернативних варіантів та взаємозв'язків поміж ними).

Питання теорії АК детально розробляли зарубіжні дослідники (Г.Д.Аврам, Д.Андерсон, Т.Делсі, К.Л.Хендерсон, С.М.Малінконіко, М.Ранкл, Г.Ф.Шмайрер, А.Г.Тейлор, Б.Б.Тіллетт та ін.). Цей напрям сформувався в бібліотекознавстві США і Канади. З 1889 р. в Бібліотеці Конгресу створюється картотека заголовків бібліографічних записів (містила систему посилань, що пов'язували різні варіанти цих заголовків).

Передумови виникнення АК були досліджені Б.Б.Тіллетт [2]. Необхідність створення та підтримки унікальної форми заголовків для імен осіб на основі розгалуженої системи апарату посилань обґрунтовано А.Г.Тейлор [3]. Практичну потребу АК заголовків бібліографічних записів для ефективного реалізації пошукової та кумулятивної функцій бібліотечного каталогу визначено Г.Ф.Шмайрером [4]. М.Ранкл описав різні процедури АК, потрібні в умовах діалогу, та підкреслив особливу його необхідність у діалогових базах даних колективного використання, де накопичуються записи з кількох організацій [5]. С.М.Малінконіко та К.Л.Хендерсон [6] визначили можливість подальшого розвитку АК на основі комунікаційної технології, а також технології маніпулювання широкими масивами даних.

Проблему розробки підсистеми АК з метою вдосконалення функціонування інформаційних систем

бібліографічної спрямованості було порушено в ході теоретичного осмислення сутності національної бібліографії як галузі інформаційної діяльності нації, в процесі якої створюється, зберігається, розподіляється та використовується бібліографічна інформація, нагромаджена даною нацією [7]. Це пояснюється тим, що питання уніфікації форми відбиття імен осіб, назв організацій та установ або інших заголовків, котрі являють собою важливу частину бібліографічної інформації, зумовлені їх державною належністю. Очевидно, що визначення ролі національної бібліографії в організації уніфікованого зображення імен/назв як інформаційного об'єкта важливо (на що звернули увагу Т.Делсі, Д.Андерсон [8]) для усвідомлення необхідності реалізації міжнародної системи АК.

Теоретичне осмислення еволюціонувало в конкретні практичні форми, реалізовані у спосіб формату MARC/Authorities (Бібліотека Конгресу США, 1981), і створення файлів авторитетних записів у бібліотеках та бібліотечно-інформаційних центрах Великобританії, Канади, Німеччини, США, Франції та ін. Наявність і використання уніфікованих правил і методів формування та підтримки цих файлів сприяли створенню бібліотечно-інформаційних мереж, які об'єднали інформаційні ресурси багатьох бібліотек та інформаційних центрів, у тому числі й їхні файли авторитетних записів.

З аналізу сутності функціонування цих мереж випливає, що технологія АК у бібліотечно-інформаційних системах різних країн схожа і може бути описана так: уніфіковані заголовки та посилання до цих систем записуються в машинопрочитуваній формі та інформаційно пов'язуються з бібліографічними записами, де мають використовуватися ці заголовки; будь-який заголовок може бути змінено (з огляду на потреби кожного конкретного моменту часу, наприклад, установа змінила свою назву) шляхом одночасної глобальної зміни номерів для авторитетного файлу у відповідних бібліографічних записах. Отже, якщо заголовки в авторитетному файлі змінюється, бібліографічні записи з такими заголовками це автоматично сприймають.

Аналіз систем АК окремих країн показав, що ця ідея з теоретичних положень трансформувалася в практику та піднеслася до проблеми міжнародного значення. Потреба подання імен/назв на міжнародному рівні спричинена необхідністю подолання низки суперечностей, зумовлених прийнятими на національному рівні принципами бібліографічного опису.

Щоб зрозуміти цілі та основні витоки необхідності існування *міжнародної авторитетної системи*, розглянемо передусім концепцію IFLA UBC. Протягом 20-ти років IFLA здійснює роботи зі створення міжнародної системи авторитетних даних (International Authority System), зокрема з визначення термінів «національні автори» та «національні колективи», структури авторитетних даних у міжнародному форматі, розробки стандарту подання авторитетних даних тощо. Найвагомим результатом діяльності IFLA в цьому напрямі стала публікація в 1991 р. формату UNIMARC/Authorities [9].

Концепція UBC стосовно авторитетних даних передбачає додержання таких принципів:

- кожна країна відповідає за формулювання авторитетних заголовків для її індивідуальних та колективних авторів;

- авторитетні записи, створювані національними

бібліографічними агенціями, мають бути доступними для інших країн, що потребують авторитетних даних для тих самих авторів.

Умови використання принципів UBC у бібліографічному описі та авторитетних даних однакові: має існувати загальноприйняте зведення принципів, стандартів та практичних посібників з формулювання та структури каталогізаційних даних; кожна національна бібліографічна агенція мусить діяти з огляду на всебічну сумісність даних за умов дотримання стандартів; має функціонувати інфраструктура, яка б відповідала за ефективний обмін даними поміж національними бібліографічними агенціями.

Міра виконання цих умов впливатиме на розширення чи обмеження реалізації АК у міжнародному масштабі.

Концепція UBC щодо нормалізації заголовків індивідуальних і колективних авторів, яка втілюється IFLA протягом 20-ти років, значною мірою ґрунтується на визнанні необхідності реалізації трьох завдань: стандартизації діяльності зі створення заголовків та структуризації авторитетних даних; створення умов для досягнення сумісності авторитетних даних, що дає можливість покласти відповідальність на певну агенцію за створення та розповсюдження авторитетних записів; розробки інфраструктури підтримки ефективного міжнародного обміну авторитетними даними.

У системі, де UNIMARC/Authorities слугуватиме засобом зберігання та розповсюдження авторитетних записів, останні можна використати для інформаційного взаємозв'язку з бібліографічними записами, що надходять з різних джерел і здатні виконувати роль механізму приведення заголовків до форми, якій надається перевага в установі, що отримує дані. Система забезпечує введення необхідної форми до авторитетного файлу та надає організаціям, що отримують дані, можливість однозначно встановити необхідні форми заголовків за допомогою посилань.

У вітчизняній бібліотечній практиці ідея АК досі не усвідомлена і не є абсолютно очевидною для бібліотекарів, бібліографів та фахівців в інформаційній галузі, тобто всіх тих, хто так чи інакше пов'язаний з процесами обробки інформації.

Щоб уникнути розбіжностей у визначенні сутності проблеми передусім потрібно навести базові терміни та їх визначення, що формулюються з метою сконструювати деякий понятійний ряд. Ці терміни розроблені на підставі аналізу зарубіжних джерел, присвячених висвітленню систем АК, що функціонують в американських, англійських, канадських, французьких, німецьких та інших бібліотечно-інформаційних системах приблизно чверть століття.

Терміном «авторитетний контроль» у сучасній бібліотечній практиці часто послуговуються помилково через те, що процеси, які включаються фахівцями в нього, еволюціонують на базі електронно-обчислювальної техніки. Зокрема, нерідко плутають поняття «авторитетний контроль» і «авторитетна робота».

Термін *авторитетна робота* охоплює дослідницьку діяльність та інтелектуальні зусилля фахівців у галузях бібліографії та каталогізації, спрямовані на створення та модернізацію авторитетних записів. Цей комплексний процес передбачає визначення форми елемента бібліографічного запису, що використовуватиметься як його заголовок; визначення посилань, необхідних для цієї форми, та взаємозв'язків поміж спорідненими заголовками.

На першому етапі здійснюється бібліографічний аналіз оброблюваного документа, виявляються точні дані та вірогідна інформація про індивідуальне ім'я, назву установи або організації, географічну назву, предметне визначення тощо. Так встановлюються дати життя особи - індивідуального автора, дати існування колективного автора під певною назвою тощо.

Другий етап - створення авторитетного запису та постійна підтримка його протягом тривалого часу в міру нагромадження нових даних, опису нових документів.

Авторитетна робота припускає також визначення взаємозв'язків поміж варіантами заголовків і спорідненими заголовками на основі створення системи посилань. Отримані в процесі авторитетної роботи результати (авторитетні записи особистих імен, назв установ та організацій, уніфікованих назв та предметних рубрик) фіксуються в спеціальній довідковій БД авторитетних записів.

Авторитетний контроль - це загальний термін для визначення концепції виконання авторитетної роботи з використанням електронно-обчислювальної техніки, що являє собою процес уніфікації зазначених елементів бібліографічних записів, управління варіантами їх формулювань та підтримки сумісності цих записів у базах даних бібліографічних записів за допомогою посилання на авторитетний файл. Таку сумісність можна реалізувати, послуговуючись алгоритмом, що дозволяє порівнювати та залучати автоматизовану перевірку елементів бібліографічного запису, котрі включаються в бібліографічні БД. До певного часу ці процедури вважалися спеціальними функціями електронно-обчислювальної техніки, але відтоді, як вони стали призначатися для контролю елементів бібліографічного запису, вони можуть вважатися АК.

Авторитетний запис - це запис, для якого першим елементом є уніфікований заголовок особистих імен, назв установ та організацій, уніфікованих назв, предметних рубрик. Створюється відповідальним органом, котрий складає бібліографічні записи.

Уніфікований заголовок являє собою такий заголовок, що створюється у формі, якої необхідно без змін додержуватися доти, доки не змінилося офіційне найменування.

Очевидно, що елементи бібліографічного запису, які підлягають АК, мають ряд суттєвих властивостей: повторюваність у деякій множині записів, неоднозначність формулювань (наявність множини їх варіантів - графічних, синтаксичних, морфологічних, аббревіатурних, синонімічних), видозмінення з плином часу (приміром, перейменування).

Як доповнення до уніфікованого заголовка авторитетний запис у загальному випадку містить такі елементи: варіанти формулювань, споріднені заголовки, інформаційна примітка, джерело авторитетних даних, джерело авторитетного запису.

Варіант формулювання: альтернативне визначення особистих імен, назв установ та організацій, уніфікованих назв, предметних рубрик, наведене у формі, що відрізняється від уніфікованого заголовка. Від варіанта заголовка робиться посилання до уніфікованого заголовка. Кількість посилань необмежена.

Споріднений заголовок: один з двох чи більше уніфікованих заголовків, кожен з яких через систему опису пов'язаний з іншим. Вони створюються, наприклад, для певного заголовка бібліографічного запису, якщо об'єкт заголовка змінив назву. Для кожного

спорідненого заголовка формується свій авторитетний запис. Від спорідненого заголовка робиться перехресне посилання до уніфікованого. Крім того, на кожний споріднений заголовок складається свій авторитетний запис. Кількість перехресних посилань необмежена.

Інформаційна примітка (ІП): довідкова примітка, що містить фактографічну інформацію про особу, установу/організацію та ін. ІП використовується для пояснення зв'язків між даним заголовком та іншими заголовками.

Джерело авторитетних даних: власне документальне джерело, що стало об'єктом створення бібліографічного запису, та/або відомості про бібліографічні довідники, переглянуті з метою встановлення уніфікованого заголовка, чи будь-які офіційні джерела.

Джерело авторитетного запису: установа, що безпосередньо складає авторитетний запис і відповідає за нього.

Інформаційний масив авторитетних записів кумулюється в БД авторитетних записів (БДАЗ) про імена осіб, назви установ та організацій, уніфіковані назви, предметні рубрики. БДАЗ необхідно підтримувати централізовано, бо лише в цьому разі вона може стати засобом забезпечення сумісності бібліографічних записів на локальному, національному та міжнародному рівнях. Ця база має бути логічно пов'язаною з БД бібліографічних записів, а авторитетні дані - організовані згідно з міжнародними правилами обміну інформацією (передбачають загальні принципи їх опису, зберігання та використання).

При цьому довідкова БДАЗ являє собою інформаційну надбудову над БД бібліографічних записів і характеризується такими особливостями:

- відображає широкий спектр альтернативних варіантів репрезентації особистих імен, назв установ та організацій, уніфікованих назв, предметних рубрик. Користувач часто не знає точного формулювання уніфікованого заголовка, що є одним з основних пошукових елементів БД бібліографічних записів. З метою уникнення втрат інформації про всі документи, що мають відношення до одного заголовка, в довідковій БДАЗ мають бути наведені всі можливі їх варіанти;

- її структура передбачає наявність зв'язків між варіантами формулювань заголовків, що базуються на розгалуженій системі посилань типу «дивись» (далі «див.») від усіх можливих варіантів формулювань до єдиної уніфікованої форми та перехресних посилань типу «дивись також» (далі «див. також») поміж спорідненими заголовками;

- забезпечує нормалізацію та зіставлення даних. При створенні нового бібліографічного запису дані про формулювання заголовка, що неоднозначно розуміються, аналізуються за принципом поваріантної незалежної характеристики та на підставі наявних регламентуючих документів формулюється уніфікований заголовок.

Довідкова БДАЗ - інформаційна основа для функціонування АК. Ця система є багатофункціональною. Завдяки їй вирішується цілий комплекс технологічних завдань обробки документів і пошуку інформації:

- уніфікована подача заголовків бібліографічних записів у базах даних бібліографічних записів;

- сприяння інформаційному забезпеченню процесів наповнення та супроводження БД бібліографічних записів на основі створення та підтримки національної довідкової БДАЗ, до якої користувач може постійно

звертатися для ідентифікації необхідного йому документа;

- досягнення інформаційної сумісності даних про заголовки бібліографічних записів в інформаційних системах;

- забезпечення повноти та точності пошуку в БД бібліографічних записів;

- надання можливості мінімізації інформації, що відображена в БД бібліографічних записів, на фізичному рівні. Інформація про заголовки бібліографічних записів внаслідок їх часто надто широких формулювань, з метою економічного використання машинної пам'яті має зберігатися в БД бібліографічних записів у максимально згорнутому вигляді. Довідкова БДАЗ записів дає змогу вирішити це завдання, оскільки кожному авторитетному запису привласнюється унікальний код (внутрісистемний номер у довідковій БДАЗ). Таким чином, інформація про заголовки в БД бібліографічних записів може зберігатися у вигляді цих кодів (номерів), тобто формалізованих еквівалентів, і надаватися користувачу в розгорнутому вигляді;

- надання користувачам широкого спектра сервісних функцій, серед яких: інтерактивний пошук, отримання довідок про чисельні варіанти заголовків бібліографічних записів і можливість правильно сформулювати пошукові елементи для роботи з інформаційною системою; інструктивно-методична допомога.

Система АК має створюватися з орієнтацією на інтеграцію баз авторитетних даних з БД, що містять бібліографічні записи, й отримання в результаті цього інтелектуальної інформаційної системи, в якій база авторитетних даних трансформується в бази знань.

Національна система АК має ґрунтуватися на принципі інтегрованої обробки авторитетних даних, що полягає в єдиній технології централізованої підтримки

національної довідкової БДАЗ та організації локального використання окремих її фрагментів для розпорощених бібліотечних фондів. Така концепція передбачає:

- створення єдиної національної довідкової БДАЗ імен національних авторів, назв українських установ та організацій, найменувань серіальних видань, що виходять в Україні;

- забезпечення можливості обміну авторитетними записами на міжнародному рівні і використання цих записів при обробці та пошуку документів у локальних фондах їх зберігання;

- концентрацію всіх апаратно-програмних засобів у головній організації, що повинна займатися питаннями авторитетного контролю.

Для підтримки інформаційної технології АК на національному рівні потрібна організаційна структура, що має забезпечувати координацію авторитетної роботи, яка здійснюється у світовій практиці національними агенціями.

Отже, АК елементів бібліографічного опису, які є основними точками доступу до баз даних бібліографічних записів, - необхідна умова для інтеграції національних інформаційних ресурсів і міжнародного обміну інформацією.

Створення БДАЗ забезпечує не лише інформаційну сумісність бібліографічних баз даних, а й сприяє максимально повному й оперативному задоволенню потреб користувачів, завдяки тому, що технологія АК дозволяє ідентифікувати зазначені точки доступу незалежно від форм їх існування та репрезентації.

Створення спеціальних інформаційних ресурсів, спрямованих на підтримку АК, має реалізовуватися на основі принципу централізованої підготовки авторитетних даних і потребує національної організаційної структури.

1. Сухоруков С.М. Национальные массивы авторитетных данных // Библиотечное дело и библиография за рубежом. - 1989. - Вып.121. - С. 17-26.
2. Tillett B. 1984 Automated authority control opinion poll: A preliminary analysis // Inform. Technology and Libraries. - 1985. - Vol. 4, N 2. - P. 171-178; Tillett B.B. Considerations for authority control in the online environment // Cat. and Classif. Quart. - 1989. - Vol. 9, N 3. - P. 1-12.
3. Taylor A.G. Research and theoretical considerations in authority control // Ibid. - P. 29-56.
4. Schmierer H.F. The relationship of authority control to the library catalog // Ill. Libraries. - Vol. 62. - P. 599-603.
5. Runkle M. Authority in on-line catalogs // Ibid. - P. 603-606.
6. Malinconico S.M. Mass storage technology and file organization // J. of Library Automation. - N 13. - P. 77-87; Henderson K.L. Great expectations: the authority control connection // Ill. Libraries. - Vol. 65. - P. 334-336.
7. Семеновкер Б.А. Представление библиотечной и библиографической информации в автоматизированных системах. (Развитие форматов). - М.: Книга, 1972. - 189 с.; Клапшук В.Т. Национальная библиография // Сов. библиография. - 1990. - N 4. - С. 28-33.
8. Delsey T. Authority control in an international context // Cat. and Classif. Quart. - 1989. - Vol.9, N 3. - P. 13-28; Anderson D. Universal bibliographic control: A longterm policy. - Pullach, Munchen: Verl. Documentation, 1974. - 87 p.
9. UNIMARC/Authorities. Universal format for authorities / Recommended by the IFLA Steering Group on a UNIMARC format for authorities. Approved by the Standing Committees of the IFLA Sections on Cataloguing and Information Technology. - Munchen etc., 1991. - 80 p.

До питання про формат UNIMARC

(критерій для вибору програмних засобів для ведення бібліографічних баз даних)

Однією з головних проблем, пов'язаних з технологією зберігання й обробки інформації на ЕОМ та забезпечення сумісності між автоматизованими інформаційними системами є стандартизація формату запису бібліографічних даних на магнітних носіях.

Відсутність єдиного стандарту призводить до того, що бібліотеки України працюють з програмними продуктами, які обробляють інформацію, подану в різних форматах - USMARS, UNIMARC, МЕКОФ або взагалі в довільному форматі. Це ускладнює обмін даними між бібліотеками, робить бібліографічні бази даних, створені в довільному форматі, недоступними для користувачів при роботі в мережі або потребує значних зусиль для переконвертації даних з одного формату в інший.

Для впорядкування діяльності у сфері автоматизованої обробки інформації необхідна стандартизація формату запису бібліографічних даних у машинопрочитуваній формі, подібно до існуючих у традиційній бібліотечно-бібліографічній діяльності правил та схем опису видань, які з різною мірою повноти визначають набір елементів, використовуваних при описі видання.

Робочою групою Міжнародної федерації бібліотечних асоціацій та установ (IFLA) у межах Програми універсального бібліотечного обліку та Міжнародної програми MARC розроблено Міжнародний комунікативний формат UNIMARC. Його завданням є встановлення позначок, індикаторів та кодів підполів, що надаються бібліографічним записам у машинопрочитуваній формі, визначення структури та наповнення формату.

В Україні розроблено проект міждержавного стандарту «Документація. Формат для обміну бібліографічними даними на магнітних носіях». На жаль, перша редакція має ряд недоліків.

Проект стандарту відповідає формату UNIMARC, що стосується позначок полів, але не розкриває наповнення формату: не наведено специфікації елементів даних (підполів), їх назву, ознаку обов'язковості, немає пояснення змісту, способу та прикладів запису. Хоча пропонується проект стандарту поданий як міждержавний, у ньому відсутній блок полів міжнародного використання, який є у форматі UNIMARC. Отже, ця перша спроба стандартизації формату не може бути використана в практичній роботі.

Поки немає вітчизняного стандарту, доцільно використовувати існуючу структуру формату UNIMARC, включаючи позначки полів та підполів.

Проблема форматного подання бібліографічної

інформації тісно пов'язана з проблемою вибору програмних засобів для ведення електронного каталога [1].

Формат UNIMARC, що покладений в основу проекту стандарту «Документація. Формат для обміну бібліографічними даними на магнітних носіях», висуває ряд специфічних вимог до програмних засобів для ведення бібліографічних баз даних:

I. Повинні бути засоби для обміну даними з іншими системами (підтримка файлів формату ISO 2709).

Оскільки основним призначенням UNIMARC є забезпечення обміну бібліографічними даними в машинопрочитуваній формі, необхідно щоб система, яка містить базу даних, формувала файл обміну, що відповідає положенням Міжнародного стандарту ISO 2709, визначає структуру записів, що містять бібліографічні дані. Стандарт ISO 2709 встановлює, що кожний бібліографічний запис, підготовлений для обміну, повинен містити:

1. Маркер запису, що має 24 символи.

2. Довідник, що складається: з трьохцифрової позначки для кожного поля даних, довжини поля та позиції початкового символу, який належить до першого поля даних.

3. Поля даних змінної довжини, відділені одне від одного розділювачем поля.

II. Система повинна надавати можливість вміщувати в полі два та більше елементів даних (підполів).

У форматі UNIMARC визначальними змісту є коди, що ідентифікують елементи даних або надають додаткову інформацію про елементи даних і складаються з позначок, індикаторів та ідентифікаторів підполів.

Елемент даних - це найменша частина інформації, що підлягає точній ідентифікації. Елемент даних визначається ідентифікатором підполя - кодом, що складається з двох символів: розділювача \$ (символ, встановлений по ISO 2709) та коду підполя (цифрового або буквеного, наприклад, поле 200 НАЗВА ТА ВІДОМОСТІ ПРО ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ [2] містить такі підполя: \$a - основна назва; \$b - загальне позначення матеріалу; \$c - основна назва твору іншого автора; \$d - паралельна основна назва; \$e - відомості про назву; \$f - перші відомості про назву; \$g - подальші відомості про назву; \$h - номер частини; \$z - мова паралельної основної назви; \$v - позначення тому.

III. Має бути можливість зробити поле повторюваним.

У форматі UNIMARC вказується на повторюваність у описі кожного поля даних та у визначеннях підполів [2].

У випадках, коли елемент даних може зустрітися понад один раз у даному запису, системою має бути сформована така кількість полів, яка необхідна для вміщення всіх повторювань елементів даних. Такий тип поля називається повторюваним. Усі повторення мають у запису однакову позначку.

На наш погляд, найповніше відповідає цим вимогам міжнародно визнана система CDS/ISIS/M, розроблена в ЮНЕСКО і призначена для структурованих нечислових баз даних [3].

Ця система підтримує сітьовий режим, що дуже важливо при організації роботи бібліотек. Система висуває мінімальні вимоги до апаратних засобів - функціонує на комп'ютерах IBM-PC/XT/AT та сумісних з ними і вимагає об'єм пам'яті 512 Кб. Існує версія системи для комп'ютерів серії VAX, що працюють під керуванням операційної системи VAX/VMS. Важливим є й те, що ЮНЕСКО підтримує систему CDS/ISIS, супроводжує та вдосконалює її, готуючи нові версії та додаткові засоби, що розширюють її можливості. У Києві існує регіональний центр ЮНЕСКО з розповсюдження системи CDS/ISIS.

Важливою особливістю системи є її призначення для управління полями змінної довжини, що дає змогу раціонально використовувати дисковий простір комп'ютера і вільно визначати максимальну довжину кожного поля.

Для полегшення і спрощення процесу взаємодії користувача з системою CDS/ISIS/M, італійською асоціацією документальних служб, бібліотек та архівів розроблено систему HEURISKO [4], що розповсюджується ЮНЕСКО і має дружній інтерфейс кінцевого користувача для організації пошуку інформації, перегляду та експорту баз даних, підготовлених у системі CDS/ISIS/M. Система дуже зручна для використання читачами як електронний каталог у бібліотеках. Крім зручного меню пошуку, система HEURISKO дає змогу експортувати зроблений запит

на магнітний носій (дискету) у файл формату ISO 2709, що дає можливість користувачеві поповнити свою власну інформаційно-пошукову систему результатами, одержаними в режимі ретроспективного пошуку (пошук умасиві за певною темою) або в режимі вибіркового розповсюдження інформації (регулярний пошук за заданою темою тільки в масиві поточних надходжень).

Передача по модемному зв'язку файлів імпорту-експорту у форматі стандарту ISO 2709 дасть змогу бібліотекам обмінюватися інформацією, поповнюючи свої бази даних за умов, що ці бази спроектовані в єдиному форматі.

Оскільки кожна бібліотека самостійно вирішує за допомогою яких програмних засобів здійснюватиметься ведення бібліографічних баз даних, відділи автоматизації повинні передусім керуватися вимогами, які відповідають вимогам формату UNIMARC, а не зручністю інтерфейсу або розповсюдженістю тієї чи іншої інформаційно-пошукової системи. При визначенні структури бібліографічної бази даних необхідно забезпечити відповідність позначок полів та кодів підполів вимогам формату UNIMARC. Наприклад, у Державній бібліотеці України для юнацтва експлуатується база даних з аудіовізуальних матеріалів; розроблена в системі CDS/ISIS/M.

Використання в бібліотеках України програмних засобів, що не відповідають сформульованим вимогам, ускладнить інтеграцію електронних каталогів різних бібліотек у єдиний електронний каталог, вимагатиме значних коштів і часу на конвертацію даних, підготовлених для обміну.

1. Сенченко Н.И. Библиотeki и компьютеры / Под ред. В.В.Васильева. - Киев: Наук. думка, 1990. - 216 с., ил.
2. Руководство по UNIMARC: Руководство по применению международного коммуникативного формата UNIMARC / Пер. с англ. авт. коллектива под руководством А.И.Земскова, Я.Л.Шрайберга - М., 1992. - 320 с.: табл.
3. Пакет прикладных программ CDS/ISIS/M: версия 2.3/ Меж-

- дународный центр научно-технической информации. - М., 1991. - Вып. 72. - 256 с.: табл. (Метод. материалы и документация по пакетам прикладных программ).
4. HEURISKO: Дружественный интерфейс конечного пользователя CDS/ISIS / Пер. на рус. язык; Ип-т программных систем АН Украины - Киев, 1993. - 51 с., ил.

Олексій
Бодня

Обробка документальних потоків (на основі розпізнавання бібліографічної інформації)

Втілення в життя Національної програми інформатизації неминуче приведе до суттєвого зростання обсягів електронної інформації. Від джерел інформації до споживача йдуть інформаційні або документальні потоки [1]. Зрозуміло, що інформаційні потоки мають дійти до кожного конкретного споживача, незважаючи на колосальні обсяги загального документообігу.

У бібліотеках серед загальних документальних потоків чільне місце займають документи з бібліографічною інформацією [2]. Вона може розповсюджуватися серед користувачів у форматі

найпоширеніших баз бібліографічних даних, у форматі ISO [3] чи інших міжнародних комунікативних форматах [4,5], а також текстовими файлами. Одним з варіантів текстових файлів буде файл бібліографічних записів з сукупністю описів різних видань (статей) за загальноприйнятими правилами таких описів. Функціонально він може вміщувати в собі якийсь бібліографічний покажчик, каталог бібліотеки чи певну його частину, реферативний журнал, індекс цитування та ін.

Чимало таких документів уже безпосередньо готуються на машинних носіях. За наявності відповідного програмного забезпечення у користувача не викликає жодних проблем і перенос інформації з паперових носіїв у файли EOM з допомогою сканерів.

Та цінність такої інформації істотно зростає, коли вона буде структурована у складі якоїсь бази даних (БД) чи в інший спосіб.

Отже, при обміні інформацією між бібліографічними базами даних у вигляді файлів бібліографічних записів з'являється проблема перетворення інформації з форматів використаних БД у бібліографічні записи й навпаки.

Питання перетворення інформації з баз даних простіше і практично реалізується звичайними засобами будь-якої СУБД (системи управління базами даних) широкого користування.

Що ж до приєднання до БД інформації, яка існує у вигляді бібліографічних записів, то тут питання складніше. Вже є засоби в бібліотечних автоматизованих системах, які дозволяють безпосередньо користувачу, сидячи за ПЕОМ, розбивати бібліографічні записи відповідно до структури бібліотечної БД. Однак при обробці великої кількості інформації така ручна технологія буде неефективною.

Звідси випливає потреба автоматичного розпізнавання інформації у бібліографічних записах з метою її перетворення під формат існуючих БД.

При вирішенні цього завдання виникає потреба у створенні інтелектуальних систем аналізу бібліографічної інформації, які повинні аналізувати текстову інформацію щодо наявності в ній бібліографічної інформації, а також розбивати виділену бібліографічну інформацію по інформаційних полях.

Під інформаційними полями ми розуміємо відокремлені частки інформації, які містять у собі елементи структурованої інформації і відповідають полям певних БД.

Якщо поглянути на проблему ширше, то такі системи можуть застосовуватися для розпізнавання будь-якої слабкоструктурованої інформації.

Демо визначення різних ступенів структурованості інформації.

Під повністю структурованою інформацією нами розуміється механічне об'єднання інформаційних полів з точно відомою структурою об'єднання і визначеними межами між інформаційними полями. А під *неструктурованою інформацією* - звичайний текст на природній мові. Отже, слабкоструктурованою називатимемо інформацію, що має деякі елементи структуризації, та межі між інформаційними полями не є в ній точно визначеними, а загальна схема об'єднання інформаційних полів є багатоваріантною.

У бібліографічному описі маємо типовий приклад слабкості структурованої інформації. Завдання її обробки полягає в тому, що в бібліографічному записі за місцем, розділювачами і формальними ознаками інтелектуальній системі обробки бібліографічної інформації треба відокремити значення полів існуючої БД (інформаційних полів) з щонайменшою кількістю помилок. Для цього необхідно створити спеціалізовані алгоритми і відповідне програмне забезпечення.

Навіть найпростіший інтелектуальний аналіз бібліографічного запису вимагає відокремити авторів книги (можливо кількох), назву, інформацію про видавництво і рік виходу книги з друку в умовах можливої відсутності відповідного значення і практично багатоваріантного використання розділювачів.

Робота зі створення інтелектуальних систем аналізу бібліографічної інформації потребує аналізу всіх можливих варіантів розташування інформаційних полів у бібліографічному записі, варіантів роздільників між

ними і формальних семантичних ознак належності інформації до відповідного інформаційного поля. Відокремивши інформаційне поле, можна перенести його інформацію до поля БД.

Перенесення однозначно структурованої текстової інформації до будь-якої БД звичайно можна здійснювати засобами самої БД.

Приміром, для перетворення повністю структурованої текстової інформації у формат ISO 2709 використовується конвертор FANGORN. Він після конвертування видає файл у стандарті ISO 2709. Надалі такий файл може бути завантажений до будь-якої БД, засоби експорту/імпорту котрої відповідають ISO-стандартам.

Прикладом обміну бібліографічною інформацією, якісний рівень якого вдалося покращити за рахунок впровадження інтелектуальних систем, може бути здійснюваний ЦНБ збір від обласних бібліотек України підготовлених ними рефератів газетних статей з місцевих видань.

У ЦНБ створено БД «Реферати газетних статей», яка підтримується засобами СУБД CDS/ISIS, містить у собі інформацію з понад 200 газет України та СНД і призначена для задоволення потреб читачів і абонентів бібліотеки в кумульованій інформації з питань внутрішньої, зовнішньої, економічної та соціальної політики.

Інформація для БД по центральних і київських газетних виданнях готується у самій ЦНБ. Однак в Україні існує багато місцевих видань, які не завжди своєчасно надходять до Бібліотеки. І тому реферати їх статей зручніше готувати в обласних бібліотеках.

В Україні не створено типову автоматизовану систему для обласної бібліотеки і можна припустити, що в різних областях будуть різні автоматизовані бібліотечні системи. Слід також врахувати, що більшість бібліотек роблять на шляху автоматизації тільки перші кроки.

Отже, найдієвішою є методика, за якою інформація з регіональних бібліотек передається у вигляді текстових файлів, що містять у собі бібліографічні записи, кожен з яких складається з аналітичного опису статті та її реферату.

Файли, що містять бібліографічні записи з рефератами газетних статей, електронною поштою надходять до ЦНБ. Тут для їх обробки застосовується створений у ній програмно-технологічний комплекс розпізнавання бібліографічної інформації.

У ньому використовуються методи синтаксичного аналізу для розпізнавання типу бібліографічного опису і з'ясування його структури, семантичного аналізу для відокремлення інформаційних полів. З цією ж метою застосовуються і елементи морфологічного аналізу. Після розпізнавання інформація конвертується у міжнародний формат ISO 2709, що відповідає внутрішній структурі БД «Реферати газетних статей».

Надалі інформація з цього файлу приєднується до БД засобами імпорту даних системи CDS/ISIS.

Інтелектуальні системи аналізу бібліографічної інформації знайдуть широке застосування і в інших бібліографічних та інформаційних процесах. Наявно можна побачити переваги їх застосування у процесах комплектування, каталогізації та інформаційного аналізу. Найбільшого ефекту, на нашу думку, можна досягти при використанні таких систем для переносу інформації з традиційних карткових каталогів до електронних.

Отже, існування великих обсягів слабкоструктурова-

ної бібліографічної інформації на машинних носіях потребує проведення робіт з їх структуризації. Для здійснення таких робіт з метою кумуляції інформації у бібліографічних БД доцільно використовувати інтелектуальні системи розпізнавання бібліографічної інформації.

Дослідна експлуатація однієї з таких систем (програмно-технологічного комплексу розпізнавання бібліографічної інформації в текстових файлах з рефератами газетних статей) у ЦНБ довела її ефективність.

1. Першиков В.И., Савинков В.М. Толковый словарь по информатике. - М.: Финансы и статистика, 1991. - 543 с.
2. Информатика / Под ред К.В.Тараканова. - М.: Книга, 1986. - 304 с.
3. ISO 2709 - 1981: Документация - Формат для обмена библиографической информацией на магнитной ленте.
4. Информационная технология. Комплекс стандартов на автоматизированные системы. - М.: Изд-во стандартов, 1991. - 127 с.
5. Руководство по применению международного коммуникативного формата UNIMARC. - М.: ГПНТБ России, 1992. - 319 с.

РЕЦЕНЗІЇ

Марина Дмитрієнко

Дослідження історії інтелігенції

(Рубльов О.С., Черченко Ю.А. Сталінщина і доля західноукраїнської інтелігенції (20 - 50-ті роки ХХ ст.) - К.: Наук. думка, 1994. - 350 с.).

Серед українських етнічних земель західний регіон посідає унікальне місце в національній історії. Знайомство західноукраїнців з «владою пролетаріату» розпочалося в 20-ті роки через культурні та наукові зв'язки з УСРР, сумнозвісного 1939, після приєднання регіону до СРСР воно вже набуло майже канонічних для сталінізму «взаємовідносин». Історія західноукраїнської інтелігенції, зокрема її взаємин з радянською владою за доби сталінізму, й стала предметом наукового дослідження, результати якого репрезентовано в обговорюваній книзі.

Як справедливо зазначають автори, можливість повноцінного дослідження історії інтелігенції в тоталітарну добу з'явилася тільки в останні роки, коли було скасовано цензурні обмеження на друковану продукцію та відкрилися спецфонди архівів. Головні міркування, якими дослідники керувалися в цій праці, доволі повно викладено в наступній цитаті: «Поділяючи думку, що на сучасному етапі розвитку вітчизняної історіографії новітньої історії України першорядне значення має, насамперед, навіть не розвиток теорії (так званої історіософії), а звичайне буденне накопичення фактів, автори прагнули розглянути життєвий і творчий шлях не лише осіб, так би мовити, «першого ряду» (до чого традиційно тяжіє історіографія), а й «рядових» інтелігентів, уродженців західноукраїнських земель, без з'ясування якого неможливе об'єктивне відтворення складної і суперечливої картини взаємодії Західної і Східної України в 1920-х - на початку 1950-х років» (с.12). Монографія є колективним витвором істориків Олександра Рубльова та Юрія Черченка, відомих за численними публікаціями, що стосуються періоду сталінізму на західноукраїнських землях. Чотири розділи праці: «І. Участь західноукраїнської інтелігенції у здійсненні політики українізації в УСРР (1923 -

початок 1930-х років)», «ІІ. Наукові та культурні зв'язки інтелігенції УСРР та Західної України у 20 - 30-х роках», «ІІІ. «Похід на галичан» та масові репресії щодо української інтелігенції у 30-х роках», «ІV. Ставлення громадськості Західної України до утвердження тоталітаризму в УСРР (кінець 20-х - 30-ті роки)», - написані О.Рубльовим; два заключні: «V. Політика нової влади щодо західноукраїнської інтелігенції після возз'єднання (вересень 1939 - червень 1941 р.)» і «VI. Сталінщина і західноукраїнська інтелігенція (40-ві - початок 50-х років)», - Ю.Черченком.

У книзі розглядається вельми широкий спектр проблем, пов'язаних з історією західноукраїнської інтелігенції; повернення в радянську Україну, співробітництво з радянською владою, участь у процесі «коренізації», наукові та культурні зв'язки, ідеологічні впливи, соціально-психологічне сприйняття сталінського режиму, особливості національної самосвідомості та вже традиційна за останні роки проблема долі інтелігенції у 30 - 50-ті роки. Монографія серед низки інших праць виділяється насиченою джерельною базою. В ній широко використано недоступні раніше для істориків архівні матеріали, зокрема архіви Служби безпеки України. Залучено також епістолярну спадщину, спогади, мемуари визначних науковців, партійних керівників, діячів культури, освіти, зрештою, звичайних сучасників тоталітарного режиму. В процесі висвітлення канви історичних подій у монографії враховано також фактичний матеріал та дослідницькі підходи, подані в студіях зарубіжних українознавців Джона Армстронга, Ярослава Білінського, Богдана Кравченка, Джеймса Мейса, Олега Геруса, Петра Мірчука та ін.

Послідовно досліджено в книзі основні етапи радянської політики щодо західноукраїнської інтелігенції, її склад та чисельність у різні періоди, роль та функції в державному будівництві й народному господарстві. Простежено життєві шляхи та

долі окремих осіб з перспективи названої проблематики. Джерельну вартість праці підвищує ряд документальних додатків, матеріали архівів СБУ, зокрема «Заява письменника Я.О.Галана прокурору УСРР з проханням переглянути справу його дружини Г.І.Галан (Геник)», «Лист дирекції Інституту суспільних наук Львівської філії АН УСРР № 424-а від 24 серпня 1956 р. до ЦК Компартії України та прокуратури УСРР з проханням з'ясувати долю та дати оцінку діяльності відомого діяча галицької соціал-демократії С.Г.Вітика, який був репресований у 1930-х роках в УСРР» тощо. Ці додатки виконують й ілюстративну функцію, подаючи під різними кутами зору тогочасні історичні реалії.

Документальний матеріал викладено логічно й послідовно, і всю книгу написано гарною літературною мовою, що робить її приступною широкому загалу читачів, які мають добру нагоду отримати відносно повне уявлення про ряд визначних особистостей, діяльність та доля яких і досі залишається маловідомою для сучасників, а також про загальні контури цієї трагічної епохи. Обгрунтовані та закономірні висновки авторів дослідження пояснюють використання механізму перманентних репресій, морального цькування як провідного засобу політики радянської щодо західноукраїнського населення для його інтегрування в тоталітарну систему.

Зважаючи на нерівномірність розробки дослідницьких проблем з історії тоталітарної доби в Україні та значну наукову цінність вміщених у монографії матеріалів, вона певною мірою компенсує існуючий брак подібної літератури і добре прислужиться численним дослідникам української культури.

КОРОТКИЙ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ СЛОВНИК БІБЛІОТЕЧНИХ ТЕРМІНІВ

Пропонований увазі читачів словник - одна з тих термінологічних праць, якими збагатилася українська лексикографія 20-х років. Ініціатором створення його виступив син ушлявленого одеського бібліографа й лексикографа М.Ф.Комарова (1844 - 1913) - Богдан Михайлович, який з 1921 до 1930 р. очолював Українську державну бібліотеку ім. Т.Г.Шевченка (УДБ), відкриту в Одесі 1920 р. на базі кількох місцевих приватних книжкових зібрань.

Діяльний працівник на культурно-освітній ниві, Б.М.Комаров добре усвідомлював потребу в такому словникові численних бібліотекарів міста, які недосконало володіли українською мовою, і прийшов їм на допомогу, залучивши до роботи свого родича - молодого літератора й художника Романа Олісійовича Волянського, що також працював в УДБ. Складена двома ентузіастами картотека вибрала 1300 найбільш уживаних тоді термінів. Вона була обговорена й схвалена радою Одеського бібліотечного об'єднання. За рекомендацією ради словник з'явився 1926 року у 1/2 випуску «Бюлетеня...» об'єднання і широко використовувався в бібліотеках Одеси.

За час, що минув відтоді, видрукувана невеличким тиражем (усього 600 примірників) праця стала бібліографічною рідкістю. Про неї пам'ятають хіба що історики української лексикографії; примірник «Бюлетеня...» зберігся лише в Одеській державній науковій бібліотеці ім. М.Горького.

Звісно, термінологічний арсенал, яким послуговуються бібліотекарі нині, до певної міри, змінився. Але в основній частині словник не втратив практичного значення; він може бути корисним і новому поколінню бібліотечних працівників. Адже в їхньому розпорядженні, крім «Короткого російсько-українського словника для працівників бібліотек вищих навчальних закладів», виданого 1991 року навчально-методичним кабінетом з вищої освіти Міністерства вищої освіти України (800 термінів), іншого посібника поки що немає.

А

абзац - уступ
 абонемент - абонемент
 а. коллективный - а. колективний
 а. межбиблиотечный - а. міжбібліотечний
 абонементный листок - абонементна картка, а. книжка
 абонент - абонент
 автобиография - саможиттєпис, автобіографія
 автограф - автограф, власнопис
 автор - автор; (жениц.) авторка
 авторский - авторський
 агитационный - агітаційний
 агитация - агітація
 агиткампания - агіткампанія
 агитсуд - агітсуд
 агропропаганда - агропропаганда
 администрация б-ки - адміністрація бібліотечна
 адрес - адреса
 акт - акт
 а. изъятия - а. вилучення
 а. ревизии - а. ревізійний
 а. передачи - а. передачі
 алфавит - абетка
 алфавитный указатель см. указатель алфавитный
 альбом - альбом
 альдина - альдина
 альманах - альманах

амортизация - амортизація
 анкета - анкета
 аннотация - анотація
 аноним - анонім
 анонимное сочинение см. сочинение анонимное
 антирелигиозная литература см. литература антирелигиозная
 антирелигиозная пропаганда см. пропаганда антирелигиозная
 антропология - антропологія
 аппликация - аплікація
 архив - архів
 архитектура - будівництво, архітектура
 ассигнование - асигнування
 ассигновка - асигната
 астрономия - астрономія
 атлас - атлас
 аудитория - аудиторія
 аукцион книжный - аукціон книжковий

Б

база передвижная см. передвижная база
 бак для кипяченой воды - бак для вареної води
 баланс - баланс
 бандероль - перепаска, бандероль
 басня - байка
 безграмотность - неписьменність
 беллетристика - красне письменство
 беседа - розмова

бесплатный - безплатний
 беспощинный - безмитний
 библиографический институт - бібліографічний інститут
 б. и. международный - б. і. міжнародний
 библиографическое описание см. описание библиографическое
 библиография - бібліографія
 библиология - бібліологія
 библиопсихология - бібліопсихологія
 библиотека - бібліотека, книгозбірня
 б. военная - б. військова
 б. городская - б. міська
 б. государственная - б. державна
 б. детская - б. дитяча
 б. железнодорожная - б. залізнична
 б. клубная - б. клубна
 б. народная - б. народна
 б. национальная (какой-либо нации) - б. національна
 б. национальная (всей страны) - б. всенародна
 б. общественная - б. громадська
 б. окружная - б. округова
 б. передвижная - б. пересувна
 б. профсоюзная - б. профспілкова
 б. публичная - б. публічна
 б. рабочая - б. робітнича
 б. районная - б. районна
 б. сельская - б. сільська
 б. фабрично-заводская - б. фабрична
 б. частная - б. приватна
 б. школьная - б. шкільна
 библиотекарь - бібліотекар
 библиотечноеведение - бібліотекознавство
 библиотечная сеть - бібліотечна мережа
 библиотечное дело - бібліотечна справа
 библиотечное строительство - бібліотечне будівництво
 библиотечные курсы см. курсы библиотечные
 библиотечные уроки (читателям) - бібліотечні завдання (читачам)
 библиотечный кружок - бібліотечний гурток
 библиотечный персонал - бібліотечний персонал
 библиотечный совет - бібліотечна рада
 библиофил - бібліофіл
 билет (входной) - білет (вступу)
 биография - життєпис, біографія
 биология - біологія
 бланк - бланк
 блокнот - блокнот
 ботаника - ботаніка
 брошюра - брошура
 брошюровка - брошурування
 буква - літера
 б. прописная - л. велика
 б. строчная - л. мала
 буквенная классификация - літерна класифікація
 букинист - букініст
 бумага (материал) - папір (род п. - паперу)
 б. глянцева - п. глянцюватий
 б. копировальная - п. копіювальний
 б. мраморная - п. мармуровий
 б. оберточная - бібула
 б. папиросная - п. цигарковий
 б. писчая - п. до писання
 б. почтовая - п. листовий
 б. промокательная - п. промокальний
 бумага (документ) - папір (род п. - паперу)

б. входящая - п. вступний
 б. исходящая - п. вихідний
 бюджет - бюджет
 б. государственный - б. державний
 б. местный - б. місцевий
 бюро справочное см. справочное бюро

В

введение - вступ
 ведомость - відомість
 в. раздаточная - в. роздатна
 в. сличительная - в. порівняльна
 в. требовательная - в. вимогова
 вентиляция б-ки - вентиляція б-ки
 веревка - шворка, мотуз
 вестибюль - вестибюль
 ветеринария - ветеринарія
 вечер книги - вечір книги
 вешалка - вішалка
 взрослый - дорослий
 виноградарство - виноградарство
 виньетка - віньєта
 витрина - вітрина
 внешкольник - позашкільник
 внешкольное образование - позашкільна освіта
 водяные знаки см. знаки водяные
 военкор - військкор
 возврат книги - повернення книжки
 воззвание - відозва
 возраст - вік
 волшебный фонарь - чарівний ліхтар
 вопросы и ответы - питання й відповіді
 воспитание - виховання
 вредители книг - шкідники книжок
 время открытия библиотеки - урядовий час бібліотеки
 время поступления (книги) - час вступу (книжки)
 вспомогательный - допоміжний
 входной билет см. билет (входной)
 входящая бумага см. бумага входящая
 выбор книг - добір книжок; (как процесс) вибирання книжок
 выбытие книги (из б-ки) - виступ книжки (з б-ки)
 вивеска - вивіска
 выводка пятен - вибавлювання плям
 выдача книг - видача книжок
 выдержка - витяг
 выноска на полях - нотатки на полях
 выписка (извлечение) - виписка
 вырезка - вирізка
 вырезывание статей - вирізування статей
 выставки книжные - виставки книжкові
 в. к. временные - в. к. тимчасові
 в. к. постоянные - в. к. постійні
 в. к. темовые - в. к. тематичні
 выступления устные - виступи усні

Г

газета - газета, часопис
 г. ежедневная - г. щоденна
 г. еженедельная - г. щотижнева
 г. живая - г. жива
 г. световая - г. світляна
 г. стенная - г. стінна, стінгазета
 г. устная - г. усна
 гарантия - безпека, гарантія

гелиография - геліографія
география - географія, землепис
геодезия - геодезія
геология - геологія
гигиена библиотеки - гігієна бібліотеки
г. книжки - г. книжки
г. чтения - г. читання
глава - розділ
год издания - рік видання
гравер - ритівник
гравирование - ритівництво
гравюра - ритина, гравюра
гражданская печать см. печать гражданская
графа - графа
графический - графічний
группа - група

Д

дар - дарунок
дата - дата
д. поступления - д. вступу
датированный - датований
движение книжного имущества - рух книжкового майна
дезинфекция книг - дезинфекція книжок
декрет - декрет
дело - справа
дело библиотечное см. библиотечное дело
деловодство - діловодство
день книги - день книги
д. отдыха - д. відпочинку
д. печати - д. друку
десятичная классификация - десяткова класифікація,
децимальна к.
детдвижение - дитрух
дефект - дефект, вада
дефектный экземпляр см. экземпляр дефектный
диаграмма - діаграма
диапозитив - діапозитив, світлина
директор библиотеки - директор бібліотеки
дискуссия - дискусія
диссертация - дисертація
дневник библиотекаря - щоденник бібліотекаря
доклад - доповідь
докладная записка - доповідна записка
документ - документ
д. оправдательный - д. виправдувальний
должность - посада
дополнение - додаток
дополнительный - додатковий
доска (для) объявлений - дошка (для) оголошень
доступ к полке, открытый - вільний доступ до полиць
дотация - дотація
древние языки см. языки древние
друзья библиотеки - друзі бібліотеки, прихильники б-ки
дублет - дублет
дубликат накладной - дублікат накладної

Е

единица книжная см. книжная единица
ежегодник - щорічник
еженедельник - тижневик
естественные науки см. науки естественные
естествознание - природознавство

Ж

жалобная книга см. книга жалоб
живопись - малярство
животноводство - тваринництво
журнал - журнал
ж. двухнедельный - двотижневик
ж. ежемесячный - місячник
ж. еженедельный - тижневик
ж. иллюстрированный - ж. ілюстрований
ж. литературный - ж. літературний
ж. научно-популярный - ж. науково-популярний
ж. научный - ж. науковий
ж. специальный - ж. фаховий
журнал (в деловодстве) - журнал
ж. бумаг входящих - ж. вступних паперів
ж. бумаг исходящих - ж. вихідних паперів
ж. главный - ж. головний
журнальная статья см. статья журнальная

З

заборная книжка - набірна книжка
заведующий библиотекой - завідувач бібліотеки, (женщ.)
завидувачка б-ки
з. отделом библиотеки - з. відділу б-ки
заглавие - заголовок
заглавный - заголовний
заказ - замовлення
закладка - закладка
законодательство - законодавство
закрытие (б-ки) - закриття (б-ки)
зал читальный см. читальный зал
залог - застава
заменять (книгу книгой) - заступати
заместитель заведующего б-кой - заступник завідувача б-ки
заметка - помітка, нотатка
записка докладная см. докладная записка
записывать в инвентарь - записувати до інвентаря
запись в инвентарь - запис до інвентаря
з. о прочитанном - з. про прочитане
запрещенные книги см. книги запрещенные
заседание - засідання
заставка - заставка
застежка (в переплете) - застібка
зачитывание книг - зачитування книжок
здание (б-ки) - будинок (б-ки)
знак кеттеров - знак кетерівський
з. книжный - з. книжковий
знаки водяные - знаки водяні
з. условные - з. умовні
зоология - зоологія

И

иероглифы - ієрогліфи
избач - хатник
извещение - повідомлення
извлечение - витяг
издание - видання
и. исчерпанное - в. вичерпане
издание (в смысле совокупности выпущенных одновременно экземпляров) - наклад
издания официальные - видання урядові
и. периодические - часописи, в. періодичні
издатель - видавець

издательская марка - видавнича марка
 издательская фирма см. фирма издательская
 издательский - видавничий
 издательство - видавництво
 изложение - виклад
 израсходование - витрата
 изречение (*афоризм*) - вислів, (*афоризм*)
 изучение книги - вивчення книги
   и. читательских интересов - в. інтересів читача
   и. читателя - в. читача
 изъятие вредной литературы - вилучення шкідливої літератури
 иконография - іконографія
 иллюстрация - ілюстрація
 именины библиотеки - іменини бібліотеки
 имущество книжное - майно книжкове
 имя - ім'я
 инвентаризация - інвентаризація
 инвентарная книга - інвентарна книга
 инвентарный номер - інвентарне число
 инвентарь - інвентар
 индекс - індекс
 индексирование - індексування
 индикатор - індикатор
 инженерное искусство - інженерне майстерство
 инициалы - ініціали
 инкассировать - інкасувати
 инкунабула - інкунабула, колискова книжка
 иностранный - чужоземний
 иностранные языки см. языки иностранные
 инструктирование - інструктування
 инструктор - інструктор
 инструкция - інструкція
 инсценировка - інсценізація
 информация - інформація
 исключать (*книгу из списка*) - виключати (*книжку з реєстру*)
 искусство - мистецтво
 искусство инженерное см. инженерное искусство
   и. книги - м. книги
 история - історія
 источник финансирования - джерело фінансування
 исходящая бумага см. бумага исходящая
 итог - підсумок
 итого - разом

К

кабинет - кабінет
   к. библиотекаря - к. бібліотекаря
 календарь - календар
 кампания - кампанія
   к. ударная - к. ударна
 канцелярские принадлежности см. принадлежности
 канцелярские
 карандаш - олівець
   к. химический - о. хімічний
   к. цветной - о. кольоровий
   к. чернильный - о. атраментовий
   к. черный - о. чорний
 кармашек - кишенька
 карнавал (*биб-чный*) - карнавал (*біб-чний*)
 картина световая см. световая картина
 картограмма - картограма
 картон - текстура
 картонный - текстуровий

картотека - картотека
 карточка - картка
   к. аналитическая - к. аналітична
   к. вспомогательная - к. допоміжна
   к. дополнительная - к. додаткова
   к. дублетная - к. дублетна
   к. каталожная - к. каталогова
   к. основная - к. основна
   к. ссылочная - к. посилкова
 карточный - картковий
 каталог - каталог
   к. алфавитный - к. абетковий
   к. выборочный - к. виборовий
   к. карточный - к. картковий
   к. настенный - к. настінний
   к. нормальный - к. нормальний
   к. перекрестный - к. перехресний
   к. печатный - к. друкований
   к. предметный - к. предметовий
   к. рекомендательный - к. рекомендаційний
   к. сводный - к. збірний
   к. систематический - к. систематичний
   к. тематический - к. тематичний
   к. тетрадный - к. зшитковий
   к. топографический - к. топографічний
   к. хронологический - к. хронологічний
 каталоги издательские - каталоги видавництв
 каталогизатор - каталогізатор
 каталогизация - каталогізація
 каталография - каталографія
 каталожная комната см. комната каталожная
 квартал - чвертка
 квитанционная книжка - квитанційна книжка
 квитанция - квитанція
 кеттеров знак см. знак кеттеров
 кисть (*для клея*) - щіточка
 кисть (*для рисов.*) - пензель
 классификатор - класифікатор
 классификация - класифікація
   к. буквенная см. буквенная к.
   к. десятичная см. десятичная к.
 клей - клей
   к. столярный - карук
 клейстер - клейстер
 клубная работа в б-ке - клубна праця в бібліотеці
 книга - книга, книжка *
 книга (*в деловодстве*) - книга, ум. книжка
   к. жалобная - к. скаргова, к. для скарг
   к. заявлений и жалоб - книга для заяв та скарг
   к. инвентарная см. инвентарная к.
   к. кассовая - к. касова
   к. приходо-расходная - к. прибутків та видатків
 книги для слепых - книжки для сліпих
   к. запрещенные - к. заборонені
   к. ксилографические - к. ксилографічні
   к. лубочные - к. лубкові
   к. научно-популярные - к. науково-популярні
   к. первопечатные - першодруки
   к. популярные - к. популярні

* Первый термин употребляется, главным образом, когда речь идет о книге как известном идеологическом понятии (напр., «поширення книги на Україні»); второй - когда говорится о книге как о предмете (напр., «накупив багато книжок»). Но строгого разграничения тут нет, и нередко слово «книжка» употребляется как уменьшит. от «книга».

к. старопечатные - стародруки
книговед - книгознавець
книговедение - книгознавство
книгодержатели - книгопідтримувачі
книгоноша - книгоноша
книгоношество - книгоноство
книгопечатание - друкарство
книгопользование - книгокористування
книгопродавец - книгар
книгораспространение - книгопоширення
книгоснабжение - книгопостачання
книготорговля - книгарство, книготоргівля
книгохранилище - книгосховище
книжка заборная *см.* заборная книжка
книжка квитанционная *см.* квитанционная книжка
книжкор - книжкор
книжная единица - книжкова одиниця
к. палата - к. палата
к. повозка - книжковий фургон
к. продукция - книжкова продукція
книжное имущество *см.* имущество книжное
книжное собрание - збірка книжок
книжные аукционы *см.* аукционы книжные
к. выставки *см.* выставки книжные
книжный - книжковий
к. знак *см.* знак книжный
к. коллектор *см.* коллектор к.
к. магазин - книгарня
к. склад - книжкова комора
к. состав - книжковий склад
кнопка - кнопка
коленкор - перкаль
коллективное сочинение *см.* сочинение коллективное
коллективный абонемент *см.* абонемент коллективный
коллектор книжный - колектор книжковий
коллекция - колекція
комиссия - комісія
комментарий - коментарій
коммунизм - комунізм
комната - кімната
к. каталожная - к. каталогова
к. курительная - к. курильна
к. рабочая - к. робітня
комплект - комплект
комплектования - комплектування
конверт - конверт
конспект - конспект
консультация - консультація
конторка - бюро
конференция - конференція
концовка - кінцівка
кооперация - кооперація
копия - копія
корешок (квитанции) - корінець
корешок (переплета) - спинка
корзина - кошик
корпус - корпус
корректурa - коректура
корреспонденция - кореспонденція
корреспонденция (сообщение) - допис
коэффициент - сочинник
к. интенсивности - с. інтенсивності
к. читаемости - с. читаності
краска - фарба
кредит - кредит

к. краткосрочный - к. короткотерміновий
кредитование - кредитування
критик - критик
критика - критика
круг читателей - коло читачів
кружок - гурток
к. друзей б-ки - г. друзів б-ки
ксилографические книги *см.* книги ксилографические
ксилография - ксилографія
курс-съезды - курс-з'їзди
курсы - курси
к. библиотечные - к. бібліотечні
к. конференции - к. конференції
к. краткосрочные - к. короткотермінові
курительная комната *см.* комната курительная

Л

лаборатория - лабораторія
лампа - лампа
л. калильная - л. жарова
л. керосиновая - л. гасова
л. электрическая - л. електрична
лекция - лекція
лестница (в здании) - сходи
лестница (переносная) - драбина
л. приставная - д.приставна
л. раздвижная - д.розсувна
летопись - літопис
летучка - метелик
ликвидация неграмотности - ліквідація неписьменності
линейка - лінійка
линия - лінія
лист (бумаги) - аркуш
лист (в книге) - картка, лист
лист печатный *см.* печатный лист
лист титульный *см.* титульный лист
листовка - листівка
листок абонементный *см.* абонементный листок
л. требовательный *см.* требовательный листок
литература - література
л. антирелигиозная - л. антирелігійна
л. научно-популярная - л. науково-популярна
л. художественная - красне письменство
литография - літографія
логика - логіка
лозунг - гасло
лубочные книги *см.* книги лубочные
луговоеводство - луківництво
льготная подписка *см.* подписка льготная

М

магазинная система *см.* система магазинная
массовая работа - масова праця
мастерская переплетная *см.* переплетная мастерская
математика - математика
материал - матеріал
материалы (научные, архивные) - знадоби, знадібки
машина пишущая *см.* пишущая машина
мебель библиотечная - меблі бібліотечні
медицина - медицина
межбиблиотечный абонемент - абонемент між-бібліотечний
международный библ. институт *см.* библиограф. инст. международн.

местожительство - місце проживання
место издания - м. видання
методика - методика
методическое письмо - методичний лист
механика - механіка
минералогия - мінералогія
миниатюра - мініатюра
мироведение - світознавство
множительный аппарат - множний апарат
монография - монографія
музей книги - музей книги
музыка - музика

Н

на обороте - на звороті
набор (типографский) - склад
наборщик - складач
надзаголовок - надзаголовок
надписи на книгах - написи на книжках
нажим (в почерке) - натиск
название - назва
н. книги - н. книги
накладная - накладна
наклеивать - наліплювати
наклейка - наліпка
наклон (в почерке) - нахил
наличие книжное - наявність книжкова
нанизывать (карточки на прут) - насилювати (картки на прут)
напоминание о возврате книги - нагадування про повернення книжки
наугольник (в перепл.) - наріжник
науки естественные - науки природничі
н. общественные - н. суспільні
н. прикладные - н. пристосовані
неаккуратный читатель см. читатель неаккуратный
неделя книги - тиждень книги
нож перочинный - цизорик
н. разрезальный - ніж розрізувальний
ножницы - ножиці
номенклатура - номенклатура
номер - число
н. порядковый - ч. порядкове
н. инвентарный см. инвентарный номер
нонпарель - нонпарель
нот (научная организация труда) - ноп (наукова організація праці)
ноты - ноти
нумератор - нумератор
нумерация - нумерація

О

обертка - обгортка
обзор (библиографический) - огляд (бібліографічний)
обложка - обкладинка
обмен книг - виміна книжок
обмениватель - вимінювач
обменный фонд см. фонд обменный
обозначение - означення
оборудование - устаткування
обработка - опрацювання
образец - зразок
образование - освіта
о. внешкольное см. внешкольное о.
обращаемость книги - обертанність книжки

обрез книги - берег книги
обследование - обслідування
общедоступный - загальноприсутний
общественность - суспільність
общественные науки см. науки общественные
общество - товариство
о. друзей б-ки - т. прихильників б-ки
обществоведение - громадознавство
общие сочинения см. сочинения общие
обычаи народные - звичаї народні
объявление - оголошення, об'ява
обязательный экземпляр см. экземпляр обязательный
оглавление - зміст
огнетушитель - вогнегасник
октав - вісімка
опечатка - друкарська помилка
описание библиографическое - опис бібліографічний
о. книги - опис книги
опись - опис, реєстр
оправдательный документ см. документ оправдательный
определитель (детерминант) - визначник (детермінанта)
определители времени - визначники часу
о. именные - в. іменні
о. места - в. місця
о. общие - в. загальні
о. отношения - в. відношення
о. специальные - в. спеціальні
о. точки зрения - в. погляду
о. формы - в. форми
о. языка - в. мови
орган (печатный) - орган (друку)
организация читателей - організація читачів
оригинал - першотвір, оригінал
орнамент - орнамент
освещение - освітлення
о. естественное - о. природне
о. искусственное - о. штучне
о. керосиновое - о. гасове
о. электрическое - о. електричне
осмотр - огляд
отдел - відділ
отделение филиальное - філія
отдых - відпочинок
отзыв (о книге) - відклик
открытие (б-ки) - відкриття (б-ки)
открытый доступ к полке см. доступ к полке
отношение (оф. бумага) - відношення
отопление - опал
о. водяное - о. водяний
о. паровое - о. паровий
о. центральное - о. центральний
отправление почтовое см. почтовое отправление
отпуск - відпустка
отсрочка возврата книги - відстрочення повернення книжки
оттиск - відбитка
отчество - по батькові
отчет - звіт
о. годичный - з. річний
о. денежный - з. грошовий
о. месячный - з. місячний
отчетность - звітність
отчетный - звітний
официальные издания см. издания официальные
охрана книг - охорона книжок

оценка - оцінка
очерк - нарис
очинивать (*карандаш*) - темперувати

П

пагинация - пагінація
пакет - пакет
палеография - палеографія
палеонтология - палеонтологія
палимпсест - палімпсест
папирус - папірус
папка - папка
параграф - параграф
парусина - парусина
пекельница - попільничка
первопечатные книги см. книги первопечатные
пергамент - пергамен
перевод - переклад
перевод (*по почте*) - переказ
переводчик - перекладач
перегородка - переділка
передвижка - пересувка
п. гибкая - п. гнучка
п. твердая - п. негнучка
передвижная база - пересувна база
п. станция - п. станція
переделка - перероблення
перепечатка - передрук
переписка с читателями - листування з читачами
п. товарищеская - л. товариське
перепись - перепис
переплет - оправа, палітурка
п. картонный - о. текстурова
п. парусиновый - о. парусова
п. кожаный - о. шкіряна
п. художественный - о. мистецька
переплет, датъ в - дати до оправи
переплетение - оправлення
переплетная (*мастерская*) - палітурня
переплетчик - палітурник, інтролігатор
переподготовка библи. работников - перепідготовка бібл. робітників
перерегистрация (*читателей*) - перереєстрація
пересмотр книжного состава - перегляд книжкового складу
пересылка - пересилка
периодика - періодика
периодические издания см. издания периодические
перо - перо
перочистка - перочистка
персонал библиотечный см. библиотечный персонал
петит - петит
печатать - друкувати
печатный лист - друкований аркуш
печать - друк
п. гражданская - д. цивільний
п. церковная - д. церковний
печать (*предмет*) - печатка
печь - піч
п. голландская - груба
п. переносная - грубка переносна
писание карточек - записування карт
писатель - письменник; (*женщ.*) - нниця
писчебумажный - паперовий
письменность - письменство

письменные принадлежности см. принадлежности письменные
письмо - лист
п. методическое см. методическое п.
пишущая машинка - писальна машинка
плакат - плакат
плановая работа - планова праця
плата за чтение - платня за читання
платный - платний
плевательница - плювальниця
плесень - цвіль
повестка (*штрафная*) - оповістка (*штрафна*)
повесть - повість
повреждение (*книги*) - ушкодження (*книжки*)
подготовка библиотечных работников - підготування бібліотечних робітників
подержанный - заживаний
подзаголовок - підзаголовок
подклеивать - підклеювати
подлинник - оригінал, першотвір
подлинный - автентичний
подотдел - підвідділ
подотчетная сумма - підзвітна сума
подписка (*обязательство*) - підписка
подписка (*на журналы*) - передплата
п. льготная - п. пільгова
подписчик (абонент) - абонент
подписчик (*на журналы*) - передплатник
подписываться на журналы - передплачувати (*журналы*)
подпись - підпис
подражание - наслідування
подразделение - підрозділ
подросток - підліток
подстрочное примечание см. примечание подстрочное
подсчет - підрахунок
п. беглый - п. побіжний
подчеркивание (*процесс*) - підкреслювання
подчеркнутое место - підкреслення
подшивка газет - підшивання газет
подытоживание - підсумовування
пожертвование - жертва
позаимствование - запозичення
показательный суд см. суд показательный
покупка (*процесс*) - купівля
полеводство - рільництво
полиграфия - поліграфія
полионимы - поліоніми
политграмота - політграмота
политические партии - політичні партії
политконтроль - політконтроль
политпросветработа - політосвітпраця
политэкономия - політекономія
полки - полиці, полицки
п. вращающиеся (*вертухи*) - п. обертальні (*крутилки*)
п. неподвижные - п. нерухомі
п. н. на шипах - п. н. на шпениках
п. н. в гнездах - п. н. в жолобах
п. н. на планках - п. н. на лиштвах
п. передвижные - п. пересувні
п. подвижные - п. рухомі
п. раздвижные - п. розсувні
п. р. на закрепах - п. р. на заплішках
п. р. на кремальерах - п. р. на кремальєрах
положение социальное см. социальное положение
пользование книгами - користування книжками

поля (книги) - поля
помещение (б-чное) - приміщення (бібліотечне)
пополнение - поповнення
популярные книги см. книги популярные
портрет - портрет
портфель - тека, портфель
поручительство - порука
порча книг - попсовання книжок
порядковое слово см. слово порядковое
порядковый номер см. номер порядковый
посетитель - відвідувач
посещаемость - фреквенція
посещение - відвідування
пословицы - приказки
поступление - вступ
посылка - пакунок
п. без цены - п. без ціни
п. маловесная - п. легковагий
п. с наложенным платежом - п. з накладною оплатою
п. ценная - п. цінний
потеря - згуба
почерк - письмо, рука
п. библиотечный - п. бібліотечний
починка - надрава, полагодження
почтовое отправление - поштова пересилка
почтовый ящик - поштова скринька
пошлина - мито
поэзия - поезія
поэма - поема
правила библиотечные - правила бібліотечні
право - право
право чтения - право читання
праздники революционные - свята революційні
практикант - практикант
предисловие - передмова
предметное слово см. слово предметное
предметный указатель см. указатель предметный
пресс - гніт, прес; (положить под пресс) - пригнітити
пресс-папье - пригніток
пресса - преса
привлечение читателей - притягнення читачів
прием книг - приймання книжок
прикладные науки см. науки прикладные
приклеивать - приліплювати
приложение (к книге) - додаток
примечание - увага, примітка
п. подстрочное - у. підрядкова
принадлежности канцелярские - приладдя канцелярське
п. письменные - п. до письма
приход - прибуток
пробел - прогалина
проверка - перевірка
продвижение книги - просування книги
продление срока возврата книги - пролонгація
проза - проза
произведение - твір
п. печати - витвір друку
п. печати мелкое - дрібнодрук
п. художественное - твір артистичний
производственная пропаганда см. пропаганда производ-
ственная
производство - виробництво
п. полиграфическое - в. поліграфічне
прокламация - прокламація
промышленность - промисловість

пропаганда - пропаганда
п. антирелигиозная - п. антирелігійна
п. производственная - п. виробнича
пропажа - страта
просвещение - просвіта
проспект - проспект
просрочка - прострочення
противопожарные меры - протипожежні заходи
протокол заседания - протокол засідання
профдвижение - профрух
профпропаганда - профпропаганда
процент - відсоток
прут (в каталожном ящике) - прут
псевдоним - псевдонім
психология - психологія
публицистика - публіцистика
пункт - пункт
пунктир - пунктир
путеводитель - провідник
путешествие - подоріж
пути сообщения - шляхи сполучення
пчеловодство - бджільництво
пылесос - пилосмок
пыль - пил, порох
пьеса - п'еса

Р

рабкор - робкор
работа клубная см. клубная работа
р. массовая см. массовая работа
р. плановая см. плановая работа
работа с газетой - праця з газетою
работа справочная см. справочная работа
рабочая комната см. комната рабочая
разбор (книги) - розгляд
раздаточная ведомость см. ведомость раздаточная
раздвижной - розсувний
раздевальная - роздягальня
разделение труда - поділ праці
разделитель карточный - розділова картка
раритет - раритет
распаковка - розпакування
расписка - розписка
распределение читателей - розподіл читачів
разрезальный нож см. нож разрезальный
рассказ - оповідання
рассказывание - розповідання
р. художественное - р. мистецьке
расстановка книг - розміщення книжок
р. форматная - р. форматне
расход - видаток
ревдвижение - реврух
ревизия - ревізія
революционные праздники см. праздники революцион-
ные
регистратор - реєстратор
регистрация - реєстрація
редактор - редактор
редакция - редакція
редкие книги см. книги редкие
резинка - гума
резолюция - резолюція
реклама - реклама
рекомендательный список см. список рекомендатель-
ный

религия - релігія
ремесло - ремесло
ремонт книг - полагодження книжок
репертуар библиографический - репертуар бібліографічний
рецензия - рецензія
речь (оратор.) - промова
рисунок - малюнок
рогожа - рогожа
роман - роман
рубрика - рубрика
руководитель - керівник
руководство чтением - керування читанням
рукописный - рукописний
рукопись (манускрипт) - рукопис (манускрипт)
ручка - ручка
рынок книжный - ринок книжковий

С

садоводство - садівництво
самообразование - самоосвіта
санпросвещение - саносвіта
сборник - збірник
световая газета см. газета световая
световая картина - світляний образ
свиток - сувій
сводка - зведення
секция - секція
селькор - сількор
сельское хозяйство - сільське господарство
семинар - семінар
серия - серія
сеть библиотечная см. библиотечная сеть
сигнатура - сигнатурка
система - система
с. выдачи книг - с. видачі книжок
с. в. к. двукарточная - с. в. к. двокарткова
с. в. к. трехкарточная - с. в. к. трикарткова
с. расстановки книг - с. розміщення книжок
с. р. к. неподвижная (крепостная) - с. р. к. нерухома (кріпацька)
с. р. к. подвижная - с. р. к. рухома
с. р. к. магазинная - с. р. к. магазинова
систематическое чтение см. чтение систематическое
сказка - казка
скамеечка - стільчик
скамья - лавка
скидка - знижка
склад - комора
скобки - дужки
с. квадратные - д. квадратів
с. простые - д. прості
с. фигурные - д. фігурні
скрепитель - скріпа
скульптура - різьбярство, скульптура
сличительная ведомость см. ведомость сличительная
слово порядковое - слово порядкове
с. предметное - с. предметове
словарь - словник
служащий - службовець
служитель, - ница - служник, - ця
смесь - мішанина
смета - кошторис
собрание (общества) - збори
с. книжное см. книжное собрание

с. сочинений - збірка творів
совет библиотечный см. библиотечный совет
совещание - нарада
с. производственное - н. виробнича
содержание (жалование) - утримання
содержание (книги) - зміст
сокращение (слова, заглавия) - скорочення
составитель - складач
сотрудник - співробітник
с. технический см. технический с.
социализм - соціалізм
социальное положение (читателя) - соціальний стан
социология - соціологія
сочинение - твір
с. анонимное - т. анонімний
с. коллективное - т. колективний
сочинения общие - твори загальні
спецодежда - спецодяг
список - список
с. рекомендательный - с. рекомендаційний
с. читателей - с. читачів, реєстр читачів
способ приобретения книги - спосіб придбання книжки
справка - довідка
справочная работа - довідкова праця
справочное бюро - довідкове бюро, інформаційне бюро
спрос - попит
спутник библиотекаря - порадник бібліотекаря
сравнительное языкознание см. языкознание сравнительное
срок пользования книгой - термін користування книжкою
ссылка (на что) - покликання
стаж - стаж
старопечатные книги см. книги старопечатные
статистика - статистика
статья - стаття
с. журнальная - с. журнальна
стационарный - стаціонарний
стеллаж - стелаж
стенная газета см. газета стенная
стенограмма - стенограма
стенопись (эпиграфика) - стінопис (епіграфіка)
стереотип - стереотип
стиль - стиль
стихотворение - вірш
стойка - прилавок
стол библи-чный - стіл бібл-чний
столбец - шпальта
страница - сторінка
страхование - страхування
строительство библиотечное см. библи. строит.
строчка - рядок
стул - стілець
суд показательный - суд показовий
сумма подотчетная см. подотчетная сумма
сургуч - лак
схема - схема
счет - рахунок
с. лицевой - р. особовий
счетоводство - рахівництво
счета - рахівниця
шиватель - зшивач
сырость - вогкість

Т

таблица - таблиця
театр - театр
тезисы (доклада) - тези (довіді)
текст - текст
тележка для книг - возик для книжок
телефон - телефон
тема - тема
термометр - термометр, тепломір
тетрадь - зшиток
техника библиотечная - техніка бібліотечна
технический сотрудник - технічний співробітник
тип - тип
типограф - друкар
типография - друкарня
тираж - тираж
тире - риска
титул и звание автора - титул і звання автора
титульный лист - титульна сторінка
толкование - тлумачення
том - том
топливо - паливо
торговля - торгівля
трактат - трактат
требование (на книгу) - вимога (на книжку)
требовательный листок - вимогова картка
труд умственный см. умственный труд
труды (науч. учрежд. съездов и т.д.) - праці (наук. установ, з'їздів тощо).
тушь - туш

У

уборная - убиральня
уборщик, -ца - прибиральник, -ниця
уголок - куток
ударная кампания см. кампания ударная
указатель - покажчик
у. алфавитный - п. абетковий
у. предметный - п. предметовий
указание - вказівка
умственный труд - розумова праця
упаковка - пакування
условные знаки см. знаки условные
устав - статут
устав (шрифт) - устав
устная газета см. газета устная
устные выступления см. выступления устные
учащийся - учень
учебник - підручник
ученичество библиотечное - учеництво бібліотечне
учет работы - облік праці
учитывать - брати на облік

Ф

фальцы - фальці
фамилия - прізвище
фанера - фанера
филиальное отделение см. отделение филиальное
философия - філософія
физика - фізика
фирма издательская - фірма видавнича
фолиант - фоліант
фольклор - фольклор
фонарь волшебный см. волшебный фонарь

фонд книжный - фонд книжковий
ф. обменный - ф. вимінний
форзац - форзац
форма - форма
формат - формат
формуляр - формуляр
ф. книжный - ф. книжки
ф. читательский - ф. читача
фотография - фотографія
фототипия - фототипія
фронтиспис - фронтиспіс

Х

хата-читальня - хата-читальня
химия - хімія
холст - полотно
художественное рассказывание см. рассказ. худож.

Ц

цена - ціна
ц. номинальная - ц. номінальна
ц. покупная - ц. покупна
ц. продажная - ц. продажна
ц. рыночная - ц. ринкова
ц. фактическая - ц. фактична
цензура - цензура
церковная печать см. печать церковная
цинкография - цинкографія
циркуляр - обіжник
цитата - цитата
цифры - цифри
ц. арабские - ц. арабські
ц. римские - ц. римські
цицero - цицero

Ч

часть (в книге) - частина
часы стенные - годинник настінний
чернила - атрамент
чернильница - каламар
черта - риса
чертеж - рисунок, накрес
черчение - креслення
число томов - кількість томів
читаемость книги - читаність книжки
читальный зал - читальна зала
читальня - читальня
читатель - читач
ч. неаккуратный - ч. неакуратний
читка - читка
чтение - читання
ч. громкое - ч. вголос
ч. систематическое - ч. систематичне
чтец - читець

Ш

шефство - шефство
шитье проволокой - шиття дротом
шифр - шифр
шифровка книги - шифрування книжки
шкаф - шафа
ш. каталожный - ш. каталогова
шмуцтитул - шмуцтитул
шпагат - шпагат

шрифт - шрифт
штамп - штамп
штат - штат
штемпелевание - штемпелювання
штемпель - штемпель
штраф - штраф
штрафной - штрафний

Щ

щит - щит

Э

экземпляр - примірник
э. годовой журнала - річник
э. дефектный - п. дефектний
э. обязательный - п. обов'язковий
экскурсия - екскурсія
экспертиза - експертиза
электрическая лампа см. лампа электрическая
эльзевир - ельзевір
энциклопедия - енциклопедія
эпиграф - епіграф
эстрада - естрада
этаж - поверх
этажерка - етажерка
этика - етика

этикетка - етикетка
этюд - етюд

Ю

юбилей - ювілей
юмористический - гумористичний

Я

ядро книжное - ядро книжкове
язык - мова
я. родной - м. рідна
языки древние - мови стародавні
я. иностранные - м. чужоземні
языкознание - мовознавство
я. сравнительное - м. порівняльне
ярлык - налічка
ярус - ярус
ярусник - ярусник
ячейка - осередок
я. содействия - о. допомоги
ящик - скринька
я. каталожный - с. каталогова
я. почтовый см. почтовый ящик

Публікацію підготував Григорій Зленко

Евгения Карпиловська

Історична пам'ятка і знаряддя праці

(Значення словника Б.Комарова та Р.Волянського)

Розбудова національної термінології, створення україномовних газузових словників разом з унормуванням правопису та піднесенням культури мовлення є одним з найневідкладніших завдань сучасної лінгвістики. Ми вже не раз пересвідчувалися в тому, що успішно розв'язати пекучі проблеми нашого сьогодення неабияк допомагає досвід попередників, здобутки української науки 20 - 30-х років нинішнього століття. Пропонований увазі читачів «Короткий російсько-український словник бібліотечної термінології» Богдана Комарова та Романа Волянського буде цікавим і корисним, незважаючи на відбиток часу, що лежить на ньому.

Словник побачив світ в Одесі 1926 року. Один з його укладачів - Богдан Комаров - син Михайла Комарова (М.Уманця), відомого українського бібліографа, автора 4-томного «Русско-украинского словаря», що виходив друком у Львові протягом 1893 - 1898 рр. «Словник» Б. Комарова та Р.Волянського з'явився в роки, відомі в історії української культури як «час українізації». Політика відновлення повноцінного функціонування української мови в усіх сферах державного й суспільного життя сприяла, зокрема, бурхливому розвитку української термінології. Саме в ці роки вироблялися основні принципи термінотворення в українській мові, що ґрунтувалися на гармонійному й логічно виправда-

ному поєднанні власних мовних ресурсів, народної термінології з термінологією міжнародною, інтернаціональними ресурсами термінотворення. Закладалися й основи української галузевої термінографії.

В обговорюваному «Словнику» яскраво виявилися її практичні настанови. Ось хоча б дві з них. Вважалося, що прикметники з суфіксом *-ов-* [*-ев-*, *-ев-*] властивіші українській мові, ніж прикметники з суфіксом *-н-*. Так у реєстрі «Словника» з'явилися словосполучення *магазинная система розміщення книжок, предметный показчик, вимогова відомість, виборовий каталог*. З наведених лише термін *вимогова відомість* закріпився в мові, прикметники ж *магазинний* і *предметний* замінилися на *магазинний* і *предметний*, а замість прикметника *виборовий* вживається *вибірковий*. Міркування тогочасних термінологів щодо всеохопності суфікса *-ов-* [*-ев-*, *-ев-*] не підтвердилися. Він здебільшого приєднувався до тих слівних основ, що вже мали інші суфікси, пор.: *вибірковий, податковий, книжковий*, тоді як до основ без суфіксів додавався суфікс *-н-*: *виборний, книжний, магазинний, предметний*.

Другою даниною настановам термінографії тих часів було намагання уникнути термінів-запозичень, замінивши їх питомими одиницями, або принаймні подати такі одиниці в реєстрі поряд. Внаслідок цього в «Словнику» з'явилися *власнопис* поряд з *автографом*, *саможиттєпис* поряд з *автобіографією*, *землепис* поряд з *географією*, *тепломір* поряд з *термометром*. Час пока-

зав нездатність таких питомих одиниць-конкурентів вижити поряд з термінами-інтернаціоналізмами. Зручність спілкування, загальнодоступність інтернаціональної термінології відіграли в цьому не останню роль.

До деяких російських слів подано українські еквіваленти, які нині сприймаються як застарілі й рідковживані, напр.: *текстура* (картон), *ритина* (гравюра), *каламар* (чорнильниця), *обіжник* (циркуляр), *пригніток* (прес-пап'є). Даниною часу є й внесення до реєстру «Словника» слів та словосполук, що позначають реалії побуту 20-х років і є далекими від власне бібліотечної справи: *дитрух* (дитячий рух), *ударна кампанія*, *ліквідація неписьменності*, *підвідділ*, *політконтроль*, *профрух* (профспілковий рух), *робкор* (робітничий кореспондент), *реврух* (революційний рух). Крім наведених, знаходимо в реєстрі чимало слів та словосполук, які навряд чи можна вважати бібліотечними термінами, напр.: *архітектура*, *антропологія*, *баланс*, *бандероль*, *бюджет*, *вестибюль*, *вішалка*, *виховання*, *військор*, *група*, *джерело фінансування*, *дотація*, *засідання*, *канцелярське приладдя*, *касова книга*, *підсумок* тощо. Можна зрозуміти, чому вони потрапили до «Словника». Це спричинило прагнення упорядників охопити все коло понять, пов'язаних з устроєм і діяльністю бібліотеки: обладнання її приміщення (*бак для вареної води*, *бібліотечні меблі*, *драбина розсувна*, *драбина приставна*, *груба*, *полиці*, *стілець*), склад читачів (*дорослий*, *позашкільник*, *гурток друзів бібліотеки*), характер літератури (*антропологія*, *виноградництво*, *історія*, *тваринництво*), інструменти праці бібліотекаря (*бібліотечний карнавал*, *іменини бібліотеки*). Навряд чи можна погодитися з включенням більшості подібної лексики до словника бібліотечної термінології. Але якраз цей, з погляду сучасного лексикографа, недолік перетворює «Словник» Б. Комарова та Р. Волянського на цінну пам'ятку історії організації бібліотечної справи в Україні. Завдяки такому широкому реєстру ми дістаємо змогу познайомитися з бібліотекою 20-х років «зсередини», уявити її життя в усьому розмаїтті.

Вдалим є впорядкування реєстру «Словника». Воно сполучає алфавітний принцип з принципом тезаурусним, тобто розташуванням одиниць за їхніми змістовими зв'язками. Завдяки цьому укладачі подали не тільки окремі терміни, а й широкий спектр властивих їм словосполучень. Приміром, до терміна *бібліотека* вміщено 20 словосполук, що характеризують бібліотеку за місцем розташування (*бібліотека міська*, *округова*, *шкільна*), призначенням, колом читачів (*бібліотека дитяча*, *військова*, *робітничка*), статусом, формою власності (*бібліотека державна*, *народна*, *громадська*, *профспілкова*, *публічна*, *приватна*), способом функціонування (*бібліотека пересувна*). Однак словосполучки можуть виступати основними одиницями

реєстру, напр.: *бібліотечна мережа*, *бібліотечний персонал*, *бібліотечна рада*, *літерна класифікація*, *десяткові (децимальна) класифікація*, *рух книжкового майна*, *бібліотечні правила*, *розділова картка* тощо. Всі словосполучення, включені до статей, очолюваних окремими термінами, подано на тому місці реєстру, яке за абеткою займає їхнє залежне слово (прикметник або іменник). Отже, читач може легко відшукати український еквівалент до будь-якого з поданих у «Словнику» російських словосполучень, пор.: *первопечатные книги* см. *книги первопечатные*. Звернувшись до статті книги, знайдемо український еквівалент цього словосполучення - *першодруки*. Часто в складі однієї словникової статті може налічуватися кілька ярусів упорядкування термінологічних словосполук за родо-видовими відношеннями, напр.: *полки* - *полиці*, *полички*; *п. раздвижные* - *п. розсувні*; *п. р. на крепегах* - *п. р. на заплішках*, *п. р. на кремальєрах* - *п. р. на кремальєрах*.

Звичайно, сьогодні «Словник» Б. Комарова і Р. Волянського може викликати чимало зауважень. Його реєстр, принципи укладання багато в чому не відповідають вимогам нинішньої галузевої термінографії. Крім того, й бібліотечна справа не стояла без руху ці майже 70 років. Виникли нові форми організації бібліотек, їхньої співпраці, нові форми обслуговування читачів, як і нові засоби й можливості доступу до книжкових фондів. З появою такого потужного засобу зберігання, опрацювання й передавання інформації, як комп'ютер, радикально змінився зміст самих понять «книгозбірня», «книга», «каталог». Ці зміни в бібліотечній справі зафіксували такі терміни, як аудіовізуальне видання, бібліобус, бібліотечний каталог на мікроносіях, машинопрочитуваний каталог, мікрофіша та ін.

Усіх цих термінів, звичайно, годі шукати в пропонуваному «Словнику». Проте й ті 1300 реєстрових одиниць, які він містить, можуть послужити для вдумливого лексикографа-термінолога надійним підґрунтям для створення словника бібліотечних термінів (україномовного або перекладного - дво- чи багатомовного), який був би на рівні вимог сучасної лінгвістики. Адже основний корпус термінів цього «Словника» пройшов випробування часом і активно вживається. Оприлюднення сьогодні цієї пам'ятки українського бібліотекознавства 20-х років нашого століття, безперечно, можна лише вітати. Сподіваємося, що її матеріали, відповідно опрацьовані й доповнені, прислужаться для укладання сучасного бібліотекознавчого словника з реєстром, що всебічно, розгорнуто й вичерпно представить розвиток бібліотечної справи в Україні та в світі, подасть її україномовну «картину». Ми глибоко переконані, що поява такого словника ознаменує якісно новий етап у повноцінній українізації бібліотечної справи в нашій державі.

Ініціали.
«Апостол»
1220 р.

СЛУЖИТЕЛЬ «АКАДЕМІЇ АКАДЕМІЙ»

Дзеркалом людської цивілізації, «академією академій» називав Бібліотеку російський філософ, автор «Філософії спільної справи», відомий бібліотекар Микола Федорович Федоров (1829 - 1903).

Він народився на Тамбовщині, був позашлюбним сином знаного російського князя П.І.Гагаріна, коріння роду якого сягають часів великого князя Володимира, хрестителя Київської Русі. Прізвище Микола Федорович придбав по імені свого хрещеного батька.

Закінчивши гімназію, два роки навчався в Рішельєвському лицейі в Одесі. Надзвичайну освіченість, ерудицію, енциклопедичні знання набув самотужки. Бібліотечну діяльність розпочинав у Чертковській книгозбірні* помічником бібліотекаря. В її каталозі нараховувалося 4701 од. зб. Пізніше було описано ще 8800 томів.

«До речі, - пише К.Е.Цюлковський, - у Чертковській бібліотеці я помітив одного служителя з надзвичайно добрим обличчям. Ніколи потім я не зустрічав нічого подібного. Очевидно, правда, що обличчя є дзеркалом душі... Він же давав мені заборонені книги. Потім виявилось, що це відомий аскет Федоров - приятель Толстого** і напрочуд гарний філософ і без претензій. Він роздавав усе своє крихітне жалування біднякам. Тепер я бачу, що він і мене хотів зробити своїм пенсіонером, але це йому не вдалося: я надміру відлюдкував».

Роздавання власних грошей було для нього нормою і тоді, коли перейшов на роботу до Рум'янцевського музею (тепер - бібліотека). Приплачував зі своїх мізерних заробітків служителям, щоб віддячити за роботу в неділю і надати можливість працювати в бібліотеці тим, хто не міг відвідувати книгозбірню в інші дні. Свідомо відмовлявся Федоров і від підвищення платні на користь тих, котрі, на його думку, бідували більше за нього. Приходив він на роботу першим, йшов - останнім. Роботу в бібліотеці вважав священною справою.

«Дивовижні і зовсім рідкісні бібліомани, які знають по корінцях і назвах усі книги великих бібліотек. Але навряд чи яка-небудь бібліотека, - згадує П.Я.Покровський, - крім Рум'янцевського музею, могла похвалитися винятковою честю мати бібліотекарем людину, яка знала зміст усіх своїх книг». (А чи є зараз такі бібліотекарі?..)

Федоров, як філософ, запропонував цікаве розв'язання багатьох глобальних проблем людства, порушив питання екології, одним з перших розробив механізм взаємодії природи й людини, тобто вийшов на рівень передбачення того, що пізніше набуло терміна "ноосфера".

Він по-новому підходить до основного питання філософії «людина - світ», усвідомлення себе як частки природи. «Дорогим учителем і розрадником» називав його видатний російський філософ В.Соловйов, кращі твори якого теж написані під час найбільшого зближення з унікальним бібліотекарем, котрому вдалося згрупувати навколо себе співробітників і читачів, влаштувати щось на зразок дискусійного клубу. Про ерудицію його лідера, його феноменальну пам'ять ходили легенди. Читачі не переставали дивуватися, коли одержували широку й глибоку консультацію, коли, крім замовленої літератури, їм видавали додаткову, дуже цінну.

«Книга як вираження слова, думки і знання, - вважав М.Ф.Федоров, - посідає найвище місце серед пам'яток минулого; повинна вона займати його в майбутньому, яке покликане стати справою повернення минулих поколінь до життя, і лише тоді книга з цього першого місця спуститься на останнє, коли те, що було тільки в книзі, тобто є тільки в думці й голові, стане живою справою людства».

Микола Федорович - ініціатор нових форм ведення книжкової справи (зокрема, міжбібліотечного й міжнародного книгообміну). Він першим склав систематичний бібліографічний каталог книг Рум'янцевського музею. Пропонував використовувати в читальних залах книги з приватних колекцій. З огляду на славетний александрійський музей, мріяв про «центральну міжнародну бібліотеку музею...» з тим, щоб проєктована бібліотека перетворилась на *Bibliotheca generis humani*, може бути, навіть в «академію академій».

*Фундатором цієї бібліотеки був О.Д.Чертков (1789 - 1859), голова «Товариства історії та старожитностей російських при Московському університеті», губернський предводител ь дворянства Москви.

** Йдеться про видатного російського письменника Льва Толстого (Н.С.).

Великого значення надавав він книжковій картці-анотації, яку мав складати сам автор.

Починання та думки великого подвижника бібліотечної справи не втратили своєї актуальності донині. Перечитуючи написане ним понад 70 років тому (надруковано вкрай малим тиражем), дивуєшся його дару передбачення, прозорливості. Можливо, тому, що в ньому органічно поєднався і філософ, і бібліоман.

Його думки надихають, підтримують, переконують у тому, що, попри всю складність професії, бібліотекар має високе призначення. Сподіваємося, що стаття М.Ф.Федорова, опублікована (з деякими скороченнями) нижче, викличе в наших читачів такий самий небайдужий відгук.

Микола Федоров

Обов'язок авторський і право музею-бібліотеки

Музей є книга (бібліотека), ілюстрована картинками, скульптурними галереями, яка пояснюється астрономічними й метеорологічними спостереженнями, фізичними, хімічними й різними природними дослідженнями, - таке повне визначення всенаукового і всехудожнього музею.

У № 106-му за минулий, 1896 рік, газети «Дон» було передруковано з «Русских Ведомостей» замітку «Долг авторов по отношению к публичным библиотекам». Про цю замітку були зроблені відгуки в кількох газетах різних спрямувань і, попри спрямування газет, відгуки загалом були сприятливі. І хоч як би там було, треба сказати, що замітка була не тільки мало помічена, а й, на жаль, не була, на нашу думку, зрозуміла навіть тими, хто прочитав її. Таке нерозуміння пояснюється насамперед духом нашого часу; справді, важко собі уявити, щоб у ХІХ столітті, у великому, безкорисливому ХІХ столітті, коли було виголошено велике слово, що й віра без грошей мертва, важко собі уявити, щоб у такий час крихітна замітка могла заповзяти створити бібліотеку на всіх мовах і без копійки грошей. «Московские ведомости» справедливо зауважили, що якийсь N веде розрахунок без господаря; але це значить, звичайно, що N покладає своє уповання на небесного господаря, на силу обов'язку, позаяк майбутнє не залежить від господаря справжнього. Покладаючи на авторів обов'язки доставляти в бібліотеку книги в такому вигляді або стані (переплетеними, з карточками), щоб бібліотека не мала потреби в грошах, - замітка хоче позбавити бібліотеку від грошових витрат, а тому зробити її такою, щоб вона не мала потреби в прибутках, щоб вона не обтяжувала за можливістю ні державного, ні міського, ні земського бюджету. Замітка безпосередньо спрямована проти випрошування грошей, почуває до такого випрошування - до цього єдиного нині способу існування бібліотек - глибоке гребування, а разом з тим так надіється на могутність обов'язку, що не спиняється ні перед жодним збільшенням вимоги обов'язку, і, не задовольняючися вимогою від письменників доставки їхніх творів, замітка вимагає від них і безплатних

вказівок, і порад для тих, хто працює в бібліотеках.

Але все це виражено в замітці настільки м'яко, так, можна сказати, нерішуче, що ніким, як сказано, не тільки не було зрозуміло, а навіть і помічено, а вимоги в ім'я обов'язку перетворилися на якісь вимолювання і випрошування. Так, говорячи про те, що скарги на незадовільність публичних бібліотек найчастіше можна почути від самих письменників, тобто від тих, творами яких наповнюються бібліотеки, замітка вказує, що задовільний стан публичних бібліотек перебуває в дуже великій залежності і від усвідомлення письменниками свого обов'язку, тоді як треба було сказати - не в дуже великій, а в повній залежності від усвідомлення письменниками свого обов'язку і не до тих, які мають засоби придбати книги за гроші; до цих, сказано в замітці, автори ставляться дуже уважно, - а треба сказати, що до тих, хто купує книги, автори ставляться з такою уважністю, що змушують визнати і нинішню науку, і нинішню літературу служницями грошей та їх власників, тобто нинішні письменники знають тільки авторське право, літературну власність і зовсім не усвідомлюють своїх обов'язків щодо публичних бібліотек, які служать загальній просвіті, просвіті тих, які не мають засобів придбати книги та всяке інше до того приладдя.

У замітці щодо усвідомлення письменниками вищезначеного обов'язку м'яко говорить: не можна сказати, щоб усвідомлення цього було особливо розвинуто; а треба було сказати, щоб звернути увагу кого належить, - що й зародку цього усвідомлення в письменників нема, тому-то навіть той податок, яким уряд змушений був обкласти письменників заради безплатного читання невиситимо допитливих і спраглих до знань, змушено було тільки тому, що самі письменники, що стоять на чолі суспільства, не додумались покласти самі на себе добровільний обов'язок для задоволення цієї святої потреби, - навіть самий цей податок не виконується, або, що ще аморальніше, - виконується надзвичайно безсовісно, причому для свого виправдання посилаються на друкарні, на видавців тощо. Через таке ставлення письменників до суспільного блага публичні бібліотеки стали зібранням дефектів, тобто таких екземплярів, які були б викинуті, якби закон не змушував авторів доставляти їх твори

© Переклад статті з книги «Русская философия собственности (XVIII - XX ст.)» (СП «Ганза», Санкт-Петербург, 1993. - 510 с.) Н.Г. Солонської.

через цензурні комітети в публічні бібліотеки для безплатного користування всіма без винятку.

Не продовжуючи, однак, розбору замітки «Про обов'язок авторів...», яка не тільки з увагою нами прочитана, а й вивчена в деталях, і, проймаючися духом цієї замітки, разом з нею скажемо, що заміна дефектних екземплярів цілком справними ще не була б зі сторони письменників виконанням усього їхнього обов'язку, а тільки початком виконання. Необхідно, щоб усі твори одразу після надходження в бібліотеку робилися набутиями публіки¹: а для цього потрібно замінити опис книг, що потребує і багато часу, і багато рук, особливими картками при книгах. Що таке бібліотечна картка, про це йдеться в брошурі Кваскова «Библиотечная реформа», і особливо в статті «Дона» (№ 119-й за 1896 р.) «Что значит карточка, приложенная к книге...». За повної байдужості письменників до публічних бібліотек як же мають бути вдячні користувачі цих бібліотек тим письменникам, які добровільно, не очікуючи примусу, забезпечили свої твори або видання вказаними картками... Таких, однак, небагато, і щоб прикладання карток до книг зробити загальним, доведеться, мабуть, завідуючим публічними бібліотеками звернутися до уряду з проханням щодо примусу цих, якщо можна так висловитися, недоруків до того, щоб вони доставляли в публічні бібліотеки екземпляри своїх творів не тільки повними, в цілковитій справності, на міцному папері, переплетеними, а й такими, що мають бібліотечні картки. Виконання одного вже цього для бібліотек, тобто для читачів, принесе величезну користь, а від самих авторів потребує невеликої тільки уваги до загального блага і незначних матеріальних витрат.

Але й доставкою цілком справних екземплярів з надрукованими бібліотечними картками обов'язок авторів щодо публічних бібліотек ще не вичерпується; від них вимагається пожертвування для бібліотек особистою працею, розумовими силами; до мертвого зібрання книг треба закликати з тим, щоб усі ті, хто пише ці книги, оскільки потрібно мати спеціалістів з усіх галузей людського ведення для того, щоб вони могли з всіх предметів керувати користувачами бібліотекою, з тим, щоб усі вищі навчальні заклади стали б факультетами бібліотеки чи музею; і музей став би вищим для середніх і нижчих навчальних закладів та спільним для всіх вищих, і навіть надвищих, позаяк у ньому вчать самі ті, хто навчає у вищих навчальних закладах.

І тепер можна вказати людей тямущих, учених, готових сприяти своїми знаннями, - хоч ця допомога деkimсь, колись надана, - недостатня; для музею потрібна допомога сукупна, всіма і завжди роблювана. На одного з письменників, який уже помер, замітка вказує як на взірць того, що бажано для музею, і ми не можемо не повторити тут, що письменник цей - М.Д. Ладигін, працював у Московському Рум'янцевському музеї постійно, і крім того, що не відмовляв нікому з тих, хто звертався до нього за порадою з предметів, йому відомих, він випишував для себе тільки такі твори, яких не було в музеї, тобто ті, що називаються *desiderata*^{*}.

¹ Див. Федоров Н.Ф. Библиография. Знание популярное, энциклопедическое, мнимое и знание действительное; Екатерининская выставка в Воронежском губернском музее // Дон, 1896, № 122 и 132.

* *Desiderata* (лат. - бажане) - назва розділу картотеки в бібліотеці або музеї, що містить назви бажаних для придбання книг і предметів.

Мало того, він сам, власноручно, зробив те, що в замітці пропонується зробити; він сам написав картки до книг своєї бібліотеки на зразок музейних, з тою, між іншим, різницею, яку накладає любов до установи, котрій він бажав піднести свою бібліотеку і свою працю. Його картки доводять, усупереч думці сучасних економістів, що не сплачена, але добровільна праця має дивовижну перевагу над найманою, платною працею. На жаль, Микола Дмитрович Ладигін недовго жив, а по смерті його бездублетна бібліотека, що складається з одних *desiderata*, надійшла в музей і одразу була відкрита для користування. Тільки такий спосіб складання приватних бібліотек, який треба назвати ладигінським, і має значення, приносить користь не одному укладачу, а й усім.

Останнім часом розмноження книжок набуло надзвичайних розмірів, хоча, а можливо, і тому саме, що не всі ще зробилися такими, що пишуть, не всі ще володіють повнотою засобів вираження; і тому, напевне, збільшуючись кількісно, книги знижуються якісно, або внутрішнє їхнє достоїнство не відповідає кількісному розмноженню, через що бібліотеки в наш час служать, можна сказати, вираженням більшою мірою балакучості меншості й глибокого мовчання, справжньої німоти великої більшості. Багатоговорення і німота припиняться, треба вважати, тільки тоді, коли письменство, або література, буде витвором усіх, і тому стане діловою, а разом з тим і народною, подібно до того, як була народна усна література. Може видатися, що вимога від усіх уміння виражатися письмово - вимога надмірна; але для чого тоді й загальна обов'язкова освіта, якщо неможливо досягти навіть цієї незначної, простої стадії?! Бібліотеки нині не досягли ані зовнішньої, ані внутрішньої повноти і, разом з тим, страждають гіпертрофією, яку відділити від здорової частини неможливо. До розвитку ж цієї хворобливої повноти бібліотекою будь-якого народу називалося повне зібрання книг або творів, створених виразниками народної думки і душі, призначене не для читання тільки або вивчення, а й для огляду, і для шанування. Тому-то книги і зберігалися не в шафах, а за склом, а самі оправи мали метою не лише збереженість книг і не красоту зовнішності, а посилення на автора, для чого на корінці виразними, золотими літерами вибивалося ім'я шанованого автора, котрих хоч було й небагато, але кожний майже мав велику цінність. Ця вказівка доповнювалася ще бюстом творця, виставляти які в бібліотеках, при творах кожного автора, ввійшло у вжиток з часів ще римлян або навіть греків. Твори ж найшанованіших авторів не залишалися закритими в шафах, а виставлялися для огляду в горизонтальних вітринах (на столах за склом), розкритими на особливо цікавих місцях.

Отже, бібліотека була і повинна бути не просто зібранням книг, а пам'яткою, спорудженою предкам, в якій книги суть душі письменників, а бюсти - їхні тіла. Бібліотека основана на глибоко моральних началах; але за нинішнього стану бібліотек, що викликано крайнім розмноженням книг, ця моральна основа затемнюється, позаяк бібліотека перетворюється в звичайне книгозховище з відділенням для читання книг; і щоб відновити початкове значення бібліотек, відновити їх моральний смисл, необхідне влаштування ще третього відділу в бібліотеках - відділу виставочного. З улаштуванням такого відділу бібліотека ділитиметься на три частини: сховище, місце для читання і дослідження та виставку.

Сховище - це слабо освітлене місце, призначене на найменшому просторі розмістити найбільшу кількість книг за умов найбільшої збереженості й можливості їх легко відшукати та вилучити. Таке обладнання сховища і змушує бібліотеки до обов'язку влаштовувати виставки, бо тільки за виставок бібліотеки збережуть початкове, тобто моральне своє значення пам'яток письменників; і календарний порядок таких виставок є єдино природний порядок, тому що тільки при цьому порядку для кожного письменника буде свій день поминання, свій день виставки його творів, його бюста, зображень факсиміле, і взагалі всього, після нього збереженого, для вияснення особистості письменника, його значення, для повного його відновлення.²

Якщо сховище порівняти з могилою, то читання, або, точніше, дослідження, буде виходом з могили, а виставка ніби воскресінням.

Нині виставки - явища вельми рідкісні, зовсім випадкові, вони не визнаються необхідним і священним обов'язком бібліотек. Так, Петербурзька бібліотека, виставивши раз і назавжди невелику частину своїх книжкових багатств, не визнає за рештою, за найбільшою частиною, права виходу на світ на виставку; тобто Петербурзька бібліотека є книга, котра завжди залишається відкритою на одній і тій самій сторінці. Московський Рум'янцевський музей, влаштувавши екатерининську виставку, відмовився від монополії інкунабулів, визнавши право на воскресіння не лише за творами ХУ століття. Воронезький музей, що влаштував виставки коронаційну, екатерининську, виставку релігійних картин, і який пропонує, як ми чули, влаштувати виставки петровську і митрофанівсько-тихонівську, у визнанні за музеями обов'язку виставок замінив перше місце... Щоб стати установами цілком живими, музеям і бібліотекам треба визнати обов'язковість виставок відносно не до деяких тільки, а до всіх авторів-письменників.

Обов'язок таких бібліотек, як Московська чи Петербурзька, лежить не на одних російських авторах. Будь-який народ, що має свою літературу і свою національну бібліотеку, має право на обмін її з іншими народами, що мають літературну і центральну бібліотеки. Будь-який письменник, крім обов'язкового книжкового податку для своїх центральних бібліотек, повинен бути готовий на добровільне або й обов'язкове з боку своєї державної влади пожертвування для всіх народів, що мають згадані умови.

В той час, коли зароджувався союз Росії з Францією, і Франція, напевне, тільки відшукувала способи, якими можна було б виявити свою прихильність до Росії, в цей час виникла думка про обмін з Францією творами літератури взагалі, або хоча б тільки творами наукової літератури. Такий обмін, надаючи можливість взаємного знання, був би найкращим вираженням самого союзу, а разом з тим і закріпив би його. <...> Істинним творцем центральних бібліотек усіх народів може бути лише обов'язок авторський.

Обов'язок має велике, всеохопне значення. Він стосується не одних авторів словесних творів, а вимагає і від усіх художників данини, принесення знімків з

їхніх творів живописних, скульптурних, архітектурних при детальному їх описі, і взагалі потребує від усіх початків їхніх праць, праць їхніх батьків, дідів, пращурів - у вигляді моделей або зразків робіт; обов'язок разом з тим потребує і зображення самих тих, хто трудиться, і тих, хто трудився, - винуватців існування цих творів, тобто за річчю треба показати людину, обличчя; позаяк усе завдання речових зібрань старовини (музеїв) полягає саме у відкритті осіб, котрі їх створили, у творах їхніх творців, і якщо б це відтворення було дійсним, то не було б і питання про смисл і мету життя.

Таким шляхом були б створені не одні центральні музеї, а й музеї місцеві при архівних комісіях і статистичних комітетах.

<...> Тільки за загального сприяння можуть бути влаштовані школи всюди, де є народжені, і музеї - всюди, де є померлі, - в спілці, звичайно, з храмами². Тільки цим шляхом і можна повернути серця синів батькам; а питання про батьків і дітей є найістотніше питання нашого часу, про котре тут, на жаль, доводиться лише мимохідь згадати. Тим часом, говорити про музей і особливо про повсюдне влаштування музеїв-школ, - це й значить говорити про батьків та дітей, тобто про їхнє примирення.

На уряд <...> покладено обов'язок щодо письменників, як батьків <...> вихователів народу <...> збирати, зберігати, робити доступними їхні твори для огляду, шанування, читання і особливо дослідження, яке не може мати іншої мети, як по твору відновити його автора, його внутрішню та зовнішню сутність, тому що за книгами, неживими, мабуть, речами, завжди приховуються живі істоти, які писали їх. <...>

За обов'язком музей перебирає на себе все: і добре, і зле, пшеницю і полюву: добре вноситься в музей для його відтворення і поширення в житті; зле ж здається в музей, як вилучуване з життя і вжитку, і зберігається як нагадування про те, чого не має бути; але те й інше служить для відтворення їхніх творців. <...>

Музей не є зібранням лише речей, а зібрання також тих, хто створив ці речі. Благати вчених, щоб вони хоча б раз на місяць відвідували музей для консультацій тими, хто в ньому працює, - це значить принижувати обов'язок; обов'язок має тільки керувати, наказувати, вимагати всього й від усіх. Обов'язок потребує не тільки данини, а й пожертви, готовності жертвувати собою за повернення життя минулому, батькам, тобто потребує готовності пожертвувати собою заради майбутнього й минулого.

Заставка. «Апостол», друкарня М.Сльозки, Львів, 1639.

² Див. Федоров Н.Ф. Предисловіє к сказанію о построении обшденного храма в Вологде / Чтеніе из Общ. Ист. и Древн. Росс. Т. 166; Вопрос о Каразинской метеорологической станции в Москве // Наука и жизнь. - 1983. - № 44; 1894. - № 15/16.

Матеріали з міфології, язичництва та історії релігії

Вивчаючи історію релігійних вірувань, зокрема язичницьких, різноманітних міфів та легенд, які останнім часом посіли чільне місце в дослідженнях українських учених, науковці доволі часто звертаються до масивів рукописів XVIII - XIX ст. з фондів Інституту рукопису ЦНБ ім. В.Вернадського.

Виявлені автором даної статті матеріали (окремі рукописи й ті, що не мають заголовків і включені до збірників) знаходяться в різних фондах. Зокрема «Сборник энциклопедического характера» (таку назву він одержав згодом) є типовим збірником. Перші 15 аркушів загублені, тому встановити початкову назву неможливо. Рукопис написано різними почерками, прізвища писців не подаються¹.

Папір, стиль викладу, почерки писців дозволяють датувати укладення збірника XVIII ст., а точніше - епохою Катерини II. Про зміст можна судити з підзаголовків: «О почитании разных богов древними народами», «Первая мифология», «О чиновных обрядах, о праздниках и об ответах от жрецов и жриц идолопоклонческих» тощо.

Деякі факти в збірнику дублюються, з чого можна зробити висновок, що його уклали кілька осіб. Приміром, повторюються записи про богів дохристиянських вірувань різних народів².

Частину тексту складено у вигляді відповідей на питання. Так, відповідаючи на запитання «Кто из всех богов старее?», укладач вказує на Сатурна, називаючи його також царем критським і побіжно повідомляючи про його синів (Юпітера, що володів небом, Нептуна - морського царя та бога пекла - Плутона).

Здійснюється детальний огляд свят, обрядів та звичаїв. Скажімо, звичай писати ікони («образа») автори збірника приписують Геркулесу, котрий першим «велел делать образа побитых на войне храбрых мужей и отсылать их во отечество, и чтобы все граждане тем образам чинили поклонение»³. У розділі «О чиновных обрядах, о праздниках и об ответах от жрецов и жриц идолопоклонческих» йдеться про жакливі обряди давнини - принесення жертв на честь Сатурна та Плутона - в Римі, в храмах Діоміда та Атріори на острові Самос, у святилищах Таврії. Відбито в розповіді й уявлення наших пращурів про зодіакальні знаки. На мапі зоряного неба деякі астрономічні об'єкти названі латинськими або грецькими іменами (Сатурн, Пегас, Купідон, Андромеда тощо); частину подано в оригінальній інтерпретації. Так, систему, символом якої є зображення

людини, що тримає в одній руці меч, а в другій - відтату голову, в збірнику названо «Рубач»; «Извощик» («Візник») - назва іншої зоряної системи, малюнок до якої зображує чоловіка з батогом. Детально описано сузір'я, приміром, «Овен, в нем третьей, четвертой, пятой, шестой величины (звезды), из коих на лбу Овна звезда третьей величины называется Призтас»⁴.

Отже, «Сборник энциклопедического характера», що, найімовірніше, був виготовлений на замовлення і призначався для навчального закладу чи приватної бібліотеки, отримав свою назву не випадково; адже в статтях з міфології, історії релігії, астрономії відображено світогляд наших предків, коло їхніх зацікавлень та наукових розробок.

Ще однією енциклопедією язичництва є «Сокращенный баснословный словарь с сочиненным вновь прибавленным о славенских языческих божествах, способствующих для употребления в училищах к уразумению древних писателей, для пользы живописцев, ваятелей, каменосечцев истуканных и прочих художников. Переведен с немецкого»⁵. (Автор тексту та перекладач не зазначені). На першому аркуші - штамп бібліотеки університету св. Володимира. (С.І.Маслов у описі книжок цієї бібліотеки вказує тільки на те, що рукопис надійшов з колекції Судієнка).

Роботу над «Словарем» не було завершено - текст переривається на слові «Зороастр». Пошуки опублікованого твору в бібліотеках та за бібліографічними довідниками результатів не дали.

У передмові укладач наголошує, що в своїй роботі він користувався давнішими перекладами. Для нас важливо, що при цьому автор застосовував широке коло джерел і тим самим виходив за межі просто перекладу оригіналу. Ось один з таких прикладів: «Алеманн. Геркулес древних немцев. Был царь бойев, которого признавали они основателем и отцом своего народа. Князь сей был храбр и имел в знаменование свое льва. По смерти одного бойи поставили его в число богов и почли его богом брани. Может быть алеманы или немцы имя свое получили от него». І далі пояснюється: «Но по примечанию российских летописателей бойи были народ словенский, а не немецкий, следовательно и Алеманн принадлежит к божествам словенским, хотя имя его и изломано»⁶.

Цікавими будуть для сучасного читача описи алегоричних картин частин світу, що використовувалися в ілюстраціях та в картах. Азія зображалася прекрасно одягнутою жінкою, плаття якої було оздоблене дорогоцінним камінням. У її правій руці - благовонні

¹ Інститут рукопису ЦНБ ім. В.І.Вернадського НАН України, ф.1, од. зб. 7559. - (Далі: ІР).

² Написання народностей і божеств подається за текстом, без наведення більш уживаних.

³ ІР, ф.1, од. зб. 7559, арк. 60.

⁴ Там само, арк. 83 - 84.

⁵ Там само, ф. УІІ, арк. 13, п.66.

⁶ Там само, ф.1, од. зб. 7559, арк. 13, п. 66.

Алегоричне зображення астрономії XVIII ст.

рослини, в лівій - кадило; голову прикрашено вінком з квітів, біля ніг розлігся верблюд. Африка нашим предкам уявлялася чорною, кучерявою і майже оголеною жінкою, яка на голові мала шолом, схожий на голову слона, на шиї - коралове намисто. В лівій руці - скорпіон, у правій - ріг, символ достатку. Біля ніг - лев та змія. Америка бачилася лютою жінкою зі стрілою, луком, з оливкового кольору шкірою. Весь її одяг - пір'я та пов'язка. Біля ніг - сагайдак, ящірка та відтята людська голова.

Докладно описані в рукопису міфічні Борей та Східний вітер. Борей в уявленні наших предків - старий дід, волосся, борода та крила якого заповнені снігом. Іноді замість крил йому малювали хвости. Східний вітер зображували у вигляді молодого ефіопа з крилами на руках і ногах на фоні сонця, зтягнутого дощовими хмарами.

Кожен бог у давній міфології мав своє улюблене дерево, яке також вважалося священним. Так, Кибела уподобала собі сосну, Зевс - бук, Рея - дуб, Мінерва - маслину, Аполлон - лавр та мирту, Афродіта - мирту, Плутон - кипарис тощо.

«Словарь» становитиме інтерес для вчених із-за тих відомостей, яких немає в сучасних виданнях, зокрема в «Мифологическом словаре» (М., 1969).

Розглянуті рукописи є найповнішими і найцікавішими з погляду язичницької міфології. У фондах Інституту рукопису зберігаються й інші матеріали з такої тематики, вужчі за обсягом, проте не менш цікаві. Приміром, «Сравнение малорусских и великорусских демонологий и магии колдовства с западноевропейской»⁷, «Лекции по истории древних религий»⁸ тощо. Ці цінні матеріали дають змогу глибше зазирнути в минуле, краще зрозуміти світоглядні традиції наших предків.

⁷ Там само, ф. 66 (Лучицький Іван Васильович, од. зб. 35, стаття, автограф, 15 арк.).

⁸ Там само, ф. XIX, од. зб. 471. Стаття без початку та кінця, автор не встановлений. Подано відомості про буддизм, індійську релігію та філософію, про Веди.

До історії садиби М.МАКСИМОВИЧА

Михайло Олександрович Максимович - український учений-енциклопедист, професор Московського й Київського університетів, перший ректор останнього, - понад тридцять років прожив на Михайловій Горі в селі Прохорівці (нині Канівського району Черкаської області). Розповідь про долю цієї садиби ґрунтується на матеріалах Інституту рукопису ЦНБ ім. В.І.Вернадського.

Він був уродженцем полтавського краю. Дитинство його пройшло над Дніпром і Наддесенням: Переяславщина, Новгород-Сіверська земля, с.Прохорівка на Золотонощині, де знаходилося чимале помістя його діда, дворянина й секунд-майора І.І.Максимовича. «Скільки різноманітних картин зливається тут в одну повну, живу панораму; так гарно звідси дивитися на красу і простір Божого світу!...»^{*} - писав Михайло Максимович в історичному дослідженні «Бубновская сотня»¹, де з характерною для нього послідовністю і скрупульозністю виклав історію рідних місць.

Змалку хлопець любив цей край: Дніпро, наддніпрянські піски, сосни на пагорбі, котрий він згодом назве Михайловою горою, трави й квіти цього краю, його цілюще повітря та життєдайне сонце, які в зрілішому віці повернули йому, хворому на ревматизм і майже сліпому, не лише здоров'я, а й можливість працювати творчо, натхненно, виявляючи й досліджуючи нові сторінки історії цього райського куточка в самому серці України.

Читаємо в документі від 30 серпня 1863 р.: «Я, який нижче підписався, котрий має жительство в Полтавській губернії Золотоніського повіту в селі Прохорівці, поміщик, чиновник 9 класу Олександр Іванів син Максимович, користуючись упродовж десяти років від старшого сина могого професора Імператорського університету св. Володимира Михайла Олександровича Максимовича, постійно і значною допомогою для менших двох синів та дочки моїх і одержуючи від нього для себе власно грошей тисячу карбованців асигнаціями, я за цю суму виділяю йому старшому синові моему в повне і спадкове його володіння, а не в рахунок належної йому по спадкоємництву частини з належного мені маєтку <...> перше місце для садиби при селі Прохорівці»².

Михайло Олександрович, на той час тяжко хворий, серйозно задумується про вихід у відставку зі служби в університеті. В 1835 р. його прохання про здачу ректорства задовольняється, хоча ще понад чотири роки він викладає російську словесність, проводячи заняття (практично нерухомих) у своєму помешканні. Хвороба прогресувала, і незабаром стало очевидно, що викладацьку роботу доведеться залишити.

Влітку 1837 р. було закладено хату на Михайловій Горі, і вакації 1839 р. Максимович проводить у своїй ще не влаштованій садибі³.

У листі до М.Погодіна від 4 грудня 1840 р. Михайло Олександрович зауважує: «<...> буду садовину садити, розводити квітники, городити город, а можливо, візьмусь

і за рільництво, але для останнього не досить у мене землі»⁴.

Про будівництво хатини він пише багатьом друзям, у тому числі (в Москву 28.XI.1840 р.) Ю. Бартеневу, який відповідає: «<...> радію гумору вашому, але ще більше радію з солом'яного даху, під котрий ви переселяєтеся»⁵.

30 вересня 1840 р. М.Максимович подає у відставку, 26 квітня наступного - її отримує, і остаточно оселяється на Михайловій Горі⁶. За отримані при відставці гроші прикупляє землі до садиби⁷.

Йому доводилося нелегко. «В перші роки після відставки, - писав згодом В. Науменко, - Максимович був фізично ослабленою людиною: зовсім без ніг (практично не міг ходити), майже без рук, з хворими очима <...>»⁸. Сам Максимович в «Автобіографії» вказував: «Я думав, як і всі гадали, що невдовзі вже Богу душу віддам. Але просидівши два роки на моїй Михайловій Горі <...> не читаючим і не пишучим селянином-відлюдьком <...> я знову став на ноги, набув сили читати й писати по-трошку...»⁹. Доглядала Михайла його єдина й любима сестра, його вихованка Олена (Олександра). Допоміг повернути здоров'я колишньому ректору його батько, Олександр Іванович, який лікував травами. До осені 1842 р. здоров'я вченого покращало такою мірою, що він їде в Київ і тут отримує запрошення попечителя навчальних закладів князя С.І.Давидова знову очолити кафедру російської словесності в університеті. З вересня 1843 до літа 1845 р. він викладає там почасово, а також розпочинає співпрацю в Археографічній комісії. Під редакцією М.Максимовича видається перший розділ першого тому «Записок комісії за 1845 р.»

«З відновленням ненастанної праці повернулася до мене колишня хвороба на все літо 1845 р. А тому я повернувся знову на свою Михайлогорську хату»^{10,11}. Відтоді він не викладає в університеті, але майже щороку на зиму виїздить до Києва і Москви. Багато й напружено працює, вивчаючи архівні матеріали, документи, що зберігаються у приватних колекціях. За перше десятиріччя проживання на Михайловій Горі на основі віднайдених матеріалів він публікує близько тридцяти наукових розвідок, повідомлень, досліджень з південноруської бібліографії, історії Волині, Київської Русі та міста Києва, стародавньої церковної архітектури, української (південноруської) словесності; історії козацтва; біографічні розвідки з життя козацьких гетьманів; фольклору та етнографії. Саме в цей період було видано такі його відомі наукові праці, як «Сборник украинских песен» (1849), «Волинь до XI века», «Об именах южнорусских городов», «Бубновская сотня», «Известия о гайдамаках», «Изследование о гетьмане Петре Конашевиче Сагайдачном» та ін. Редагує і видає часопис «Киевлянин».

Проте він дедалі більше відчуває невлаштованість і самотність. У грудні 1850 р. помирає його батько¹², залишивши синові невелику земельну спадщину з кріпосними людьми¹³, а через два роки виходить заміж сестра, до цього часу господиня в садибі, яку він «17

* Тут і далі цитати подано в перекладі редакції.

© Сергійчук Лариса Володимирівна, Київ, 1995

років пестив, як дочку свою»¹⁴. З опустілої Михайлової Гори Максимович надовго від'їздить у Турановку до дядька по матері Іллі Федоровича Тимківського¹⁵.

Немолодий уже Максимович задумується над улаштуванням особистого життя. Серед його паперів, що зберігаються в Інституті рукопису, є доволі цікаві записки «О супружестве», зроблені в 1853 р.¹⁶ Цей рік став поворотним у самотницькому житті Максимовича. «Залишившись самотнім на моїй Михайловій Горі і побачивши «яко не добро человеку быти единому» одружився ...з україночкою, яка народилася на тій же Згарі, що і я»¹⁷. А в листі до П.Г.Лебединцева (від 30 квітня 1871 р.) знаходимо: «... в цей день 1853 року взяв я шлюб у Драбові, в Михайлівській церкві...»¹⁸. Наступного після одруження року він констатує в листі до Погодіна: «Я оженився на безприданій, отже залишаюсь, як і раніше, на пенсії своєму...»¹⁹.

На Михайловій Горі з'явилася, нарешті, господиня - гарна на вроду, тендітна, вишукана жінка. Марія Василівна (нар. 1834 р.) походила зі збіднілого роду Товбичів зі Згарських хуторів на Золотонощині²⁰. Була освічена, музично обдарована²¹.

Познайомившись 1858 р. у Москві з Марією Максимович, Т.Шевченко записав у «Щоденнику»: «Яке миле, прекрасне створіння. Але що в ній найчарівніше з усього, це чистий, незайманий тип моєї землячки. Вона прогнала для нас на фортепіано декілька наших пісень. Так чисто, безманірно, як жодна велика артистка грати не вміє. І де він, старий антикварій, викопав таке свіже, чисте добро? І сумно, і завидно»²². І за кілька днів - знову в захваті: «Вечір провів у своєї милої землячки М.В.Максимович. І не дивлячись на страстну п'ятницю, вона, мила, увесь вечір співала для мене наші рідні задушевні пісні. І співала так сердечно, прекрасно, що я уявив себе на березі широкого Дніпра. Чудові пісні! Чарівна співачка!»²³

З появою Марії оселя на Михайловій Горі аж проясніла. А господар відновлює свою літературно-наукову роботу. Тепер він часто виїздить до Москви і Києва з потреб дослідницьких, редакторських, видавничих²⁴⁻²⁶.

Початок 1860 р. ознаменувався на Михайловій Горі радісною і довгожданою подією. «З сердечним задоволенням сповіщаю тобі, що цього лютого 22го в 7 годині вечора Господь дарував мені сина, нареченого Олексієм...»²⁷. Полетів радісний лист не тільки в Москву до Погодіна, а й до Петербурга, Тарасу Шевченку²⁸.

Олексій був вірадою для батька. Здобувши домашню освіту, в 1871 р. став учнем київської гімназії²⁹, потім скінчив колегію Павла Галагана. Мав юридичну освіту. Працював мировим суддею в Золотоноші. Там одружився з дочкою штабс-капітана О.Ісаевича Катериною^{30,31}. Працював членом окружного суду у Вітебську. За деякими даними, подружжя зійшло зі світу в 20-х роках нинішнього століття. Їхній син Всеволод помер напередодні першої світової війни³², похований біля діда на Михайловій Горі³³.

15 березня (ст.ст.) 1865 р. у Максимовичів народилася донька Ольга³⁴. Набула педагогічну освіту. Закінчила вищі жіночі курси в Києві³⁵. Вчителюючи в селах Переяславського повіту Полтавської губернії, здобула ширшу повагу й прихильність учнів та їхніх батьків³⁶. Але доля відміряла їй короткий вік - усього 25 років. Похована Ольга Максимович на приходському цвинтарі с. Дем'янець³⁷.

З народженням дітей невелика хатина Максимовичів

стає тісною. І Михайло планує спорудження нової. В листах до свого давнього друга П.Г.Лебединцева він пише: «Мені дуже важко залишатися тут на відлюдді і в тісній хатинці...»³⁸. «А тим часом я ще тим знеособив своє утримання, що, зазнаючи погану зимівлю в своїй старій хатині, заклав нову...»³⁹. І далі, у вересні 1868 р.: «...припасіть мені у благословіння моєї Михайлогорської хати храмовий образ Премудрості Божої...»⁴⁰.

Сам учений здебільшого мешкав у невеличкому флігелі, збудованому ще влітку 1859 р. Перед поверненням додому після своїх наукових студій завжди прохав Марію Василівну протоплювати, провітрювати його, підтримуючи чистоту. Саме у флігелі написав Максимович чимало праць, тут зберігалася його унікальна бібліотека, тут влаштовувалися часті гості Михайлової Гори, яка мала класичний вигляд українського наддніпрянського хуторця. З листів господаря знаємо, що були тут клуня, кошара, «льодовня», великий льох, стайня, хатина для прислуги, парник. Мали Максимовичі до 10 осіб дворових людей, які працювали в господарстві.

Бували на Михайловій Горі сім'я Кулішів, М.Погодін, Ю.Бартенев, П.Лебединцев, І.Соколов, В.Науменко та ін. Особливою подією було гостювання влітку 1859 р. Т.Шевченка. Спілкування з Максимовичами, атмосфера, що панувала тут, дали поштовх до реалізації його задуму - написання поеми «Марія».

Добре знав Михайлову Гору та її жителів М.Гоголь, задушевний приятель Максимовича ще з часів московського періоду життя. Михайло Олександрович їздив до товариша в Яновщину на гостини⁴¹. І чи не сам Максимович назвав найстарішу сосну в своїй садибі на честь великого земляка⁴².

Але радість спілкування з цікавими людьми затьмарила буденність життя, нестатки⁴³. В 1871 р., коли громадськість Росії відзначала 50-річчя науково-літературної діяльності Максимовича, Київська учбова округа видає йому одноразову фінансову допомогу - три тис. крб.^{44,45}. Тоді ж він стає володарем майже 400 десятин землі в Балтському повіті Подільської губернії.

За кілька місяців до смерті в листі до П.Г.Лебединцева він писав: «Я стаю в Балтському повіті власником Маншуровської 2-ї ділянки в 382 десятини... тобто вдсятеро проти мого Михайлівського землевласництва в 38 десятин ... але яке коштує мені не менше матеріально, а душевно - і вдсятеро більше, яке зате дало мені, тим часом, неждано 32 роки нового життя... А тому я наддніпрянський михайлогорець уже до кінця моїх днів»⁴⁶.

М. Максимович помер 10 листопада (за ст.ст.) 1873 р., а Михайлова Гора навіки прийняла його прах.

Ненадовго пережила чоловіка його дружина (померла в Києві 3 травня (за ст.ст.) 1882 р. і похована на Щекавиці⁴⁷, неподалік від прадіда М.Максимовича)*.

Михайлова Гора перейшла у власність Олексія Максимовича. На початку 90-х років ХІХ ст. спадкоємці господаря звели на садибі новий будинок⁴⁸, який проіснував до 70-х років нинішнього століття.

«Минув час ... Над могилою Михайла Олександровича збудовано високого кам'яного пам'ятника, а частину землі на Михайловій Горі набув у власність і оселився один з найближчих до Максимовича українців

* Автор статті висловлює щире подяку некрополознавицю з Києва Людмилі Проценко за допомогу у встановленні дати смерті М.В.Максимович.

і найлюбшій його серцю, мовляв, позауніверситетський учень Володимир Павлович Науменко⁴⁹. «Повівся в 80-ті роки звичай збиратися у нього серед літа однодумцям українцям, людям і старшого віку і молодшого - там, на Михайловій хуторі, проводити щирі розмови та різноманітні бесіди на українські теми культурного, політичного й романтично-чутливого характеру. Згадується, як через п'ятнадцять років після смерті Михайла Олександровича в давній 1888 рік скупчилася на Михайловій Горі чимала громадка і, вирушивши з оселі Науменка в подорож на Чернечу гору до Шевченка в гості, завітали до близької могили, обмінялися думками з приводу напису, що вирізано на цоколі пам'ятника вченому істориком і природнику... та голосно заспівали < ... >⁵⁰. Ці спогади належать І. Житецькому і наводять на думку про те, що навіть через багато років, як не стало перших господарів Михайлової Гори, вона традиційно залишалася місцем спілкування людей творчих і науковців, місцем, де формувалася українська громадська культурно-естетична й наукова думка.

Плин часу і буденність вносили зміни не лише в життя мешканців Михайлової Гори, а й в стан самої садиби. Змінювалися господарі - щось будувалося нове, старе руйнувалося, не залишаючи і спогаду про людей, що тут жили. Вже в 1891 р. не існувало флігеля⁵¹, що слугував кабінетом вченому, невідома доля його унікальної бібліотеки. В березні 1979 р. згорів будинок, зведений спадкоємцями Максимовича. Ще до недавнього часу в літературі побутовала думка, що саме цей будинок належав Михайлу Олександровичу і що саме в ньому влітку 1859 р. зупинявся Тарас Шевченко. Нововіднайдені документи доводять інше.

Буревієм пронеслися події революційних і громадянських битв. У 1919 р. було репресовано й страчено В.Науменка, а його сім'я невдовзі після трагічних подій виїхала з Прохорівки. Спорожніло наприкінці 20-х і домашнє гніздо Максимовичів.

Рішенням уряду УРСР 1929 р. садибу М.Максимовича передано у володіння Академії наук⁵², де було влаштовано будинок відпочинку. Отже, науково-творча традиція ніби підтримувалася. Але постійне збільшення кількості відпочиваючих потребувало і розширення території, і зведення нових споруд з вигодами, внаслідок чого стара забудова поступово і методично перебудовувалася або й зовсім руйнувалася. Нині мало що нагадує тут про старе обійстя. Хіба що льох, якому, переказують, понад 150 років, та стайня, перебудована в клуб з бібліотекою; переобладнана до невпізнання оселя В.Науменка, від якої віє пусткою і тугою за минулим часом. Кілька невизначених споруд мають суто господарське призначення.

Про минуле нагадує і 600-річний дуб, котрий пам'ятає Тараса Шевченка, сосна Миколи Гоголя та могила самого патріарха української науки, яку пощадив час, а люди затоптали могилу його внука, що була поряд⁵³.

Шануючи пам'ять вченого, працівники Шевченківського національного заповідника в м. Каневі протягом багатьох років опікуються садибою, незважаючи на те, кому в той чи інший час вона належала. Неодразу порушувалося питання про включення Михайлової Гори до складу Шевченківського національного заповідника, що надало б їй відповідного статусу і престижу та забезпечило збереження й охорону. Ще в 1952 р. АН України своїм листом клопоталася перед урядом про приєднання території садиби як складової заповідника і про створення там літературної експозиції. І хоч так не сталося, все ж у будинку спадкоємців Максимовича науковцями було створено музей вченого.

Нині під постійний догляд взяті паркові насадження на Михайловій Горі; реставрується пам'ятник на могилі М.Максимовича і, звичайно, продовжується пошук нових документальних даних про долю вченого, його родини, садиби.

1. Максимович М.А. Бубновская сотня // Собр. соч. М.А.Максимовича. Исторический отдел. - М., 1878. - Т.1. - С. 762.
2. Цептральний державний історичний архів України, ф.2038, оп. 1, спр. 350, арк. 1 - 2.
3. Пономарев С. Михаил Александрович Максимович. - СПб., 1872. - С.47 - 53.
4. Національна бібліотека Росії (далі - НБР), ВР, ф.19, Пог/ П 19/116.
5. Інститут рукопису ЦНБ ім. В.І.Вернадського (далі - ІР), III 5109.
6. Максимович М.О. Автобіографія // Києв. Старина. - 1904. - Т.86. - С.343.
7. ІР, III 5907.
8. Науменко В. Скорбная страничка из жизни М.А. Максимовича // Києв. Старина. - 1898. - Т.63. - С.274.
9. Максимович М.О. Автобіографія // Києв. Старина. - С.343.
10. Там само.
11. Лист М.О. Максимовича до П.Г.Лебединцева від 8 квітня 1868 р. // ІР, III 4799.
12. Лист М.О.Максимовича до М.Погодіна 23 грудня 1850 р. // НБР, ф. Пог/П 19/118. - С. 9.
13. Горбань М. Папери діда та батька М.О.Максимовича // Україна. -1929. - Травень - червень. - С.91.
14. Лист М.О.Максимовича до М.Погодіна 18 грудня 1851 р. // НБР, ф. Пог/ П 19/118. - С.16.
15. Шугуров М. Ілля Федорович Тимківський // Києв. Старина. - 1891. - Т. 35- С.96.
16. ІР, III 2423.
17. Максимович М.О. Автобіографія // Києв. Старина. - С.344.
18. ІР, III 4828.
19. НБР, ф. Пог/П 19/116. - С.19.
20. ІР, ф. XXXII, I - 503, од. зб. 84. - Виходячи з указанного листа, Марії Василівні 21 листопада 1858 р. сповнилося 24 роки.
21. Єфіменко Л.М. Т.Г. Шевченко і М.О. Максимович (машинопис). - 1969 // Архів Шевченківського національного заповідника в м. Каневі, ф.9, оп. 1, спр. 5, арк. 9.
22. Тарас Шевченко. Повне зібрання творів. - К., 1964. - Т.5. - С. 213.
23. Там само. - С. 215.
24. ІР, ф. XXXII, I - 503, од. зб. 21.
25. Уривки з листів М.О.Максимовича до М.В. Максимович з Москви взимку 1858 - 59 рр. // ІР, ф. XXXII, I - 503.
26. Там само.
27. Лист М.Максимовича до М.Погодіна 28 лютого 1860 р. // НБР, ф. Пог/П. 19/119.
28. ІР, III 4893. - С.1.
29. Науменко В. Два рукописних вірші М.О. Максимовича // Києв. Старина. - 1891. - Т. 35. - С. 481.
30. Архів відділу ЗАГСу м. Києва, кн. 609.
31. Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. - К., 1908. - Т. II. - С. 230 - 238.
32. Кардиналовська Т. Невідступне минуле // Дніпро. - 1991. - №9. - С.94.
33. Науменко В. Михайлова гора. Альбом фотографій. 1908 р. // ІР, ф. 208, од. зб. 26.
34. Архів м. Києва, ф. 244, оп. 2, ч. III, спр. 841, арк. 3.

35. Вчилася разом з О.Ф.Хоружинською. Згадується в листі до неї І. Франка від 10 січня 1886 р. У зв'язку з цим автор статті бере на себе відповідальність внести поправку до 50-томного видання творів І.Я.Франка. В т.49, у примітках до вказаного листа слід зазначити: «Максимовичка - Максимович Ольга Михайлівна (1865 - 1891), дочка М.О. Максимовича».
36. *Коваленко Гр.* Ольга Михайлівна Максимовичівна // *Зоря*. - 1893. - №24. - С.482 - 483.
37. ЦДІА України, ф.224, оп.3, спр. 370, арк. 239.
38. ІР, ф. III 4766.
39. Там само, ф. III 4781.
40. Там само, ф. III 4802.
41. Там само, ф. II 2449.
42. Сосна веймутова (*Pinus Veimutiana / L.*) росте на Михайловій Горі й нині. Має понад 250 років.
43. *Науменко В.* Два рукописних вірші М.О.Максимовича // *Кисв. Старина*. - 1891. - Т. 35. - С. 481.
44. Державний архів м.Киева, ф. 16, оп. 310, спр. 123, арк. 24.
45. Юбилей Михаила Александровича Максимовича. - К., 1871. - С.69.
46. ІР, III 4848.
47. ЦДІА України, ф. 127, оп. 1078, спр. 748, арк. 137.
48. ІР, ф. 208, спр. 26, арк. 1.
49. В. Науменко облюбував цю місцевість ще перебуваючи репетитором у Олексія Максимовича в 1871 - 72 р., а придбав частину садиби вже в 1880 р. // *Черкас. обл. архів*, ф. 472, оп. 1, спр. 275, арк. 4.
50. *Житецький І.* Життя М.О.Максимовича // *Україна*. - 1927. - Кн. 6(25). - С.24.
51. *Науменко В.* Памяти И.Ф.Тимковського, М.А.Максимовича и П.А.Антоновича // *Киев. Старина*. - 1891. - №10. - С.134.
52. Архів АН України, ф.251, оп.1, спр.454.
53. ІР, ф.208, од. зб. 26, арк.7.

З ІСТОРІЇ БІБЛІОТЕК УКРАЇНИ

Ірина Іванова, Світлана Бойчук

Миколаївська обласна наукова бібліотека ім. О.Гмирьова в роки війни

У рамках державної програми з розшуку та повернення культурних цінностей України, втрачених у роки другої світової війни, працівниками відділу рідкісних і цінних видань розпочате детальне вивчення архівних матеріалів діяльності бібліотеки в цей період, зокрема під час окупації (серпень 1941 - березень 1944).

Важко припустити, що в тяжкі окупаційні роки бібліотека могла працювати й обслуговувати читачів. Проте матеріали Миколаївського обласного архіву підтверджують цей факт. Згідно зі звітом бібліотеки за 1944 р., з 1 серпня 1941 р. по 3 березня 1944 р. її працівники обслужили 6391 читача, яким видано 65158 прим. літератури [1].

Умови існування бібліотеки були важкими. За вимогою окупантів, з фондів було вилучено соціально-економічну літературу, книги єврейською мовою та єврейських авторів [2]. Становище дедалі ускладнювалося. Відступаючи, фашисти руйнували приміщення, відбирали цінні книги, а радянську та єврейську літературу знищували [2]. За офіційними даними, сума збитків, завданих бібліотеці, становила 529895 крб., у тому числі: «книжкове майно - 514325 крб., інвентар - 7170 крб., будівля - 8100 крб.» [3].

Однак працівникам бібліотеки вдалося зберегти значну кількість літератури. Л.Бабкова, О.Прокоф'єва, З.Юрченко нагороджені медалями «За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні» [4].

Дбали про збереження фондів не тільки обласної бібліотеки. Збиралась література з розгромлених бібліотек міста і зберігалася до кінця окупації. Таким чином було врятовано 30 тис. книг [5]. Після визволення міста вони були повернуті бібліотекам педагогічного й суднобудівного інститутів, заводу ім. 61 Комунара, обласній бібліотеці та ін.

28 березня 1944 р. місто було звільнене, а 5 квітня бібліотека відкрилась для читачів, повернувши на полиці врятовані видання [1]. Починаючи з червня цього ж року, до бібліотеки почала надходити друкована продукція з Держфонду літератури [1]. Можливо, саме тоді до фондів потрапили видання воєнних років, які напередодні свята Перемоги експонували на книжковій виставці «Книги - фронтовики». Серед них - анотований покажчик літератури за 1941 р. «Великая Отечественная война советского народа» (М., 1942), літературно-художній журнал «Красноармеец», ілюстрований щомісячник «Великая Отечественная война» та ін. Усього у фондах бібліотеки налічується близько 500 назв книг і 30 назв журналів та газет, що видавалися в роки війни.

Робота триває. Можливо, будуть нові знахідки на шляху вивчення 115-річної історії Миколаївської обласної бібліотеки.

1. Миколаївський обл. архів, ф.3552, оп.1, спр.8.
2. Там само, ф. 2792, оп.1, спр.11.
3. Там само, спр.12.

4. Там само, спр. 4.
5. Друкована історія бібліотеки (підготовлена на поч. 50-х років, зберігається у фондах бібліотеки).

Раїса Кириченко

ДАР ФРАНЦУЗЬКОГО НАРОДУ - ЦНБ

Українсько-французькі культурні зв'язки - це взаємини двох європейських народів. Слов'янське рукописне та друкване слово часто мандрувало з круч Дніпра до берегів Сени й поверталось звідти вічно живою латиною до монастирів, бібліотек найкращих навчальних закладів, садиб гетьманів і простого освіченого українського селянства, приватних книжкових колекцій вельмож та городян.

Дари - додаткове джерело поповнення масивів ЦНБ ім. В.І.Вернадського іноземною науковою літературою, в яких сьогодні нараховується близько 70 тис. видань французькою мовою. Вони входять до бібліотек Київського імператорського університету, Віленської медико-хірургічної академії, бібліотечних колекцій Хрептовичів, Мікошевських, Яблоновського, Мошинського, Кременецького єзуїтського колегіуму, книгозбірень Мнишків та ін. Безцінний фонд французьких рукописів зберігається в Інституті рукопису ЦНБ. Серед них рукописи Йогана Коффа, офіціал Тулузької архієпископії (Тулуза, 7 листопада 1315 р.), Патент Людовика XVI, короля Франції та Наварри ... (Версаль, 1778 р.) - архів Шептицького тощо. Старовинні твори відомих французьких композиторів зібрані в секторі нотних видань бібліотеки: рукописний каталог родини Розумовських, унікальна пам'ятка другої половини XVIII - початку XIX ст. - видання відомих французьких композиторів Керубіні, Бетрі, Бертона, Делайрака, Латура та ін. А в секторі естампів та репродукцій увагу спеціалістів і знавців привертають видання: *Les cris de Paris en 8 suites / Graves par m-r Juillet. Dessins par m-r Bouchardon; Album: Les costumes. Paris, 1768; Les monuments antiques du Musee Napoleon/ Dessines et graves par T. Pirolini, 1804* та ін.

Ще в 1939 р. уряд Франції, її вчені подарували близько 1000 книг нашій бібліотеці (цей дар був значущим на той час) - довідкові та енциклопедичні видання, твори просвітителів та письменників Вольтера, Руссо, Монтеск'є, Флобера, Арагона, антології літератури, монографії, а також велику партію комплектів французьких журналів.

Третій рік існування незалежної України - і ось виставка під назвою «Французька книга в Бібліотеці ім. В.І.Вернадського».

Цей акт надзвичайної міжнародної ваги започатковано за ініціативою Посольства Франції в Україні та Французького культурного центру. Представлені на

виставці видання були передані в дар ЦНБ Управлінням книги та бібліотек Міністерства закордонних справ Франції, її Національною бібліотекою та Домом наук про людину. На презентації виставки, що відбулася у березні 1995 р., були присутні: п. Домінік Шассар - посол Франції в Україні; п. Лоран Дезюс - радник з питань культури, науки й техніки; п. Анрі Томазіні - аташе з питань науки й техніки; представники Французького культурного центру: п. Бернар Вантон (директор), п. Оксана Савченко, п. Татьяна Годіа, п. Алексіс Лакруа та ін. Була тут і французька делегація, до складу якої входили п. Л.Фраболо - Управління книги та бібліотек Міністерства закордонних справ, п. М.Реньє - завідувача службою міжнародного книгообміну Національної бібліотеки. У своїх виступах гості підкреслили значущість книги в царині людських відносин, зазначили, що ці дарунки є виявленням волі уряду Франції та її культурних закладів зав'язати тісніші стосунки з Україною, наблизити до нас культуру, традиції своєї країни, взаємозбагатити обидві національні культури.

Така велика за обсягом і змістом виставка французької книги в ЦНБ проводиться вперше. Вона стала явищем у культурному житті не тільки бібліотеки. На ній було представлено 1348 видань близько 100 французьких видавництв, серед яких всесвітньовідомі Editions Albin Michel, Editions de Belles Lettres, Editions du Cercle de la Librairie, CNRS, Documentation française, Dunod, Editions Gallimard, Hachette, PUF, Seuil тощо.

Експозиція розмістилася в одному з залів ЦНБ. Доступ до літератури (гарно оформленої) був вільний, і бажаючі мали можливість тут же, в залі, попрацювати.

На відміну від інших виставок, до її відкриття був підготовлений каталог «Livres de France: Les Belles Lettres. La Bibliotheque Nationale. La Maison des Sciences de l'Homme», який містить повний бібліографічний опис переданих у дар ЦНБ видань.

Уперше вчені України матимуть доступ до повного видання унікальної всесвітньовідомої колекції Бюде видавництва Les Belles Lettres (дарунок Управління книги та бібліотек Міністерства закордонних справ Франції) та зможуть читати античні твори в перекладі французькою мовою (грецька та латинська серії, близько 700 видань) Арістотеля, Геракліта, Геродота, Гіппократа, Гомера, Плутарха, Софокла, Апулея, Цицерона, Лівія Тита, Прокла, Порфілія тощо.

ЦНБ ще з 1927 р. має сталі й досить різноманітні зв'язки з багатьма бібліотеками й культурними установами Франції, які були перервані під час війни й почали

активізуватися в 60-ті роки. На початок 1995 р. ЦНБ у Франції мала 81 партнера з книгообміну. Серед них Національна бібліотека - одне з найбільших книгосховищ світу (спеціалізується на літературі гуманітарного профілю). Одночасно з цим НБ - бібліотечно-бібліографічний центр, що видає національну бібліографію, в якій відображається вся друкована продукція країни. Крім того, НБ випускає багатотомний каталог друкованих книг «Catalogue general des livres imprimés de la Bibliothèque Nationale» тощо. Ця бібліотека - Національний центр міжнародного книгообміну. До речі, сама п. Реньє (завідуюча службою МКО) відбрала для нас книги, які задовольняють найрізноманітніші смаки й уподобання наших читачів: художня література, історія, економіка, політика, соціологія, мистецтво тощо.

Увагу знавців класичної та сучасної художньої літератури привернуть такі твори:

E. Zola. L'Assommoir. P. Presses pocket, 1990. 570 p.; *Germinal.* P.: Ed. J'a lu, 1993. 540 p.; *L'oeuvre.* P.: Gallimard, 1994. 495 p.

G. Flaubert. L'education sentimentale. P.: Le livre de poche, 1993. 542 p.

Chateaubriand. Memoires de ma vie. P.: Le livre de poche, 1993. 280 p.

Sagan F. De guerre lasse. P.: Gallimard, 1994. 220 p.

Fernandez D. L'école du Sud. P.: Grasset, 1991. 485 p.

Bernanos G. La joie. P.: Plon, 1991. 284 p.

Cazenave M. M. Les demoiselles de Rabastens. P.: Criterion, 1991. 215 p.; *La Flamme mouillée.* P.: Criterion, 1991. 156 p.

Celine L. F. Voyage au bout de la nuit. P.: Gallimard, 1994. 505 p.

Decaux A. Le Tapis rouge. P.: Perrin, 1992. 433 p.

Decoin D. La femme de chambre du Titanic. P.: Seuil, 1991. 330 p.

Становлять інтерес видання з історії:

Favier P., Martin-Roland M. La decennie Mitterand. P.: Seuil, 1991. 775 p.

Wiznitzer L. Le grand gachis. Mitterand on la faillite d'une politique étrangère. P.: First. 1991. 243 p.

Reinhard Ph. Le revenant. Valery Giscard d'Estains. P.: A.Michel, 1990. 990 p.;

з права: *Code de procédure pénale.* 1992. P.: Ed. Litesc, 1991. 1235 p.;

з мистецтва - каталоги творів французьких художників Jacques Eitel, Juilius Bissier, Jean Chabot, Claude Morin, Sylvie Beauvalot, Albert Coste тощо.

Ділові стосунки ЦНБ з Домом наук про людину започатковані ще в червні 1993 р., коли звідти надійшов лист з пропозицією втілити в життя програму допомоги стосовно передплати періодичних часописів. А у вересні того ж року представник Дому п. Моріс Емар відвідав ЦНБ з метою детальнішого ознайомлення з роботою нашої бібліотеки та спеціалізованих бібліотек інститутів НАН, намалювати перспективу співробітництва (до речі, Дім наук про людину забезпечує розподіл публікацій різних французьких університетів). ЦНБ вдячна п. Жану Барену, повіреному в справах Програми допомоги бібліотекам Центральної та Східної Європи, який зробив великий внесок з щирими намірами і вірою в наше співробітництво. Завдяки йому наші науковці мають у себе, в Києві, необхідні для їх роботи видання.

ЦНБ - найбільший в Україні центр з питань міжнародного співробітництва в галузі

бібліотекознавства. Від Дому наук про людину ЦНБ отримала цінні видання гуманітарного профілю. З бібліотечної справи - історію найбільших бібліотек Франції та Європи, інформацію про майбутні бібліотек, бібліографію тощо:

A.B.F. Le métier de bibliothécaire. P.: Ed. du Cercle de la librairie, 1992. 448 p.

ASFODELP. Le métier de libraire. P.: Ed du Cercle de la librairie, 1992. 336 p.

Gattégno J. La bibliothèque de France à mi-parcours. P.: Ed. du Cercle de la librairie, 1993. 759 p.

Les grandes bibliothèques de l'avenir. Actes du Colloque intern. des Vaux-de-Cernay, 25 - 26 juin 1991. P.: Documentation française, 1992. 296 p. *Guide pratique de la Bibliothèque Nationale. P.I* Bibliothèque Nationale, 1987. 95 p.

Histoire des bibliothèques francaises p.: Ed. du Cercle de la librairie, 1992. Vol. 1. 463 p.; vol. III. 671 p.; vol. IV. 793 p.

Jacquesson A. L'informatisation des bibliothèques. Historique, stratégie et perspectives. P.: Ed. du Cercle de la librairie. 1993. 288 p.

Pastoureau M. La Bibliothèque Nationale. P.: Bibliothèque Nationale, 1992. 128 p.

Livres disponibles. 1994. Vols 1 - 6. Auteurs, sujets. Titres. P.: Ed du Cercle de la librairie, 1993.

Les plus belles Lettres manuscrites de la langue française. P.: Bibliothèque Nationale, 1992. 496 p.

Poulain M. (sous la dir). Les bibliothèques publiques en Europe. P.: Ed. du Cercle de la librairie, 1992. 368 p.

Martin G. L'imprimerie d'aujourd'hui. P.: Ed. du Cercle de la librairie, 1992. 264 p.

Editeurs et diffuseurs de la langue française 1994. p.: Ed. du Cercle de la librairie, 1993. 620 p.

Armand M et Aymard M. (ed.) Bibliographie européenne des travaux sur l'URSS et l'Europe de l'Est. P.: EHESS. Vos. 3 - 13 (1977 - 1987) 1981 - 1992.

Довідкова література, словники:

Boe L. J. J. et Tubach J. P. De A à zut. Dictionnaire phonétique du français parlé. P.: Ellug. 1992. 192 p.

Dictionnaire des parlementaires français. De 1940 à 1958. P.: Documentation française. 1992. T. 1. 434 p.; t. II. 549 p.

Narie J. B. Glossaire des droits de l'homme / Glossary of human rights. P.: MSH. 1981. 340 p.

Історія, право:

Bachelier E. L'Afganistan en guerre. La fin du grand jeu soviétique. P.: PULY, 1992. 392 p.

Histoire documentaire des Etats Unis. Dir. par F.M. Bounet et B. Vincent Vols 2, 3, 5, 7, 9. Nancy: PU de Nancy 1985 - 1989 p.

Rey M.P. La tentation du rapprochement. France et URSS à l'heure de la détente 1964 - 1974. P.: PBS, 1991. 356 p.

Romer J.C. La guerre nucléaire de Staline à Khrouchtchev. Essai sur la Constitution d'une culture stratégique en URSS 1945 - 1965. P.: PBS. 1991. 410 p.

Auvergon P. Le droit social à l'épreuve du sida. P.: MSHA, 1992. 158 p.

Rubellin - Devichi J. (ed.) Regards sur le droit de la famille dans le monde. 1991 - 1992. P.: Puly, 1992. 232 p.

Літературознавство, мовознавство:

Bertaud M. Le XVII siecle: littérature française. Nancy: Presses universitaires de Nancy, 1990. 207 p.

Favre R. (ed.) La litterature francaise. Histoires et perspectives. P.: PULY, 1990. 278 p.

Zink M. Le moyen age: Litterature francaise. Nancy: Presses universitaires de Nancy, 1990. 168 p.

Разом з експозицією книг Французький культурний центр в Україні репрезентував ще й виставку робіт сучасних художників, майстрів плаката. З нагоди 200-ліття Французької революції 66 сучасних плакатистів було запрошено створити оригінальні плакати на такі теми: *Як би ви прочитали Декларацію прав людини і громадянина 1789 та 1793 років? Який резонанс вони мають сьогодні для вас? Світ і декларація прав людини в світі.* Виходячи з цих простих ідей, відбулися сотні

художніх виставок плакатів в усьому світі. Створені мистецькою уявою образи не потребують пояснень, вони красномовно свідчать про те, що турбує сьогодні людство. Апартеїд, невідступні спогади про війну, нагальність усвідомлення екологічної небезпеки - ці та інші проблеми трактуються графіками різних культурних, географічних і політичних горизонтів. Така виставка - роздуми над Деклараціями прав людини. Це підстава вийти поза межі Франції та поставити ці запитання перед митцями, істориками, письменниками всього світу, бо саме вони стоять на захисті поваги до кожної людини та її особистої свободи.

Михайло Михальчук

Художник і мініатюрна книга

Під такою назвою 13 - 14 квітня 1995 р. в Державному музеї книги та книгодрукування України (Київ) відбулася конференція, яку провели Спілка художників і Товариство книголюбів України та його методична рада бібліофілів-мініатюристив.

Її учасники - художники, видавці, книголюби, бібліофіли з України й Москви, студенти-поліграфісти, бібліотекарі. Конференцію відкрив секретар Спілки художників України відомий графік В. Перевальський, який охарактеризував нинішній стан художнього оформлення книг.

Завідуючий кафедрою мистецтва поліграфічного факультету Київського політехнічного інституту професор Б.Валуєнко в доповіді «Сучасна концепція художнього оформлення мініатюрних книжок» розповів про ретроспективну історію питання, сучасний стан та основні принципи високохудожнього оформлення таких видань, специфіку творчості окремих художників.

Поет Е.І.Яновський, засновник та генеральний директор видавництва «Яник⁰» (Росія, Москва), що спеціалізується на виданні малотиражних високохудожніх мініатюрних книг (формат не більше 45x55 мм), розповів про ці видання. Всі вони були показані на виставці, приуроченій до конференції.

Ефективна діяльність видавництва почалася торік. Уже вийшло понад два десятки унікальних мініатюрних книжок. Ось деякі з них: Р.Быков. Эпиграммы и миниатюры. Стихи (М., 1994, 45x55мм) - це елегантна книжечка з дуже привабливою оправою, покритою чорним лаком зі срібним тисненням. 128 с., фото, тираж - 2500 прим. З них - 200 у поліпшених оправах, 50 нумерованих у шкіряних оправах, шрифт легко

читається, високоякісний папір, оригінальне художнє оформлення; Е.Яновский. Стихи. «Книга Екклесиаста, или проповедника: Из книг Ветхого Завета» з рисунками В.А.Фаворського; О.Хаям «Рубаи» та ін.

У доповіді голови методичної ради бібліофілів-мініатюристив України М.Рабиновича (Київ) «Художнє оформлення мініатюрних книжок: думка бібліофілів-мініатюристив» проаналізовано різні точки зору на видання та оформлення мініатюрних книжок:

1. Мініатюрна книга дає естетичну насолоду насамперед своїм зовнішнім та художнім оформленням і форматом.

2. Це взагалі не книга для читання, а іграшка, розвага - таке ставлення більшості художників.

3. Мініатюрні видання оформлюються так само, як звичайні, незважаючи на специфіку.

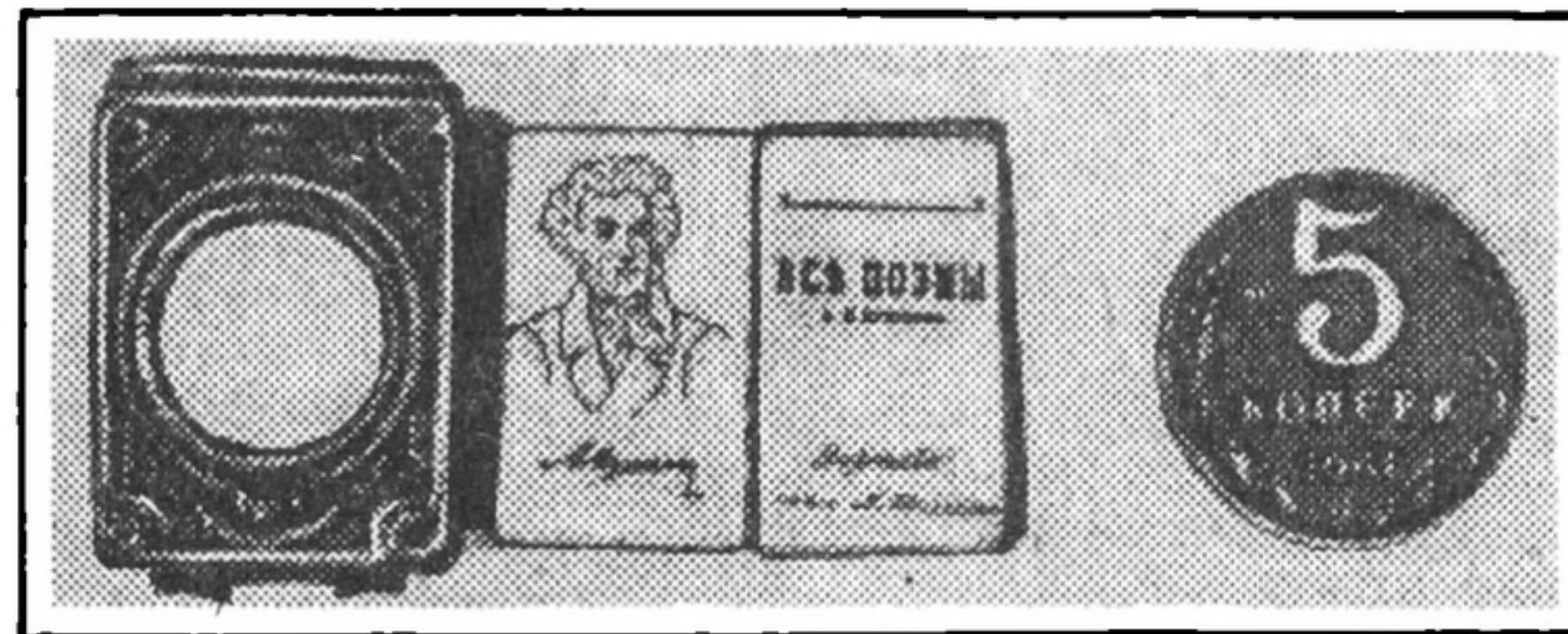
4. Учені-книгознавці - професор В.Кравченко та канд. філол. наук А.Мільчин (Москва) вважають:

мініатюрна книга - це повноцінне видання, взірець книжкового мистецтва з чіткими, науково-обґрунтованими критеріями, особливий вид книжкової продукції, який має своє призначення - для невеликих оповідань, віршів, байок, афоризмів, екслібрисів тощо;

зручний для зору шрифт; оригінальне художнє оформлення; структурна виразність; оптимальний науководовідковий апарат.

Життєздатність названих критеріїв підтвердила багаторічна діяльність видавництва «Книга» (1978 - 1991), мініатюрні книжки якого популярні в багатьох країнах.

Бібліофіли-мініатюристи України поділяють цю концепцію і хотіли б бачити такі книжечки з грифом українських видавництв. Поки що наша мініатюрна

книга здебільшого виходить спонтанно, у невиразному оформленні. Навіть видавництва «Дніпро», «Мистецтво», «Музична Україна», що традиційно працювали з такими книгами, перестали їх видавати. А от Росія, Білорусь, Узбекистан та прибалтійські держави навіть значно збільшили їх видання, бо мініатюрна книга має великі переваги: вона, приміром, потребує менше паперу, водночас користується необмеженим попитом, незважаючи на високі ціни, і обов'язково дає великий прибуток.

Ситуацію з мініатюрною книгою проаналізували викладачі Київського державного інституту культури кандидати іст. наук Е.Бахмут та Г.Ковальчук, активно підключилися до обговорення студенти цього вузу.

Ю.Сковородников, директор нового видавництва «Аттик» (Москва), розповів про своє художнє кредо щодо оформлення книжок таких письменників, як Е.По, К.Батюшков, К.Менсфільд та О.Соболевський. Учасники конференції ознайомилися з новими виданнями мініатюрних книг «Аттика»: «История моих бедствий» П.Абеляра та «Лисистрата» Аристофана (малюнки О.Бердслея).

Змістовним був виступ завідуючого кафедрою

графіки Української академії мистецтв професора В.Чебаника (Київ), який охарактеризував ситуацію з оформленням мініатюрної книги, а потім продемонстрував у дії свої винаходи - верстати та пристосування для палітурних робіт, з допомогою яких він робить унікальні оправи зі шкіри, ткаїни та інших традиційних та нетрадиційних матеріалів.

Член Московського клубу мініатюрної книги Я.Костюк розповів про мініатюрні видання російських видавництв (зокрема з Омська), бібліофільську діяльність осередку.

У заключному слові перший заступник голови правління Товариства книголюбів України канд. іст. наук В.Конашевич підкреслив, що майстерність українських художників-графіків добре відома в світі, але не використовується в галузі оформлення мініатюрних видань. Україна має знову зажити колишньої слави щодо цього виду продукції. На жаль, книжкова фабрика «Жовтень» (єдине в нас підприємство такого профілю) завантажена замовленнями з інших країн, бо з українських видавництв вони не надходять.

Під час конференції працювала велика виставка мініатюрних книжок.

ОБГОВОРЮЄМО ДОКУМЕНТИ

Микола Васильченко

ДУМКИ ЩОДО «ПОЛОЖЕННЯ ПРО БІБЛІОТЕКУ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ, ПРОФТЕХУЧИЛИЩА»

«Положення про бібліотеку загальноосвітньої школи, профтехучилища»* є одним з документів, що регламентують діяльність бібліотечної справи в нашій державі в цілому, а також галузевих бібліотек, підпорядкованих різним міністерствам і відомствам. Не применшуючи ролі цього документа, звернемо увагу на деякі з пунктів з метою його вдосконалення.

Так, недоцільне подання бібліотек загальноосвітньої школи і профтехучилища, хоча вони й належать до системи освіти, є структурними підрозділами відповідних закладів, що суміщують функції навчальних і спеціальних бібліотек та ін. Однак бібліотека загальноосвітньої школи сприяє, допомагає, забезпечує професійне самовизначення учнів, а бібліотека профтехучилища допомагає здобувати робітничу професію відповідно до покликань, інтересів і здібностей молоді.

Основні документи, що визначають напрями та зміст освіти - програми, не тільки різняться між собою, а й належать до різних класифікацій. Загальноосвітня програма - це загальна середня освіта плюс дошкільна й початкова. А програми профтехучилищ є вже професійними.

Така відмінність не може не впливати на формування фондів бібліотек. Галузева література має відбивати профіль підготовки майбутніх спеціалістів.

Книгозбірні профтехучилищ повинні співпрацювати не тільки з бібліотеками системи народної освіти, культурні, товариством книголюбів, громадськими об'єднаннями, як зазначено в Положенні, а насамперед з науково-технічними бібліотеками.

Про напрями роботи бібліотек профтехучилища в основних завданнях Положення обмаль. Бібліотеки інших систем згідно з Положенням про позашкільний навчально-виховний заклад належать до цих закладів. Отже, доцільно узгодити їхні головні завдання, Положення доповнити тезами: сприяти реалізації державної політики в галузі освіти; допомагати професійному самовизначенню учнівської молоді відповідно до її духовних інтересів та здібностей.

У Положенні виділені навчальна, виховна та інформаційна функції. На наш погляд, деякі з них необхідно уточнити, а перелік продовжити. Навчальну функцію доцільно назвати загальноосвітньою. Навчання відбувається і в дитячому садку, школах, училищах, вузах тощо. Назву «загальноосвітня» зумовлено й тим, що шкільна бібліотека є структурним підрозділом школи.

Загальноосвітню функцію бібліотека реалізує своїми специфічними засобами, а саме: навчас учня самостійно здобувати знання; умінню орієнтуватися у величезній масі друкованої та іншої інформаційної про-

дукції; розширювати коло читання, спонукаючи до підвищення загальноосвітнього рівня.

Виховна функція шкільної бібліотеки невіддільна від загальноосвітньої. Її завдання: виявляти і розкривати творчі здібності читача, сприяти формуванню його світогляду, умінню оцінювати суспільні явища, моральні вчинки; а також надавати інформацію про книги та інші документи, що надійшли у фонди бібліотеки; відомості про видання й інші матеріали; повідомляти про поточні події (літературно-музичні вечори, дні інформації, відкритий перегляд літератури, виставки тощо); інформувати про суспільно-політичні події в державі і за рубежом; інформувати про зміст окремих видань з конкретної тематики.

Вважаємо, що в Положення необхідно включити і профорієнтаційну функцію. Шкільна бібліотека, на відміну від дитячої, обслуговує старшокласників, тому повинна дбати про їх профорієнтацію.

Фонди шкільних бібліотек складаються не тільки з книг, а й періодики, кінофотодокументів. Це повинно бути зафіксовано і в Положенні. Так, у 1.1, 2.1 та деяких інших позиціях необхідно після слова «книги» додати «та іншими документами».

Шкільна бібліотека обслуговує, крім учнів, також педагогів, вихователів та інші категорії абонентів. Тому в позиції 2.6. після слова «культурних» потрібно додати «та професійних».

У позиції 4.2. після слова «відповідальність» потрібно вставити «за зміст», у 4.4. вкінці дописати, що бібліотека звітує не тільки перед директором і радою школи, а й абонентами. У позиції 4.1., можливо, вказати, який початковий не книжковий, а бібліотечний фонд необхідно мати для відкриття шкільної бібліотеки.

При функціонуванні будь-якої, в тому числі й шкільної, бібліотеки взаємодіють три процеси: формування, використання і зберігання бібліотечного фонду, що має чітко відбиватися і в Положенні (див. 4.1., 4, 9.).

Положення затверджене рішенням колегії Міністерства України № 8 / 77 від 16.10.91, тобто коли наша країна вже була незалежною. Отже, незрозуміло, чому згідно з позицією 4.7 загальне методичне керівництво бібліотеками шкіл повинна здійснювати Державна наукова педагогічна бібліотека ім. К.Д.Ушинського, розміщена в Москві. А в цілому, «Положення» - це необхідний і важливий документ. З урахуванням корективів буде повною мірою відповідати сучасному рівневі бібліотечної теорії і практики, стане керівним матеріалом у повсякденні шкільних бібліотекарів.

* Затверджено колегією Міністерства України 16.10.91 р.

Вибір на користь Вітчизни

(125 років від дня народження Євгена Патона)

Чи багато нам відомо про цю людину? Здається, все. Проте і до сьогодні ми не до кінця усвідомлюємо його вплив на наше теперішнє життя. Як простежити цей вплив? Звернімося до книжок, старих і не дуже старих, до документів давніх часів, котрі становлять особливий інтерес у 50 річницю великої Перемоги.

Чи любите ви старі книги? Глухий шелест поживклих сторінок, застарілий шрифт, простодушні мальовані, чорно-білі ілюстрації... Ось книга напіввікової давнини - під темно-червоною колєнкоровою обкладинкою на порожньому супері написано: «Нижний Тагил», а зовсім внизу - «ОГИЗ». Свердловское обласное государственное издательство. 1945 год». З подивом дивлюся на цю дату - чи до видання книг тоді було? Заглядаю в оглав - у першій частині бачу знайомі імена: М. Бажов, Д.Мамін-Сибіряк, Д.Менделєєв і навіть Марієтта Шагінян. Усе це про дореволюційне минуле міста. А ось і друга частина - це про Нижній Тагил часів Вітчизняної війни.

Як передати дух цієї книги? Дух стриманої гордості людей, котрі жертвовно попрацювали для Перемоги. Перед однією з публікацій, ніби як передмрву, вміщено вірші Олексія Суркова, які своїм ладом, інтонацією звертають нашу душу до Великої Вітчизняної.

У багатьох главах цієї книги цитується один і той самий документ. Це особисте вітання Сталіна, котре свідчить про значення, яке надавалося подіям, що відбувалися на Уралі: «Вітаю будівельників Тагїлбуду НКВС і металургів Ново-Тагільського металургійного комбінату з введенням у дію 3-ої доменної печі і 4-ої коксової батареї. <...> Бажаю вам, товариші, успіхів у подальшій вашій роботі».

Кому Сталін бажав успіхів? Якщо Тагїлбуд належав НКВС, то працювали там позбавлені волі, тобто, попросту, раби імперії. Цього не можна до кінця зрозуміти, але саме такий цей документ.

Автор глави «Наш внесок у справу перемоги» - академік Є.Патон. «На Урал я приїхав, - пише Євген Оскарівич, - наприкінці червня 1941 року сірим холодним ранком. Суворі та похмурі пейзажі Уралу, що надихали Маміна-Сибіряка, на мене, людину з півдня, спочатку наводили сум.

У Верхній Салді я несподівано зустрів наркома, який прилетів з Москви й об'їжджав уральські заводи у зв'язку з воєнними подіями. У загальних рисах він пояснив мені ту роль, яку покликаний відіграти Урал у справі постачання Червоної Армії озброєнням і боєприпасами. Тут, - зазначав він, - з найбільшою користю для країни колектив Інституту електрозварювання міг би застосувати свої знання. Тут холодно, сувора погода, але тут буде дуже жарко від великої людської праці.

2 липня я повернувся в Москву. Столиця живе напружено, по-воєнному чітким життям. Питання про те, куди треба перевести наш Інститут, було для мене вирішене. Спокусливу пропозицію про переїзд у південні райони Сходу було відкинуто. Нам потрібний був метал, машини.

Невдовзі я одержав дозвіл перевести Інститут у Тагил і телеграфував про це в Київ. <...>

З першого ж дня роботи на Уралі ми взялися за надання повсюдної допомоги заводам і за виконання невеликих дослідницьких робіт, потрібних заводам. Уральські заводи нас не знали, тому більшість робіт ми виконували для заводу-хазяїна, що надав нам притулок на своїй території. <...>

Усю енергію, всі сили колективу я вирішив спрямувати на вирішення стрижневого питання - запровадження в оборонній промисловості швидкісного методу зварювання під шаром флюсу. Це рішення лягло в основу складання тематичного плану Інституту. Потрібен був новий універсальний зварювальний апарат. Проектне бюро Інституту засіло за роботу. Наприкінці листопада креслення нового апарата, названого нами «АШЗ» (апарат швидкісного зварювання) були готові. <...> Після тривалої і наполегливої праці ми навчилися зварювати броню без тріщин з подвійною продуктивністю. <...> 2 березня 1943 року Указом Президії Верховної Ради СРСР мені було присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Ця звістка глибоко схвилювала мене. У той же день мене покликали до прямого проводу. Говорив Микита Сергійович Хрущов. Він вітав мене. <...>

Сьогодні на заводах Союзу працює близько восьмидесяти установок для автоматичного зварювання, завтра їх буде вдвоє-втричі більше. <...> До марки «розроблено в дослідницькому інституті» життя зробило примітку: «випробувано й запроваджено на Н-ських заводах».

А що ж саме тут «випробувано й запроваджено»? Відповідь в обстановці воєнного й навіть повоєнного часу відшукати було непросто. Але ось вона, документально засвідчена. Це спогади танкобудівельників і танкістів, названі «Т-34»: шлях до перемоги», опубліковані в харківському видавництві «Прапор» у 1985 р.

Цифра, яку наводить Є.Патон: «Якщо всі шви, зварені автоматом за час війни, витягнути в одну лінію й укласти їх паралельно залізничному полотну, то блискуча рівна смуга простягнеться від лісів Уралу до садів рідного Києва». Яка довжина цієї смуги? Вона педантично підрахована, і відповідь міститься у назві спогадів Бориса Євгеновича Патона зі згаданого збірника, а саме: «Шов довжиною в 4 000 000 метрів».

«Я приїхав у Нижній Тагил у січні 1942 року, де після закінчення Київського індустріального інституту працював інженером електротехнічної лабораторії на знаменитому заводі «Красное Сормово», - пише Борис Патон. - Стояли

люті морози. Перебігаючи від дому до заводу, з полегшенням влітав я в незатишне, але тепле приміщення, де розмістився евакуйований з Києва згідно з розпорядженням РНК СРСР Інститут електрозварювання Академії наук СРСР. Засновником і директором Інституту був мій батько - Євген Оскарівч Патон.

Завод одразу ж став головним підприємством з випуску легендарних середніх танків Т-34".<...>

Розповімо детальніше про людину, яка, народившись у другій половині минулого століття і покинувши цей світ у середині нинішнього, зовсім непомітно для сучасників, діючи неспішно й поступово, *перетворила оточуючий нас світ.*

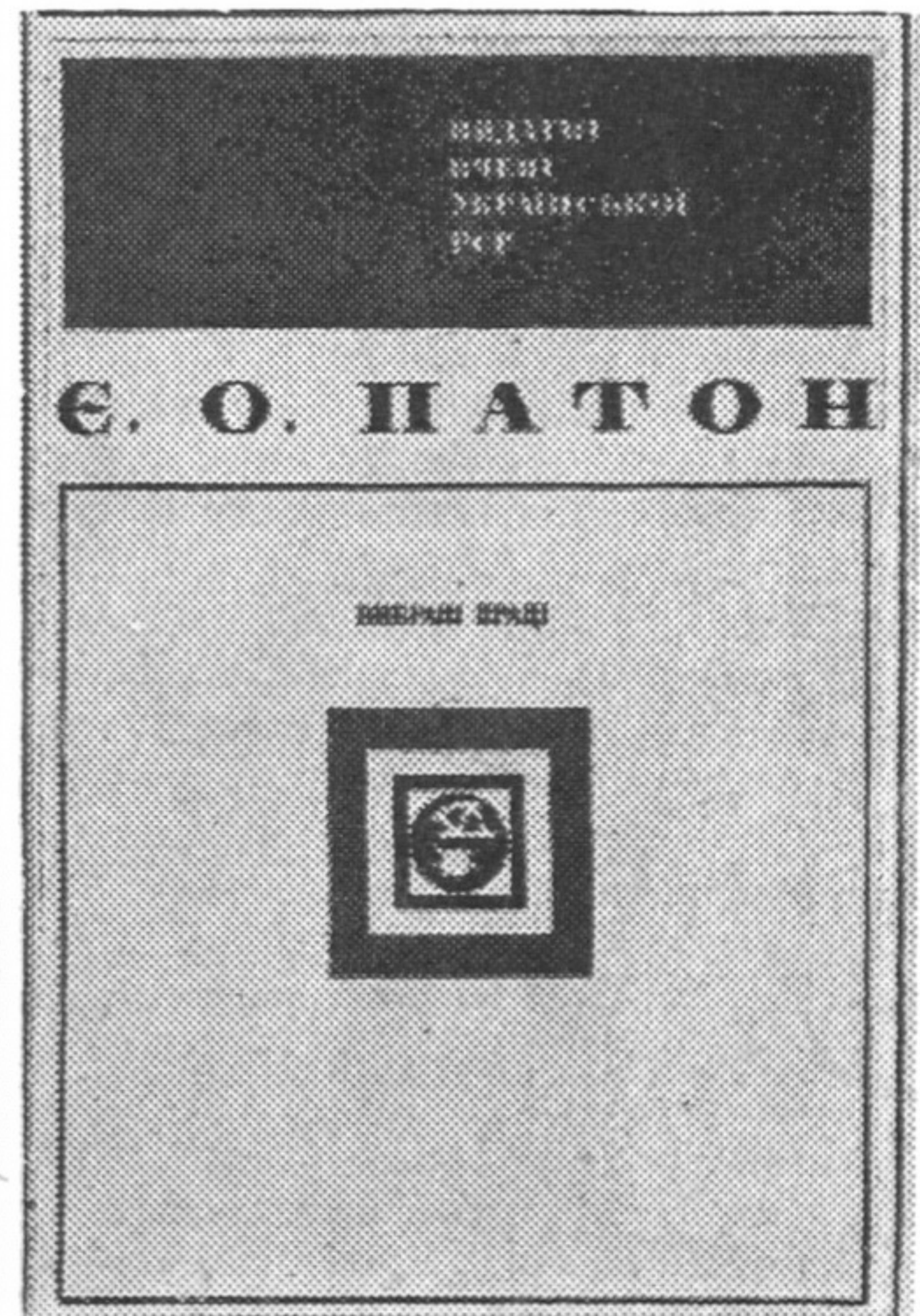
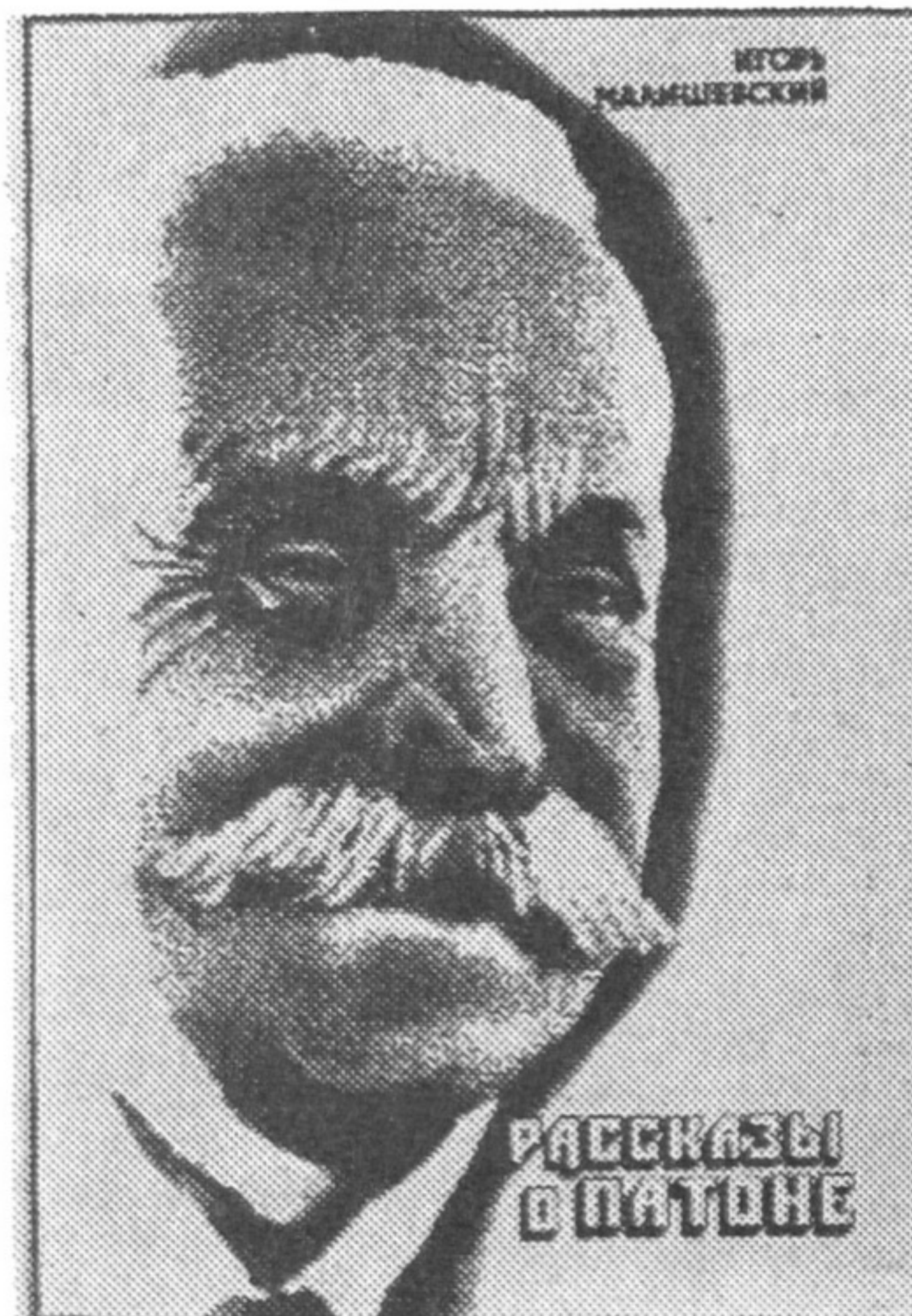
Виявляючися в середовищі суто матеріальному, нагромаджуючи конкретні знання, котрі він втілював у металі, людина ця для перетворення світу зробила більше, ніж ідеологи будь-якого гатунку.

Його особиста революція в металі ще до кінця не осмислена історією науки. Євген Оскарівч розпочинав життя як найвизначніший спеціаліст у Росії в галузі мостобудування, а завершив свій життєвий шлях як творець суми технологій сучасної промисловості, розвинутої духом та руками своїх синів Бориса й Володимира.

□ Є.О.Патон

□ Є.О.Патон - студент Петербурзького інституту шляхів сполучення (1895 р.)

Але чому просту технологічну операцію, що зветься зварюванням, не вагаючись можна назвати революцією в матеріальному світі ХХ ст.? Дійсно, - це лише технологічна операція. Це те, з допомогою чого зводяться мости, виробляються труби, цистерни, кораблі, рельси, ротори, пушки, танки тощо.

Але це робилося і до введення зварювання, слушно зазначить читач.

Так, звичайно, проте це були зовсім інші вироби - вони були дорожчими, важчими, складнішими, метало- і трудомісткішими.

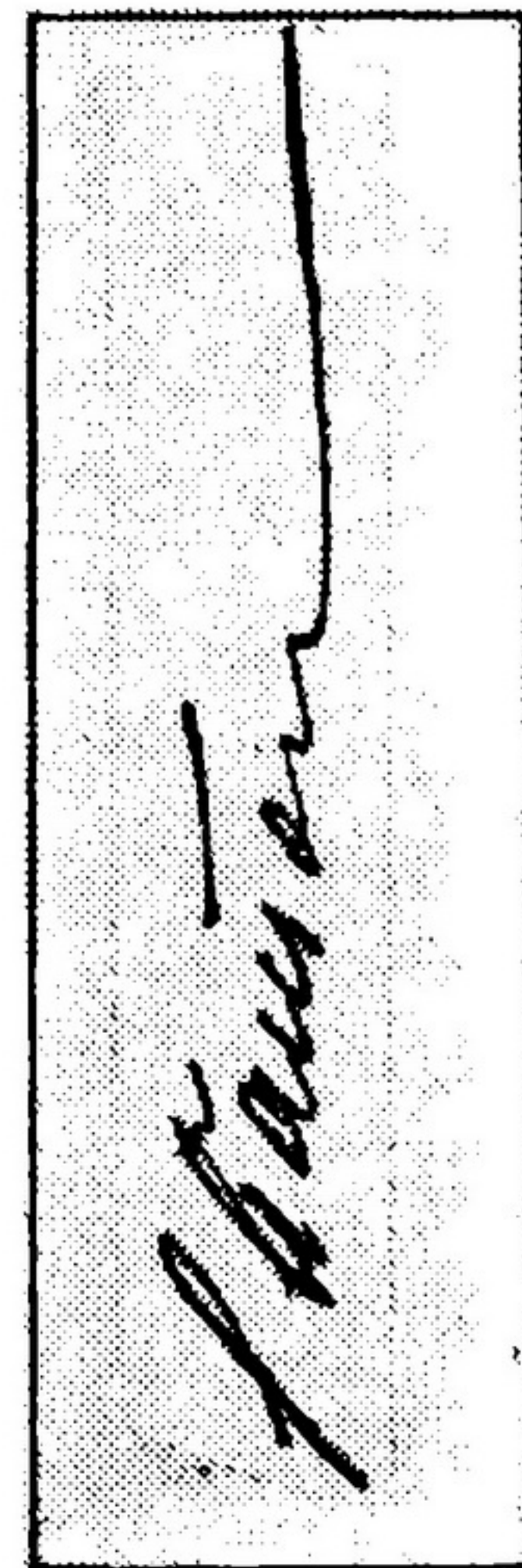
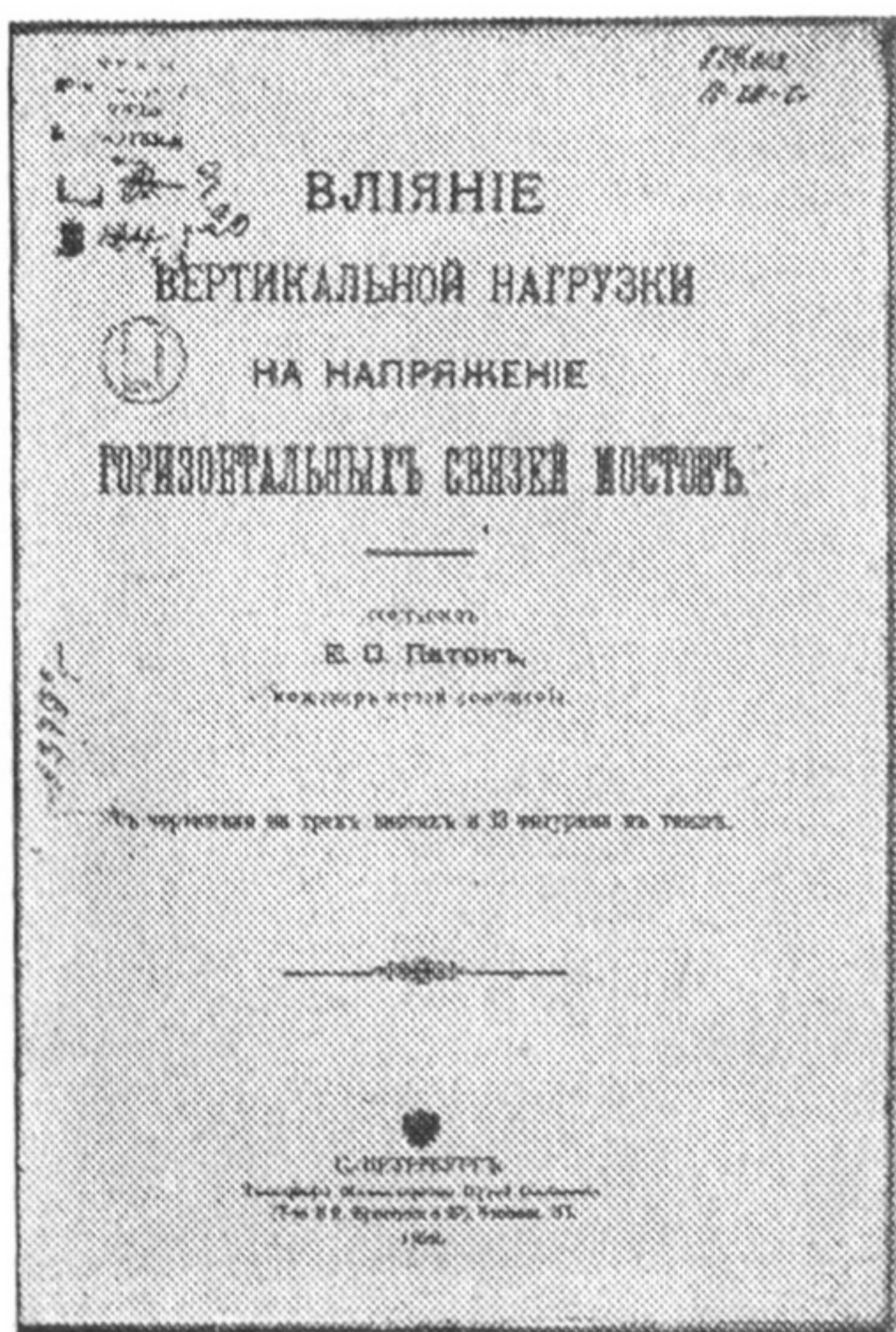
Революція в металі починалася і триває й тепер в Інституті електрозварювання НАН України, який заснував Євген Патон. Так, триває і досі - у злиднях сьогодення. Продовжують створюватися нові технології - і для землі, і для морських глибин, і для космосу. За цими новинками пильно стежать іноземці, змушуючи через бідність продавати те, що послужило б ще не одному поколінню співвітчизників.

Чим відзначаються технічні рішення Інституту? - Колосальним масштабом впровадження. Досліджуючи будь-яку

□ Є.О.Патон і сини обговорюють модель танка Т-34

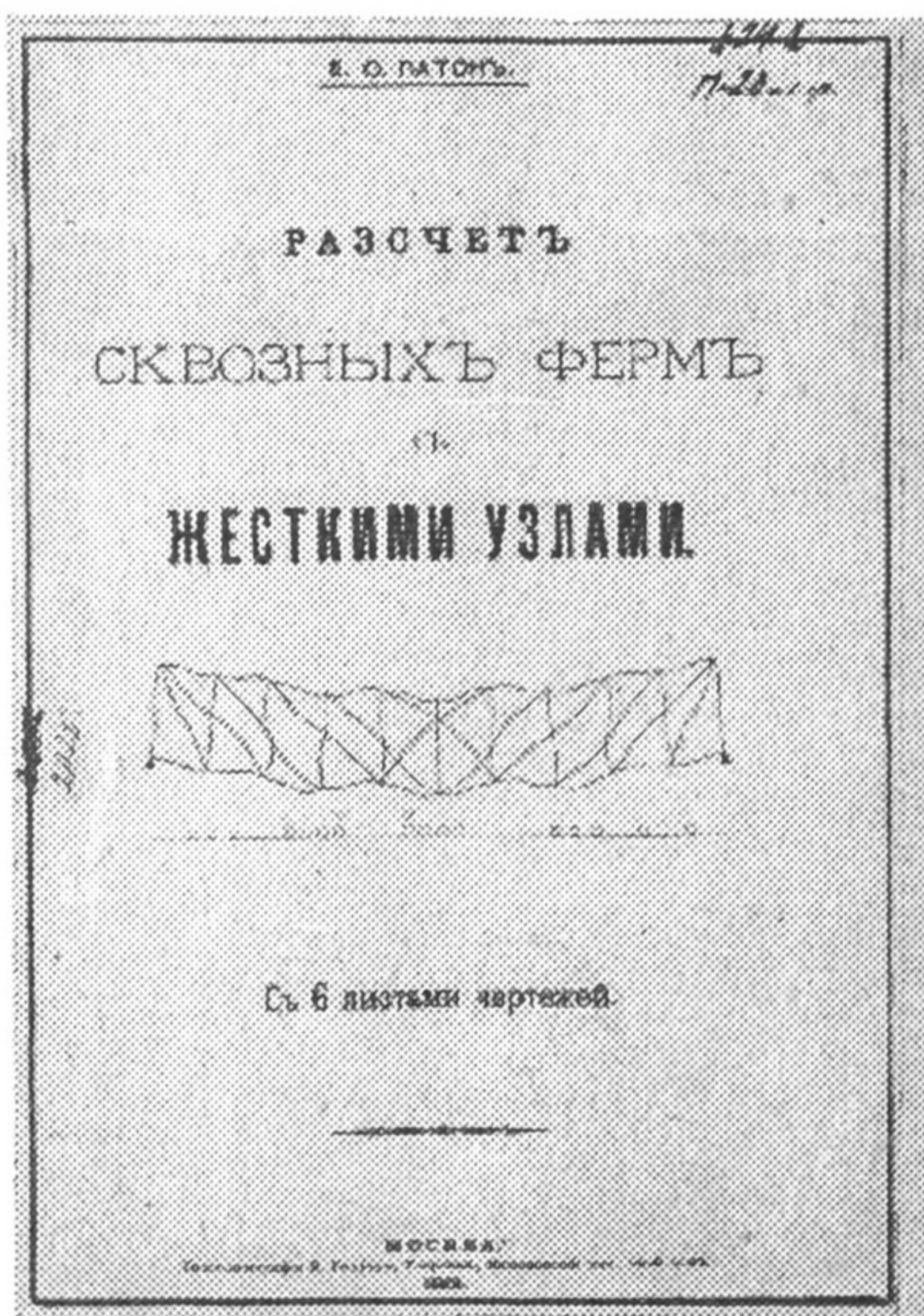
Використано фотографії з книжкової виставки, приуроченої до 125-річчя від дня народження Є.О.Патона. Експозицію підготовлено співробітником ЦНБ В.Мусієнко

Наукові роботи Є. Патона

з головних технічних розробок Інституту, ми неминуче опиняємося перед проблемою державного масштабу.

Понад піввіку тому людина, яка доволі розумілася в справах вітчизняної індустрії, раз і назавжди стала прихильником швидкісного автоматичного зварювання під шаром флюсу, тільки-но їй трапилася нагода цей процес побачити. Йдеться про Микиту Хрущова, ролі котрого в становленні Інституту майже протягом усієї його історії треба відвести найсерйозніше місце. Послуговуючися сучасною мовою, він перед війною і одразу після неї був урядовим спонсором цього невеликого наукового колективу, усвідомлюючи, що життя немислиме без розробок Інституту, без революційних змін у виробництві великих металевих конструкцій, які б не існували без зварювання.

Звідки ж родом людина, котра його винайшла?

У метричних книгах ніщської православної церкви за 1870 р. під №2 чоловічої статі значиться:

«1870 р. лютого двадцятого дня у російського консула відставного полковника гвардії Оскара Петровича Патона, лютеранського віросповідання, і законної його дружини Катерини Дмитрівни, православного віросповідання, обидва першим шлюбом, - народився син Євген, котрий того ж року березня двадцять дев'ятого дня охрещений священником Володимиром Левицьким і псаломником Феодосієм Гуляєвим. Хрещеною матір'ю була її імператорська величність княгиня Олександра Йосипівна, місце якої заступила фрейлина графиня Келлер».

Далі у великокнязівського хрещеника було дитинство в консульській виллі середземноморського курорту, навчальна освіта маєтного російського дворянина - з гувернерами і домашніми вчителями.

У канун жовтневого перевороту Є.Патону було 47 років. Нема жодної потреби домислювати ті суперечності, які корінилися в стосунках дворянина, сина російського консула в Ніщі, фундаментально-європейськи освіченого професора Київського політехнічного інституту з Радянською республікою.

Спочатку радянська влада ставилася до колишнього буржуазного спеціаліста з недовірою. Але невтомна праця науковця переконала в його патріотизмі. Дворянин, інженер, інтелігент у взаємостосунках з добою, з новим образом його країни, з комплексом ідей, не одразу ним сприйнятих й осмислених, він на перше місце ставив працю на благо батьківщини і це вирішило всі його вагання.

... На фотографії, оправленій в овальну рамку - два хлопчики. Відкладні, круглі з зубцями комірці, темні курточки, атласні банти. У старшого з обличчям худорлявим і серйозним - елегантний бант метеликом, у молодшого - темний бант, округлі щоки, стиснута в кулак рука лежить на стільниці. На фото їм приблизно сім і п'ять років, це Володимир і Борис - 1916 та 1918 років народження відповідно.

У батька були сладні стосунки з новою державою. Діти, які підростали, не могли не відчувати цієї двоєдності - людина й держава, особистість і суспільство.

Вчинок, дія, доля є наслідком суперечностей - чим раніше усвідомлених, тим плідніших для особистості, для життєвої гри, якщо, безперечно, розуміти слово «гра» в його математичному значенні - процес, дія, що відбувається за певними і, часом, змінюваними правилами.

Але є правила й непорушні. Одно з них підкреслює Є.Патон: « У праці я звик бачити смисл мого життя».

Отже, перша константа - звичка до праці, а інша впливає з біографічних обставин. Чимало років провівши за кордоном, старий консул боявся, щоб діти не вирости іноземцями.

Закінчуючи випускний курс у Дрездені, Євген Патон пише в Петербург прохання - дозволити йому захищати диплом у Росії. Імператор Олександр III поблажливо поставився до неспокойного підданного. Добродію Патону дозволялося знову ... стати студентом. Але замість трьох - один рік - п'ятий курс з усіма екзаменами і проектами, хоч у Німеччині з її визнаною мостобудівельною школою перед ним відкривалася блискуча кар'єра - кафедра, проекти мостів.

Отже, дві складові, дві координати прочитуються в обставинах біографії Євгена Патона - культ і, відповідно, культура праці, що зводиться до *неухильний потяг до Вітчизни, на користь якої він завжди робив вибір*.

Такий же послідовний, природний культ праці і раннє усвідомлення себе особистістю, що вступає у свої власні, відповідальні, а не невизначені усереднені стосунки з державою - ось особливості, котрих не може не бути в характері Бориса Євгеновича Патона.

Цей стисло сформований «багаж» мав енергію ракети, котра в шестидесяті роки нашого століття засяяла на небосхилі науково-технічної революції.

Але це вже зовсім інша історія - про президента Національної академії наук Бориса Патона.

НАШІ АВТОРИ

Антоненко Ірина Петрівна - канд. іст. наук, зав. відділом каталогізації ЦНБ
Бодня Олексій Леонідович - в.о. наук. співробітника цієї ж установи
Бойчук Світлана Василівна - зав. відділом рідкісних і цінних видань Миколаївської обласної наукової бібліотеки ім. О.Гмирьова
Васильченко Микола Павлович - доцент кафедри бібліотечних фондів та каталогів Харківського державного інституту культури
Галузинська Вікторія Семенівна - письменниця
Дмитрієнко Марина Федорівна - д-р іст. наук, зав. відділом спеціальних іст. дисциплін Інституту історії України НАН України

Зленко Григорій Дем'янович - член Спілки письменників України, лауреат Державної літературної премії ім. П.Тичини, зав. редакційно-видавничим відділом Одеської державної наукової бібліотеки ім. М.Горького
Іванова Ірина Федорівна - заст. директора Миколаївської обласної наукової бібліотеки ім. О.Гмирьова
Карпіловська Євгенія Анатоліївна - канд. філол. наук, учений секретар Інституту мовознавства ім. О.Потебні
Кириченко Раїса Степанівна - зав. сектором бібліографічної роботи відділу комплектування іноземною літературою ЦНБ
Матвієнко Оксана Володимирівна - канд. техн. наук, доцент кафедри інформатики

та автоматизованих технологій КДІК
Михальчук Михайло Олександрович - голова клубу мініатюрної книги «Славутич»
Пономаренко Лідія Антонівна - наук. співробітник Центру пам'яткознавства НАН України
Сергійчук Лариса Володимирівна - ст. наук. співробітник Шевченківського національного заповідника (м.Канів)
Солонська Наталія Гаврилівна - заст. головного редактора журналу «Бібліотечний вісник»
Цивін Михайло Наумович - канд. техн. наук, доцент, зав. кафедрою інформатики та обчислювальної техніки ІПК Держхарчпрому України

З М І С Т

ДОКУМЕНТАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

І.П. Антоненко Авторитетний контроль бібліографічних записів 1

О.В. Матвієнко, М.Н. Цивін До питання про формат UNIMARC (критерій для вибору програмних засобів для ведення бібліографічних баз даних) 5

О.Л. Бодня Обробка документальних потоків (на основі розпізнавання бібліографічної інформації) 6

РЕЦЕНЗІЇ

М.Ф. Дмитрієнко Дослідження історії інтелігенції (Рубльов О.С., Черченко Ю.А. Сталінщина і доля західноукраїнської інтелігенції (20 - 50-ті роки ХХ ст.) - К.: Наук. думка, 1994. - 350 с.) 8

З ІСТОРІЇ БІБЛІОТЕЧНОЇ СПРАВИ

Короткий російсько-український словник бібліотечних термінів 9

Є.А. Қарпловська Історична пам'ятка і знаряддя праці (Значення словника Б.Комарова та Р.Волянського) 19

Н.Г. Солонська Служитель «академії академії» 21

Микола Федоров Обов'язок авторський і право музею-бібліотеки 22

З ФОНДІВ ЦНБ

Л.А. Пономаренко Матеріали з міфології, язичництва та історії релігії 25

Л.В. Сергійчук До історії садиби М.Максимовича 27

З ІСТОРІЇ БІБЛІОТЕК УКРАЇНИ

І.Ф.Іванова, С.В.Бойчук Миколаївська обласна наукова бібліотека ім. О.Гмирьова в роки війни 30

ФАКТИ НАУКОВОГО ЖИТТЯ. ХРОНІКА ПОДІЙ

Р.С. Кириченко Дар французького народу - ЦНБ 31

М.О. Михальчук Художник і мініатюрна книга 33

ОБГОВОРЮЄМО ДОКУМЕНТИ

М.П. Васильченко Думки щодо «Положення про бібліотеку загальноосвітньої школи, профтехучилища» 34

КАЛЕНДАР У КНИЖКОВИХ ВИСТАВКАХ

В.С.Галузінська Вибір на користь Вітчизни (125 років від дня народження Євгена Патона) 35

C O N T E N T

DOCUMENTAL COMMUNICATIONS AND INFORMATIONAL TECHNOLOGIES

I.P.Antonenko Authoritative control of bibliographic records 1

O.V.Matvlenko, M.N.Tsyvin About UNIMARC formats (criterion for the selection of software for keeping of the bibliographic data bases) 5

O.L.Bodnia Document flow processing (on the basis of the discernment of bibliographic information) 6

REVIEWS

M.F.Dmitrienko Intellectuals' history research (Rublyov O.S., Chernenko U.A. Stalin's regime and destiny of western Ukraine intellectuals (20-50s of XXth century). K.: Naukova Dumka, 1994, 350 p.) 8

FROM THE HISTORY OF LIBRARY SCIENCE

Short Russian-Ukrainian Dictionary of library terms 9

E.A.Carpilovska Historical monument and the instrument of labour (The importance of Dictionary by B.Komarov and R.Volyansky) 19

N.G.Solonska Devoted to the Academy of Academics 21

M.F.Fedorov Author duty and Library-Museum right 22

FROM CENTRAL SCIENTIFIC LIBRARY STOCKS

L.A.Ponomarenko Materials on mythology, heathinism, religy history of the Institute on Manuscript at CSL 25

L.V.Sergiychuk Concerning the history of M.Maksimovich's estate 27

FROM THE HISTORY OF UKRAINE LIBRARIES

I.F.Ivanova, S.V.Bolchuck O. Gmyrov regional scientific library in Mycholaiv during the war years 30

FACTS FROM SCIENCE LIFE. CHRONICLE OF EVENTS

R.S.Kyrychenko The gift of French people to CSL 31

M.A.Mychalchuk The artist and miniature book 33

WE ARE DISCUSSING THE DOCUMENTS

M.V.Vasylchenko The ideas concerning «The state of the library in general education school and professional-technical schools» 34

CALENDAR IN THE EXHIBITIONS

V.S.Galuzinska Choice for the benefit of Motherland (125th anniversary of Eugene Paton's birth) 35

Цей номер журналу видано за допомогою Міжнародного фонду «Відродження».

Редакція залишає за собою право виправляти мову і скорочувати статті. Редколегія та редакція можуть не поділяти думок, висловлених авторами статей. У разі передруку посилання на «Бібліотечний вісник» обов'язкове.

БІБЛІОТЕЧНИЙ ВІСНИК

Науково-теоретичний та практичний журнал.

№ 4, 1995 рік. Заснований у 1993 році. Свідоцтво про державну реєстрацію № 189

Редактор-коректор Л.Д.Супко. Художньо-технічний редактор - Г.Т.Конев.

Комп'ютерна верстка - Л.С.Климова. Фотограф - О.П.Шелудько. Переклад на іноземну мову - Т.М.Русьюк

Засновники - Центральна наукова бібліотека ім. В.І.Вернадського та Національна академія наук України

Адреса редакції - 252039, Україна, Київ-39, пр-т 40-річчя Жовтня, 3. Центральна наукова бібліотека НАН України
Ukrainian Academy of Sciences Central Sci Library Ukraine, Kiev-39, pr. 40-Let Oktyabru, 3. Телефон редакції - 267-48-62.

Формат 60x84 1/8. Фіз. друк. арк. 4. Умов.-друк. арк. 4,5. Обл.-вид. арк. 3,7. Друк офсетний. Тираж 3200.

Друкарня ЦНБ ім.В.І.Вернадського

© Центральна наукова бібліотека ім. В.І.Вернадського

74049

"Поддається дитині
циркової сирені,
сротку, не предис-
лову, не субдо-
твору, не скарбу,
не записнику, не
мелічці..."
(Віталь)
Міх Реріх
20 окт. 1974.

НИКОЛАЙ РЕРИХ

О Вечном...

МІХ КВА
Іздатство
"Світло" Київ
1991

КНИГА ОБОСМІЛЕННЯ

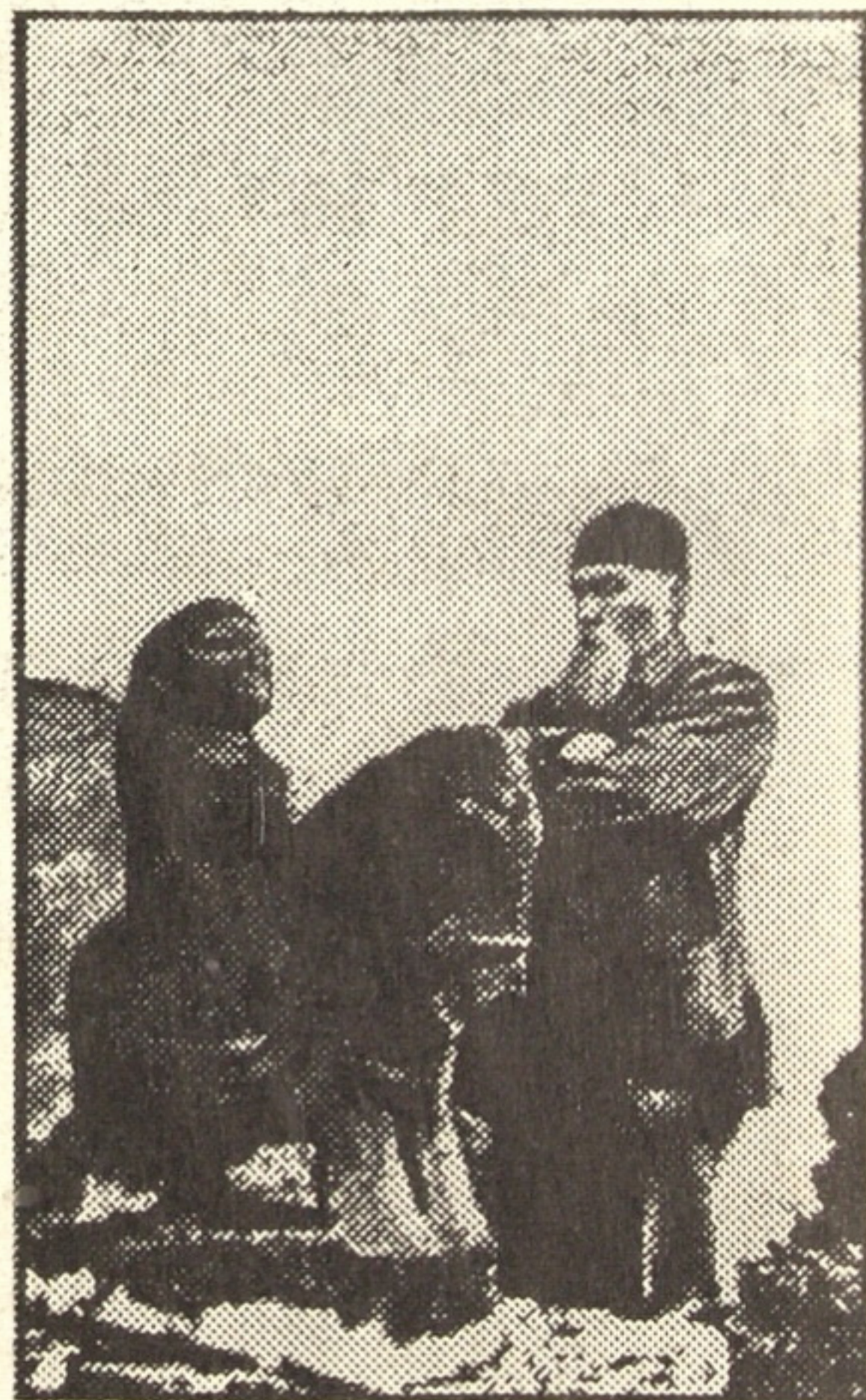
КАЛЕНДАР У КНИЖКОВИХ ВИСТАВКАХ

М.К.Реріх. Монголія.
Улан-Батор. 1927 р.

М.К.Реріх

М.К.Реріх в Кулу

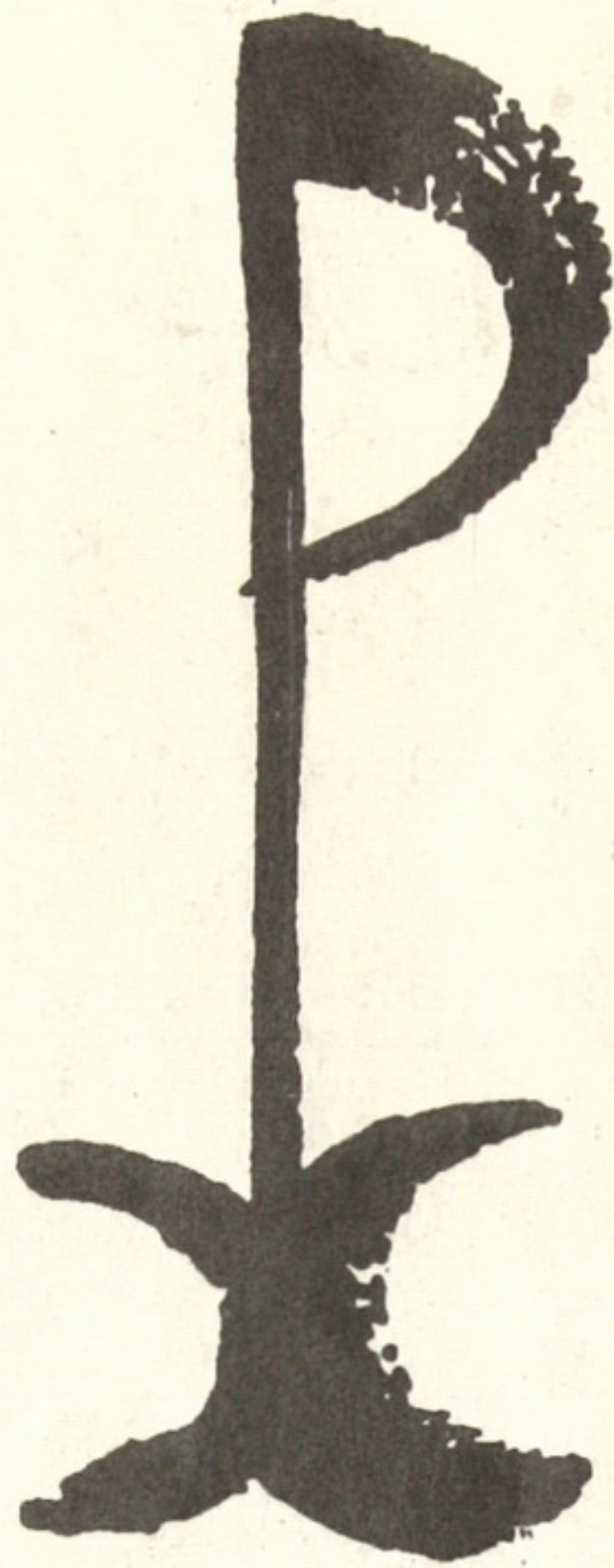

Виставку, присвячену життю і творчості

Миколи Реріха (1874-1947),

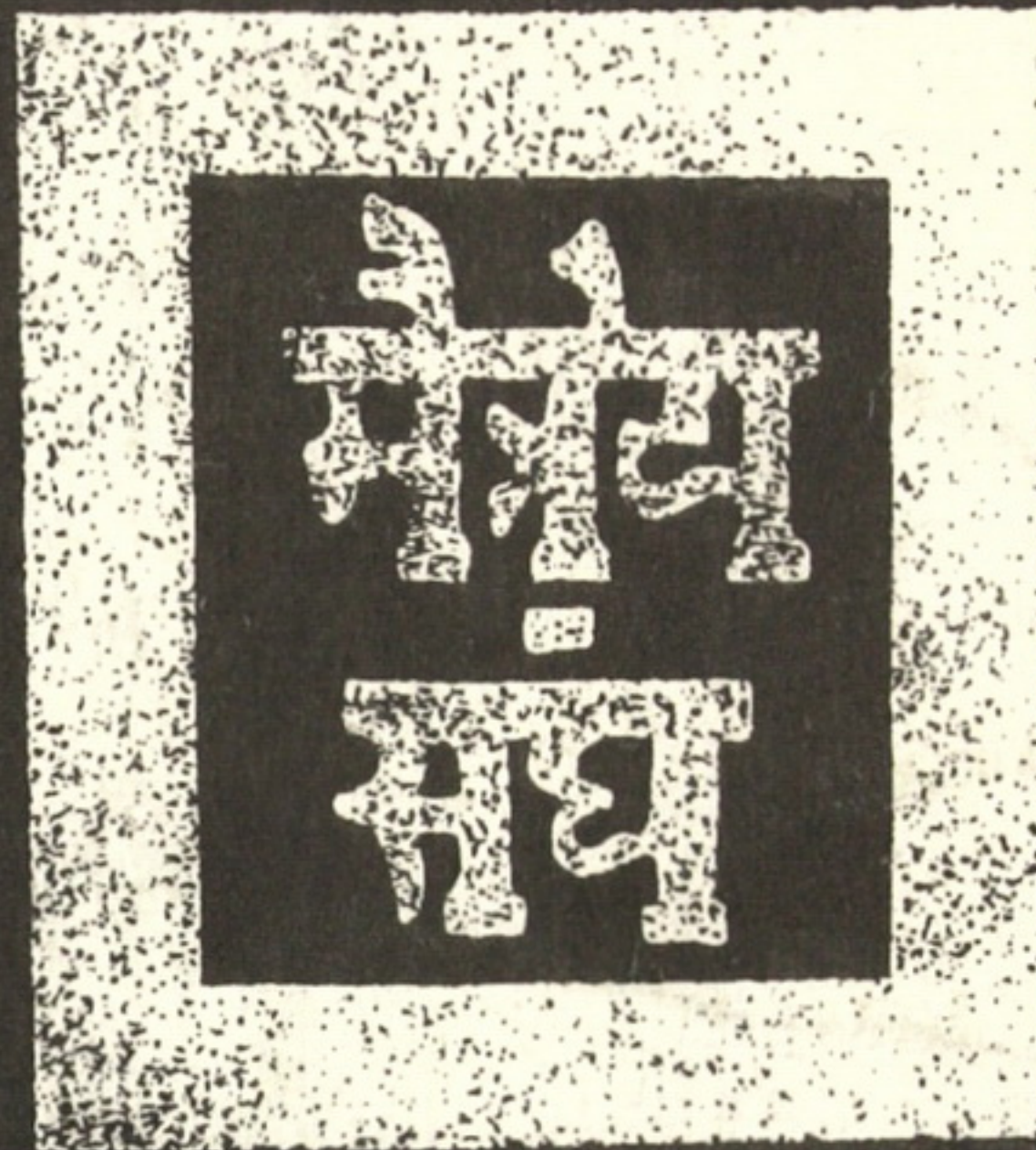
підготовлено Валентиною Мусієнко (культурно-просвітницький центр ЦНБ)

Николай Рерих
✎ Письмена

Н. Н. Рерих, Н. К. Рерих, С. П. Рерих

ОТ СЕРДЦА К СЕРДЦУ

НИКОЛАЙ РЕРИХ

ПУТИ БЛАГОСЛОВЕНИЯ

Н.К. РЕРИХЪ

5248
1516

61255

КНИГА ПЕРВАЯ

ИЗДАНО ИЗДАТЕЛЬСТВОМ
МОСКВА 1914